

ERDÉLY SÓTERMELÉSE AZ 1530-AS ÉVEKBEN¹

DRASKÓCZY ISTVÁN

A 16. század első felének Erdélyről szóló leírásai sosem feledkeztek meg a tartomány ásványi kincseiről, így saváról sem. Emlegették, mennyi sós forrás, kút található ezen a tájon, mily sok patak, tó tartalmazza ezt az ásványt.² Hans Dernschwam, aki 1528-ban vette át a Fuggerek nevében a tartomány sóbányáit, úgy vélekedett, hogy a tordai só a legjobb, ugyanis szilárd és fehér. Az erdélyi szász humanista, Georg Reicherstorffer is dicsérte a hegyek itteni kincsét. Kolozs sója ezzel szemben – a kortársak szerint – túlságosan földes, bár erős volt.³

Bányászat folyt a Székelyföldön, a Beszterce város birtokában lévő Fejéregyházán illetve a vajdai birtokállományhoz tartozó görgényi uradalomban (Szentmárton). A legfontosabb bányahelyek azonban Désen, Széken, Kolozson, Tordán és Vízaknán feküdtek, mindegyiküket a kincstár kezelte. Az 1530-as években Kolozson és Széken egy tárna működött. Az utóbbi helyen megpróbálkoztak egy új akna nyitásával, ám a bányászat nehézségekkel küzdött. Vízaknán egymás mellett két tárna (egy nagyobb és egy kisebb) üzemelt. Eme helységekkel szemben jelentős bányaművelés folyt Dész közelében. Dészaknán két tárna (nagyobb és kisebb) szálltak le a bányászok. Ezen kívül a Cserakna nevű helyen helyezkedett el egy másik bánya. Tordán két aknát műveltek, és megnyitottak egy újabb bányát is, ám itt még alig-alig termeltek sót.⁴ Az aknák harang alakúak voltak, és igen mélyre hajtották őket. Bennük talpművelés folyt, amelynek során réseléssel nagyobb darabokat (padokat) feszítettek fel (tulkónak hívták), s azokat vágták a törvényes méretnek („iusta quantitas”) megfelelő darabokra. Miként a padoknak, úgy a törvényes mértéknek is a nagysága bányahelyek szerint változott, s 1521 előtt mindenütt

---

¹ A tanulmány az MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült. A 16. századi források segítségével sokszor középkori viszonyainkat ismerhetjük meg.

² OLAHUS 1933, 24, 33.; WERNHERUS 1746, 855–856. Werner ezen munkája 1546 előtt készült. Vö. RENSING 1933, 55. A 18. században a nagyobb bányahelyek mellett 40 jelentősebb sólelőhelyet, 120 településen pedig 300 sókutat tartottak nyilván. FICHEL 1780, 131–134, 321.

³ STRIEDER 1933, 269.; VERANCSICS 1945, 41–42.; REICHERSTORFFER 1994, 28.; WERNHERUS 1746, 55.; ENGEL 1798–1801, 28–29.

⁴ A széki új bányában 1532/33-ban mindössze 3475 kockát (a teljes termelés 1,54%-a), míg Tordán 1537-ben az új aknában 6050 tömböt (a bányászott só 1,13%-a) vágtak. A vágók az ilyen helyeken többet kaptak. A székieknek 16, a tordaiaknak öt esztendővel később 10 dénár járt 100 kősó kitermeléséért.

kétféle sófajtát, hajósót és kocsisót vágta.⁵

1521 februárjában II. Lajos király rendeletet adott ki, amelyben a sóbányászati és a sókereskedelem középkori viszonyait megreformálta. Megszüntette a hajósót, és ezentúl minden bányában egyforma nagyságú kockákat kellett készíteni, amelyeket a bányánál a kincstár 3 aranyforintért árult. A mértéket a királyi tanács állapítja meg – szól az utasítás. Az uralkodó megszüntette a kamarákat, bárki szabadon vásárolhatott a bányánál ebből a termékből (ám nem hitelben, ami eddig szokásban volt), hajón és szekéren szállíthatta és árusíthatta az országban. Tilos volt őket feltartóztatni. A király tiltotta a túlzott vámokat (pl. sószállító szekér után legfeljebb 4 dénárt engedélyezett). Az uralkodó elrendelte, hogy vizsgálják felül a töményesek kiváltságait. A megvásárolt mennyiségen túl nem lehetett az apró darabos sót a vevőnek átadni. A rendelkezés beszüntette azt a gyakorlatot, hogy fizetés fejében vagy jutalomként sót osztogattak egyeseknek. Megtiltotta azt is, hogy a székelyek a Székelyföldön kívül árusíthassák „fehér aranyukat”. A kutatás rámutatott, a reform csak részben valósult meg.⁶

A tartomány kincstári bányatelepüléseit kamarának nevezték, élükön egy vagy két kamarás (hívták alkamarásnak is) állt. Ők a sókamaraispánnak voltak a familiárisai. A szervezet élén álló sókamaraispán a kincstartó alá tartozott. Székelyhelye Tordán volt. Fizetés járt neki, miképpen a kamarásoknak is.

A kamarások (alkamarások) feleltek kamarájuk működéséért, számoltak el a sóval, a pénzbevételekkel és a kiadásokkal. Ők gondoskodtak a bányák karbantartásáról, a működésükhöz szükséges eszközök (bőr, vas, kötéll, faggyú, a felvonó szerkezetet, a gépelyt működtető lovak, azok abrakja, ökör, bor s más élelmiszerek, a sóvágóknak posztó stb.) beszerzéséről, arról, hogy az alkalmazottak (számtartó, magulátor, millyés, bányász, kepelista, kovács stb.) megkapják járandóságukat (pénzben, sóban vagy élelmiszerekben). A kamarás felügyelt arra, hogy törvénytelenül senki se árusítson, csempésszen be ebből a fontos élelmészési és tartósítási cikkből. Ő gondoskodott arról, hogy a bányák melletti pajtákban, raktárakban a sót

⁵ WOLLMANN 1995, 138 sk.; WOLF 1990; WOLF 1996, 552.; GREGOR 1938, 231. A 16. századi máramarosi források azt mutatják, hogy alkalmanként a tulkót illetve néha-néha a vágás során keletkező nagyobb darabokat, a faragósót ugyancsak a felszínre hozták, és értékesítették. (TAKÁTS 1906, 112. illetve MOL MKA E 206. 31. csomó Nr. 15. 169r.). A máramarosi számadások között egy helyütt olvashatunk az itteni tulkó nagyságáról is. Hossza 5 palmus (=97,7cm.), vastagsága/tözmse (spissitudo – a fordítási javaslatot Gerics József professzornak köszönöm) egy palmus (=17,54 cm). A palmus alatt ez esetben bizonyára nem tenyeret (túl kicsi lenne), hanem araszt érthetünk. Eme információ alapján a sópad súlyát jobb híján 80 kg körülire becsülhetjük. MOL MKA E 210. 65. csomó 7. tétel. No. 6. (1549). A palmus nagyságára vö. BOGDÁN 1978, 64–69, 118–122.

⁶ Dés lt. Nr. 112. (DF. 253406.), vö. IVÁNYI 1911, 107–113, 190–195.; KUBINYI 1991, 266–267. Egy 1514-ben keletkezett királyi utasítás szerint a szekér vámja két kósó és 4 dénár, a hajóé pedig 50 darab kósó (Dés lt. 95. – DF. 253389.) volt.

biztonságosan tárolják, s ha szükséges, meghatározott áron a kikötőkbe (Dés, illetve a Torda melletti Décse) szállítsák.

A tordai kamarás felügyelte a décei kikötőt, ahová Tordáról többnyire szekéren vitték a sötömböket, a décei és az újvári révet. Az alvinci sóraktár és rév, nevezték kamarának, ugyancsak Torda hatáskörébe tartozott. Ezen a helyen (illetve a vele szemben fekvő Borberekén) rakták hajóra a vízaknai bányák kincsét is.⁷

A kitermelt sót a kamaránál helybeliek vagy más vidékről való kereskedők vásárolták meg, szabott áron, és árulták a tartományban vagy Magyarországon. A kincstár elsősorban hajón (de előfordult hogy szekéren is) a bányatermék egy részét a magyarországi nagy királyi sóelosztó központokba, kamarákba szállította. A hajók a Szamoson és a Maroson vitték a terméket, míg a szekeresek a Meszesi kaput, a Királyhágót, illetve délen a Vaskapu szorost vették igénybe. Magyarországon a legfontosabb sóhivatalok Temesvárott, Szegeden, Szolnokon, Poroszlón, Tokajban és Szatmáron működtek. A hajósok (cellérek) meghatározott áron továbbították a terméket ezekben a központokba.

A sót még jó időben az aknáktól a kikötőhelyekre kellett vinni, ugyanis a tavaszi esőzések járhatatlanná tették az utakat. Az építéshez szükséges fenyőfát mind királyi, mind pedig földesúri erdőben vághattak. Az új hajók készítését már február elején, Gyertyaszentelő ünnepe után kezdték, és a tavaszi magas vízállás idején (többnyire áprilisban, májusban) indították útnak őket (ősszel nem). Ha elmaradt az áradás, a terméket akár 3–4 esztendeig is a kikötőkben vagy a bányáknál kellett raktározni. A bárkákat Magyarországon hagyták.⁸

Ferdinánd király az erdélyi kincstári jövedelmek felmérésére 1552 tavaszán két kiváló pénzügyi szakembert, Werner Györgyöt és Bornemissza Pált küldte ki. Különösen Werner György szakértelmére lehetett számítani, aki Felső-Magyarországon, Máramarosban felügyelte már a királyi jövedelmeket, és alaposan megismerte a bányászat viszonyait. Vele ment Erdélybe Dukk Bernát szepességi urburafelügyelő.

A két biztos az uralkodó instrukcióinak megfelelően járt el. Alaposan tájé-

⁷ HA. Handschriften Nr. 369, 373.; DERNSCHWAM 1984, passim.; ENGEL 1798–1801. II, 23–41, III. 20–27.; Vö. OBORNI 2002, 71–94.; IVÁNYI 1911, 18–24.; EMBER 1946, 509–513.

⁸ DERNSCHWAM 1984, 270–271.; ENGEL 1798–1801. II, 39–40.; Egyetemi Könyvtár (Budapest) Kézirattár LEO 35. sz.; MOL R. 284. 6. csomó Pestyeni 1. sz.; 1519-ben a kolozsvári ferencesek savukat azért nem indították el Magyarországra, mert elmaradt az áradás. JAKAB 1870, 352. A Szamoson és a Maroson általában a február-május közötti időszakban (Dernschwam húsvét tájáról írt) lehet magas vízállásra számítani, illetve gyakran a júniusi esőzések idején, míg nyaranként kevés víz folyik bennük. Áradáskor a korábbi vízmennyiség sokszorosa (akár a kisvíz százszorosa is) folyik medrükben. VITUKI Adattár (Csenger, Makó) illetve Anuarul Hidrologic kötetei ugyanott. Vö. még MOL F. 234. Scr. V. Lit. H. Nr. 357. 27. pont.

kozódtak az egyes bevételi forrásokról, kikérdezték a kamarák dolgozóit. Ahol lehetett, Fráter György koránál régebbi elszámolásokat is megvizsgáltak. A király kívánságának megfelelően megfogalmazták javaslataikat, miként kellene megváltoztatni a pénzügyigazgatást a tartományban.⁹ Működésükről alapos jelentést készítettek, amihez pótjelentésükben több esetben korábbi kiváltságlevelek, elszámolások másolatát mellékeltek. Ez a körülmény különösen értékessé teszi munkájukat, hisz nélkülük mit sem tudnánk az azóta elpusztult dokumentumokról. Arról, hogy az uralkodónak a kamarák működésére vonatkozó iratok másolatait mellékelteként terjesztették fel, beszámolójuk szövege tanúskodik.

A Werner-Bornemissza jelentés nem ismeretlen a magyar történetírás előtt. Johann Christian Engel a 18. század végén publikálta. Sajnos a nyomtatott szöveg nem teljes, több helyütt hibákat tartalmaz. Ennek az az oka, hogy a 18. századi másolatból dolgozott a kiadó. Ám a bécsi Hofkammerarchiv ma is őrzi a jelentés kéziratának hivatali célból készült korabeli másolatát, amelynek segítségével a hiányosságok könnyen kiküszöbölhetők.¹⁰

A 16. századi kézirat két kötetből áll. Hajdan a 18. századi másolót és a kiadót csupán a tulajdonképpeni főjelentésnek a szövege érdekelte, s a mellékletekből csak annyit nyomtattak ki, amennyi az ún. 1. könyvben lelhető fel. A 2. könyv a biztosok „pótjelentését” tartalmazza (amelyet jórészt nem is ők készítettek). Anyagából (ahol többek között részletes leírás található a bányavárosokról, oklevelek szövege olvasható) Paulinyi Oszkár a középkorvégi illetve a 16. századi cemen-tezési jegyzőkönyveket hasznosította, s publikálta. Emellett munkájában röviden ismertette ennek a kötetnek a tartalmát.¹¹ A biztosok jelentésükben rendszeresen

⁹ OBORNI 2002, 44–48; SZÜCS 1990, 8–11. Dukk Bernátra: EMBER 1946, 369.

¹⁰ OBORNI 2002, 17–18. Az eredeti lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv, HA. Handschriften Nr. 374. (Kutatható a MOL Mikrofilmtárban a W. 4519. tekercsen). Kiadás: ENGEL 1798–1801. Engel publikációjának hiányosságaira példaként lehetne idézni, hogy kimaradt a fol. 56–58. teljes szövege. Néhol a kiadás félreolvasta a kéziratot. A II. kötet 31. oldalán pl. a helyes duodecem millia salium helyett csak decem olvasható (fol. 16r.). A II. 38. oldalról kimaradt, hogy a régi privilégiumokból ugyan megállapítható, hogy a vágók 10 dénárt kaptak, ám az nem, mekkora s milyen volt a só (fol. 23v.). Nem számlára, hanem a király számlájára vágták a hajósót (ENGEL II. 38. – fol. 24r.). A sóvágóknak természetesen nem kolozsi, hanem kölni posztó járt (ENGEL II. 38. – fol. 24r.). A III. kötet 13. oldalán (fol. 34v.) a helyes connumeratio dicae vice-re változott vagy a 14. oldalon (fol. 35r.) Braniczka-t Branyilaka-nak olvasták. A biztosok lelkiismeretességére vet fényt, hogy 1553-ban Bornemissza Pál Gyalu várában bukkant rá a királyi jövedelmekről készített 15. század végi kimutatásra, amit utóbb elküldött az uralkodónak (FEJÉRPATAKY 1880, 169.).

¹¹ PAULINYI 1936, 40–41, 82–131. A 2. kötetben a bányavárosokról szóló rész jórészt Dukk Bernát és az innsbrucki Simon Hans munkája. Az oklevelek egy része nem ismeretlen a magyar történetírás előtt. Példaként idézhetjük Nagybánya 1347. évi kiváltságlevelét (a

hivatkoztak az ebbe a könyvbe bejegyzett dokumentumokra.

Az ún. főjelentésnek (1 könyv) a Hofkammerarchiv-ban őrzött kéziratán közelkorú kéztől lapszéli feljegyzéseket találunk. Innen tudjuk, hogy a beszámoló további mellékleteit még két másik könyv tartalmazta. Például a 4. könyvbe másolták be a székelyek ököradójára vonatkozó feljegyzés mellett az 1542. évi erdélyi dica regisztrumát (amit Fráter György egyéb könyvei között Gyulafehérvárott fedeztek fel) vagy azt a regisztrumot, amely arról szólt, miként osztották fel a szászok a 19 ezer forintnyi rendkívüli adót. Sajnos mindeddig ezt a kötetet a kutatóknak nem sikerült fellelniük.¹² A sókamarákra vonatkozó dokumentumokat az ún. 3. könyvbe másolták be.

A bécsi Udvari Kamara levéltára őriz egy korábban középkori kódexlapba kötött, a Werner-Bornemissza jelentéssel közelkorú írású 67 foliónyi füzetet, amely az erdélyi sókamarákra vonatkozó elszámolások (az 1515-1551 közötti időszakból), illetve oklevelek másolatait tartalmazza. A borítón ugyan 4. számot olvashatunk, ám a kis kötet áttanulmányozása után kiderül, hogy azokat a dokumentumokat lelhetjük fel benne, amelyekről a királyi biztosok azt állították, hogy csatolták beszámolójukhoz, s a lapszéli megjegyzés szerint a 3. könyvben található. Vagyis ez a füzet képezhette a 3. számú könyvet. Ugyanakkor a biztosok által eredetileg mellékelte anyagban János király korából több kamarai számadás lehetett, ugyanis a biztosi jelentés rájuk hivatkozva olyan információkat idéz, amelyeket nem találunk meg a rendelkezésünkre álló füzetben.¹³

Ez a kis kötet nem volt ismeretlen a magyar történészek előtt. Annak idején Takáts Sándor, Iványi Béla hasznosította információit.¹⁴

A füzetben az erdélyi kamara 1515, 1520–22. évi, a tordai, kolozsi, széki, dési kamarák 1532/33., a vízaknai 1534. esztendei, a tordai és a dési kamarának pedig az 1537. évből származó elszámolásai olvashatók. Ezen kívül még a dési kamara 1550-51. évi működéséről szóló összesített számadatok lelhetők fel benne.

A füzetet középkori kiváltságlevelek másolata zárja le. Közülük Mátyásnak két okmánya (1467. október 19. és 1478. május 20.) az erdélyi szász okmánytár VI. illetve VII. kötetében olvasható. Ám a kiadvány készítői már nem látták az eredeti példányokat, amelyek közül az egyik (1467) a 19. század elején még Víz-

---

dátum tévesen 1317), Hunyadi Jánosnak Felsőbánya számára kiadott 1455. évi okmányát Mátyás 1465. évi átírásában. (fol. 104v–112r). Vö. SCHÖNHERR 1910, 237 skk., ill. 250.

¹² HA. Handschriften Nr. 374. 1. könyv 34v.

¹³ ENGEL 1798–1801, 33, 36, 38, 39. – HA. Handschriften Nr. 373. (MOL Filmtár W. 4519. tekercs) A mikrofilmezés óta a füzetet átkötötték. Az információt FAZEKAS István bécsi magyar levéltári delegátusnak köszönöm, aki egyben arra is felhívta a figyelmemet, hogy a 18. században egy szám alatt őrizték a köteteket.

¹⁴ TAKÁTS 1906; IVÁNYI 1911, 11. A füzetet ismerte PAULINYI Oszkár is. Mikrofilmmásolatát a jelentés szövegével egyetemben a MOL számára azonban csak 1988-ban GECSÉNYI Lajos rendelte meg (1991 óta kutatható itthon).

aknán megvolt, míg a másíknak már akkor is csupán hiteles másolatát ismerte a kutatás.¹⁵

II. Ulászló 1491. május 5-én szabályozta a vízaknai sóvágók járandóságát. Az okmánynak 1817-ből származó másolata fellelhető a Magyar Országos Levéltárban. Ebből a példányból olyasmit is megtudunk, amit középkori átírása során elmulasztottak feljegyezni. Arról van szó, hogy az uralkodó az oklevelet Osvát zágrábi püspök, kincstartó relációja mellett adta ki.¹⁶

II. Lajos 1526-ban Radu havasalföldi vajdának adományozta Alvincet és Borbereket. A két oppidum 1395 óta a Hétszékhez tartozott, így nem csoda, hogy a királyi adomány ellen a Gyulafehérvári káptalan előtt 1526. április 23-án a szász nemzet tiltakozott. Ennek az okmánynak a másolatát ugyancsak megtaláljuk füzetünkben. A Gyulafehérvári káptalan országos levéltára I. sz. protokollumkötetének 1-2. oldalán eme kiadványnak egykorú másolata lelhető fel.¹⁷

János király 1532. január 5-én erősítette meg a tordai hajósok kiváltságait. Mint az okmányból kiderül, okleveleiket II. Lajos idején a székelyek égették el. Ők arra kérték az uralkodót, hogy ama jogaikat, amelyeket idős, szavahihető emberek vallomása alapján a város összeírt, erősítse meg. Erre a király Mohácsnál bekövetkezett halála miatt csupán 1532-ben került sor. Az okmány az ún. Istvánffy-féle formuláskönyvben lelhető fel.¹⁸

Az a tény, hogy az oklevélszövegek közül legalább öt máshonnan is megismerhető, növelheti a bizalmunkat magának a kötetnek az információi iránt. Ezt a megállapítást megerősítik a számadások közt található adatok.

Az 1515. esztendőből származó elszámolásból megtudjuk, hogy Bornemissza János kamaraispánságának az időszakát ölelte fel. Ő név nélkül említett kamarásoktól vette át a hivatalt. Valóban, az előző esztendőben két személy, Dersi Benedek és Jósa András látták el ezt a funkciót.¹⁹ Forrásunk híradásából kiderül, hogy a kincstartói tisztet ekkor Beriszló Péter töltötte be. Az is kiviláglik, hogy

¹⁵ HA. Handschriften Nr. 373. fol. 62r–63r., 57r-v.; GÜNDISCH 1981–1991, VI. 3554. sz., VII. 4250. sz. Forrásunk készítője az 1467. évi oklevelet II. Lajos 1519. június 21-i, az 1478. esztendei okmányt II. Ulászló 1494. augusztus 25-i átírásában másolta le.

¹⁶ HA. Handschriften Nr. 373. fol. 63r–64v., II. Lajos 1519. június 21-i átíratában, amit átírt I. Ferdinánd 1528. november 20-án. Dl. 37074. A Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 4 (1897) 91–92. oldalon ismertette részletesen ennek az oklevélnek a tartalmát, mégpedig – állítása szerint – a vízaknai levéltárban őrzött eredeti példány alapján.

¹⁷ HA. Handschriften. Nr. 373. 66r–67r. Dl. 31171. Későbbi másolatai: Dl. 38767, 104812. Vö. GÜNDISCH 1987a, 120 (oklevelünket nem ismeri).

¹⁸ HA. Handschriften Nr. 373. 59r–60r. Formularium Agriense (Diplomatarium Regni Hungariae). Egre Egyházmegyei Könyvtár. Y IV. 55. sz.

¹⁹ Nr. 373. fol. 2–7. BERGER 1986, 580, 585. sz. Bornemissza egyébként 1517 novemberében ismét az erdélyi sóbányászatot igazgatta. (Arhivă oraşului Dej. Nr. 107.=DF. 253401.)

utódjára, Szalkai László váci püspökre hány sókocka maradt Erdélyben. A szebeni kamara élén a dokumentum szerint Lulay János állt. Beriszló 1513 ápr./máj.-tól 1516-ig, II. Ulászló halálának (március 13.) időszakig töltötte be ezt a tisztséget. Ezután lépett a helyére Szalkai László, vagyis a kimutatás valójában az 1515–1516-os pénzügyi esztendőt ölelte fel. Igazolható, hogy Lulay János ebben az időszakban (is) a szebeni pénzverő kamarát irányította. A sóbányászat költségeire különböző forrásokból (szászok adója, nagyszebeni pénzverde bérlete, Bornemissza saját pénze, vízaknai kamara bevétele, három kolozsvári polgár kölcsöne) Tomori Pál fizetett ki 7457 forint 23 dénárt.²⁰

Az 1520. június 17-től induló egy esztendőt és 37 hetet (tehát 1522. február 22/március 1-ig) magába foglaló időszakot ölelte fel a következő számadás. Forrásunk ugyanis a június 17-től bányászott sómennyiséggel számolt el. Azt, hogy miért ekkor kezdődnek a számsorok, az a körülmény indokolja, hogy – miként a forrásból kiderül – Batthyány Benedek korábbi kincstartó helyére Várdai Pál lépett. II. Lajos 1519. június 15-én értesítette Besztercét és Brassót, hogy Batthyány Benedeket nevezte ki kincstartónak. A működésére utaló utolsó adat 1520. május 12-i oklevélből származik, míg Várdai Pál kincstartóságára vonatkozó első híradás 1520. június 10-én keletkezett. Őt – forrásunk szerint – Thurzó Elek követte. A számadás arról hallgat, hogy 1521. őszén a pénzügyeket Báthori András irányította. Thurzó a pénzügyek vezetőjeként 1522. január 22-én tünt fel. Az uralkodó 1523. szeptember 24-én értesítette Bártfát, hogy Várdai Pált nevezte ki ismét kincstartónak. Thurzó tehát 1523 szeptember közepéig/végéig a hivatalában maradt.²¹ Forrásunk lényegében a Várdai Pál (illetve Báthori András) kincstartósága idejére eső korszakról tájékoztat bennünket.

Számadásunk szerint Thornallyai Jakab töltötte be eme egy év és 37 hét alatt az erdélyi sókamaraispán tisztségét. Ám véleményünk szerint a helyzet nem volt ilyen egyszerű. Thornallyai már Battyhány Benedek előtt a hivatalában volt, ám – úgy látszik – a pénzügyek új vezetője elmozdította őt pozíciójából (nem lehetett könnyen),²² s Batthyány Györgynek adta (első adatunk 1519. december 15-én kelt). 1520 szeptemberében még ő a sókamaraispán. Valamikor az év végén vehette át Thornallyai ismét ezt a hivatalt (1521. január elején már ő irányíthatta az ügyeket). Helyére a kincstartói változás nyomán Csányi Balázs került (1522. március 21-én már ebben a minőségében találkozunk vele), aki Thurzó leváltása után

²⁰ KUBINYI 1999, 173, 174.; KUBINYI 1994, 105.; Lulayra: FRAKNÓI 1882, 84.; JAKÓ 1990. II. 3596, 3603.sz.; KUBINYI 1957–58, 21.; Tomori, aki Bornemissza familiárisa volt, s fogarasi várnagy, ebben az esztendőben (is) valóban foglalkozott a sóbányákkal. Vö. FRAKNÓI 1882, 84.; SZAKÁLY 1976, 91 skk.

²¹ HA. Handschriften. Nr. 373. fol. 8–14.; Urkunden-Regesten 666.sz., Archivă oraşului Braşov. Priv. et Instr. Nr. 343.(=DF.247159.), IVÁNYI é.n.; KUBINYI 1963–64, 100.; HERMANN 1975, 312–313. Thurzó Elekre újabban: ERDÉLYI 1998, 118–132.

²² Thornallyai 1511-ben Szapolyai debreceni officiálisa volt (DI. 46890.).

ugyancsak távozott posztjáról (utoljára ebben a funkciójában ismereteink szerint 1523. október 13-án szerepelt, míg a régi-új erdélyi sókamaraispán, Thornallyai Jakab 1523. november 7-én tűnt fel, hogy aztán ne is váljon meg ettől a feladattól – pedig a kincstartók személye sűrűn változott).²³ A királyi sómonopólium reformja (1521. februárjában adták ki II. Lajos oklevelét) Várdai és Thornallyai időszakához kapcsolódik. Fenti áttekintésünk (ami a számadásba vetett bizalmunkat megerősíti) azt bizonyítja, hogy a kincstartói változás gyakran – ám késéssel – magával vonta az erdélyi kamarai szervezet vezetőjének a lecserélését is.²⁴

A kötetben található dokumentumok nem napról napra vezetett pénztári naplók, hanem a sókamaráknál található elszámolások kivonatai. Olyan kimutatásról, zárszámadásról van szó, amely a sótermelésről, a só felhasználásáról, bevételekről és kiadásokról adott áttekintést. A biztosok által Erdélyben meglett két kimutatás egy-egy kincstartónak illetve kamaraispánjaiknak a sóbányászattal kapcsolatos tevékenységére vet fényt. Alkalmassak arra, hogy a leköszönő hivatalnok tevékenységét ellenőrizni lehessen.²⁵

Hasonló tanulságul szolgálnak az 1530-as években készült kimutatások. Ezek az elszámolások is a napi tevékenységről számot adó különböző számadások összesítéseinek tekinthetők. Ám midőn egy-egy kamaraispán korszakának pénzügyi adatait tartalmazzák, nem az erdélyi királyi sókamara szervezet egészéről adnak képet, hanem csak egyik vagy másik erdélyi bányakamara működését vizsgálják meg. Feltehetően ilyen típusú elszámolások révén ellenőrizhette a kamaraispán vagy a kincstartó beosztottjainak a tevékenységét. Amiképpen a kincstartónak (uralkodónak) benyújtott zárszámadás valószínűleg ilyen típusú összesítések alapján készült el.

²³ Thornallyaira: Arhivă oraşului Braşov. Priv. et Instrumenta Nr. 342, 358, 385. (=DF. 247158, 247176, 247205.), BERGER 1986, 641, 666, 669, 674, 694, 726, 796, 815, 865.sz.; Arhivele Statului Judeţul Sibiu, Colecţia documente IV. 260. (DF. 245819.), Uo. Konsularrechnungen 1520–1530, Nation-Ausgaben fol. 4, 14, 35. (MOL Filmtár 34739. tekercs); Batthyány Györgyre: Arhivă oraşului Braşov. Priv. et Instr. Nr. 349., 352 (=DF. 247165, 247168.), BEKE 1898, 154.; BERGER 1986, 681. Csányi Balázsra: Arhivele Statului Judeţul Sibiu, Colecţia documente IV. 262, V. 239, 240, 263. (=DF. 245821, 246136, 246137, 246159.); Thornallyait 1526. november 25-én nevezte ki Szapolyai János kincstartónak. PRAY 1806, 284–286. A kincstartó váltásokra KUBINYI 1963–64, 100. Thornallyai Jakab 1520 őszen a brassó számadásokban alvajdaként tűnik elő (RECHNUNGEN 1886–1889, I. 282, 284.)

²⁴ Ha a sókamaraispán személye változott is, az egyes kamarákat irányító alkamarásoké nem feltétlenül. Podvinyai Pál például 1520. december 12-én dési alkamarás (főnöke feltehetően Thornallyai), és gyűjtésünk szerint 1523. január 16-án tűnt fel utoljára ebben a funkciójában, azaz, Csányi Balázs átvette őt. JAKÓ 1990, 3796, 3847, 3849–50, 3886, 3893.sz.

²⁵ KUBINYI 1958, 45–48.; KUBINYI 1957, 38.; EMBER 1990, 62–63.; DERNSCHWAM 1984, 284–287.

A Szapolyai korszakra vonatkozó kimutatásaink egy-egy esztendő ötletnek fel. Szemmel láthatóan szabályszerűség tapasztalható, többé-kevésbé egy év volt a hivatali idő. Az 1537. évi elszámolásban, amely az előző két esztendőre is vissza tekintett, feltűnik a királyi év kifejezés is (miközben hosszabb ideig ugyanaz a személy irányította a kamarák működését), ami arra utal, hogy ekkor is pénzügyi esztendőben gondolkodtak.²⁶

Az 1537. esztendővel a témánkul szolgáló kötet János korabeli számadásainak a sora véget ért. Újabb elszámolásokat az 1550-51. évből találunk benne, amelyek azonban egy más történeti korszakhoz tartoznak.²⁷

Az erdélyi sókamarákról a legteljesebb képünk az 1532-33. kamarai esztendőről van. 1532. január 28-tól 1533. február 16-23. közötti hétig Pestyeni Gergely országbíró és Salgai Miklós irányították az itteni kamarai szervezetet. Előttük Gritti embere, Andreas Patavinus állt a szervezet élén, utánuk pedig ismét a kormányzó bizalmasa, Dobó Ferenc igazgatta sókamarásként a kamarákat. A következőkben eme periódus számadásai alapján próbáljuk meg az erdélyi sótermelést áttekinteni. Az elszámolások közül a vizaknai hiányzik, ám eme sóhivatal 1534-35. évi zárszámadásával pótolhatjuk a hiányt. 1534. november 22-től 1535. november 14-ig Telegdi Miklós és Salgai Miklós viselték a kamaraispáni tisztséget. A Fráter György időszakára (kamaraispánja Orosztonyi Bálint nagyváradi kanonok volt) eső dési és tordai 1537. esztendei elszámolások lehetőséget adnak arra, hogy a változásokat érzékeltesük. 1537-re a kamarák száma csökkent, ugyanis János király 1534. november 3-án Széket 10 ezer forintért Kendy Ferencnek zálogosította el.²⁸

A számadások felépítése hasonló. Először arról adtak számot, mennyi kocka maradt az előző kamaraispán után. A következő tételt a kibányászott só mennyisége képezte. Majd a termék felhasználásának a számadatait olvashatjuk bennük, illetve a kivonat készítője feljegyezte, mekkora raktári készletet vett át a kamarák következő vezetője. Ezután a pénzbevételek és -kiadások rovatai következnek.

²⁶ HA. Handschriften Nr. 373. 31r. Hogy milyen lehetett Erdélyben az 1530-as években az ügyvitel, kiderül abból az összeállításból, amit Dernschwam állított össze a tordai kamara ügyirattípusairól. Gyakran forrásaink egy-egy tétele a kamara által készített egy-egy számadással azonosítható. DERNSCHWAM 1984, 284–287. Az 1530-ból fennmaradt máramarosi számadások (MOL E. 210. MKA 65. cs. Sal. 7. tétel 2–4. sz.) adhatnak képet arra, miként folyt az iratkezelés Erdélyben.

²⁷ Fenti áttekintésünkben csupán arra vállalkoztunk, hogy a forrásunkban szereplő sókamaraispánokra fellelhető legszükségesebb adatokat összegyűjtsük. Érdemes lenne a kamarásoknak, a kamarai személyzet tagjainak (sokuk neve megismerhető) az életpályáját is feltárni. Az 1550–51 közötti elszámolásokhoz OBORNI 2002, passim.; DRASKÓCZY 2002, 187–200.

²⁸ HA. Handschriften Nr. 373.; MOL F. 4. Gyulaféhevári káptalan országos levéltára Colos Fasc. 4. Nr. 42., Uo. Cent. X. 43. (Itt köszönöm meg Bakács Bernadette levéltáros – MOL – segítségét.); Vö. BARTA 1971, 301–307, 313.

Végül arról is tájékoztat a forrás, mennyi pénzt nem tudtak beszédni. A korszakban különböző minőségű pénzek voltak forgalomban. Forrásunk száz dénárt tekintett egy forintnak.²⁹

Egyik elszámolás részletesebb, másik szűkszavúbb, így segítségükkel nem egyformán ismerhetők meg a kamarák viszonyai. Az 1532/33-as pénzügyi esztendőre vonatkozó kimutatások közül a dési a legrészletesebb. A Fráter György időszakában készült tordai és dési kivonatok (1537) hasonlóképpen bőszéges információkkal szolgálnak. Az utóbbi három forrásból például kiderül, mennyibe került a termék elszállítása, hány kockát raktak egy-egy hajóra, a rakodás vagy a szállítás során mekkora veszteség keletkezhetett. Sajnos egyik kimutatás sem tájékoztat arról, hogy hány sóvágót stb. foglalkoztattak, miképpen alakult a napi termelés.

A másolás illetve a tételek összeadása során hibák keletkeztek, amelyek a forrás felhasználhatóságát korlátozzák, hisz az eredetiben ugyancsak akadhattak pontatlanságok. Megegyezik, egy-egy másolat hiányos. Előfordult, hogy ama mennyiség között, amivel a kamarás gazdálkodott, illetve ama sótömeg között, amelynek a sorsáról számot adott, néhány ezer darabos eltérés tapasztalható. Az 1532/33-as dési elszámolásban például majd 20 ezer kockával többről olvashatunk, mint amennyivel valójában a kamarás rendelkezett.³⁰ Nehezen ellenőrizhető, hogy a kamarai tisztviselők az eredeti kivonatok készítésekor pontosak voltak-e, illetve, hogy az eredeti számadások a valóságos helyzetet tükrözték-e. Mindenképpen számolnunk kell azzal, hogy a hivatalnokok a termelés illetve a bevétel egy részét eltitkolták.³¹

²⁹ A valódi aranyforintot ekkor 125-140 dénárral váltották. Eme pénzfajta értékváltozására: HORVÁTH 1959-1960, 34-35.; KAZIMIR 1964, 199, 206. Vö. még HUSZÁR 1975, 14-15, 47-48. Szapolyai János 1531-ben kísérletezett jó minőségű dénárok forgalomba hozatalával, ám kísérlete kudarcot vallott. Legközelebb 1535-ben vállalkozott pénzreformra. Így országában is használták a régi érméket illetve Ferdinánd dénárjait. HUSZÁR 1951-52, 45-47. Ha aranyforintról vagy régi jó pénzekről volt szó, a korszak dokumentumai ezt rendszerint feltüntették.

³⁰ Az „Exitus salium” rovat arról adott képet, a kamarások miként használták fel (eladták, kiutalták, stb.) a rendelkezésükre álló sókockákat. Dés 1532/33. évi elszámolásában azonban ide került a Mátyás ünnepétől Dorottya napjáig (1532. február 25. – 1533. február 6.) az aknáktól a dési révbe szállított sómennyiség (286025 darab). Az 1537. évi tordai kivonat készítője ugyancsak ebbe a rovatba jegyezte fel a bányáktól Décsére szállított só (345825 darab). Ezek a tételek számszakilag nem illenek bele a rovatba.

³¹ PÖLNITZ 1958, 235. Vö. DERNESCHWAM leírását. A Fugger-korszakban Tordán és Vízaknán kocsisót vágtak. Az egyik helyen 11 hónap alatt 353850, míg a másikon 10 hónapon át 283855 tömböt bányásztak. 1532/33-ban Tordán 351850, 1534/35-ben Vízaknán 139125 kockát hoztak felszínre (a véssmás és a folsó nélkül). A két tordai szám valószínűsíti egymást, míg a vízaknai adatok ellentmondanak egymásnak. Mivel az utóbbi helység Szeben mellett feküdt, a Szapolyai és Ferdinánd párt közti frontvonalon, az alacsonyabb termelés magyarázható. (HA. Handschriften. Nr. 368.)

Az egyes kamarai elszámolások maguk is okot adnak a gyanúra. Az 1537. évi számadások részletesebbek, mint azok, amelyek az 1532/33-as pénzügyi évről szóltak. Tordán például hiába keressük azt a sómennyiséget, amit uraitól bér fejében a kamarás kapott, és Décsén tartotta. A Décsén és Alvincen raktározott termékről egyébként sem olvashatunk a kivonatban, ami talán azzal magyarázható, hogy kevés sót tároltak az itteni raktárakban (1537-ben ezzel szemben már nem feledeztek meg ezekről a helységekről).³²

1532. január végén illetve február elején Pestyéni és Sarlai lendületesen láttak neki a munkának. Mint egy Pestyéni titkárnak, litteratus Istvánnak szóló, valamikor 1532 késő tavaszán³³ készült feljegyzésből kiderült, a két újdonsült kamaraispán határozott kézzel próbált rendet teremteni.

Megkísérelték Erdély összes sóbányáit (a Székelyföldet leszámítva) királyi kézbe venni. Tudjuk, a görgényi uradalom területén Szentmártonban folyt sóbányászat. Görgény vajdai (korábban székelyispáni) vár volt, s az itteni bánya kikerült a kamaraispánok ellenőrzése alól. A feljegyzés tanúsága szerint Szentmártont lefoglalták.³⁴ A kamaraispánok a besztercei kézen lévő sókamarát is vissza akarták szerezni. Fejéregyházát ugyanis 1475-ben 10 esztendőre Mátyástól a város vette bérbe. 1514-ben már ötven évre jutott hozzá az itteni bányához. Beszterce 1532-ben a moldvai vajda birtokában volt, s vele ugyancsak kellett egyezkedni. Úgy látszik, a tárgyalások nem jártak sikerrel, mert a fejéregyházi sókamara továbbra is szász kézben maradt.³⁵

Az említett feljegyzés tanúsága szerint a sóbányákat leromlott állapotban vették át a kamarások. A termelést és a szállítást újból meg kellett szervezni, több bányászra volt szükség. A leírás szerint Tordán a sóvágók lázongóak, és sokuk házáit otthagya Vízaknára ment, mert jobb fizetést remélhettek ott. Sikerült rövid idő alatt a sóvágók számát növelni, s ezzel a termelést – állítólag – megháromszorozták. A jelentés azt sejteti, hogy az olasz bérlő idején a bányászat nehézségekkel küzdött.³⁶

A bányászoknak minden 100 darab kősó mellé azért az árért, amennyiért százat kivágtak, még kellett sót termelniük. Az egyik csoportba tartozott a fősó (az

³² HA. Handschriften Nr. 373. fol 19.r.

³³ Datálására vö. HA. Handschriften Nr. 373. fol. 26v., 30r.

³⁴ MOL R. 284. Pestyéni. 2. sz. (korábbi jelzet: Dl. 48322.). Görgényre: CSÁNKI 1913, 670–671. A Werner-Bornemissza jelentés az itteni bányát a Székelyföldhöz sorolta. ENGEL 1798–1801. II. 35.

³⁵ DRASKÓCZY 2002, 190–191.; BERGER 1986, I. 1457, 1487. sz.; *Documente privitoare* 1911, 372, 375.

³⁶ Tán a problémákkal magyarázható, hogy Debrecenben 1531 őszén drágán, 10-12 forintért árultak 100 kockát. (MOL MKA E 185. Missiles. Sárközy Gergely. A körülményeikkel elégedetlen sóvágók máskor is úgy próbáltak helyzetükön javítani, hogy máshová telepedtek. Vö. WENZEL 1857. 2 kötet, 396–397.; Vö. KOVÁSSY 1975, 96–100.

elszámolásokban „superflui”-ként emlegették). A fölsót földes kockák helyére kellett a bányászoknak vágniuk. A másik csoportba sorolták a véssmást, amit az összetört illetve a nem megfelelő méretű kockák pótlására kellett vésní. Désen $4+12=16$, Széken $6+10=16$, Kolozson $12+4=16$, Tordán $8+10=18$, Vízaknán pedig $10+?$ fölsót és véssmást kellett vágni. Vagyis bányahelyenként alig változó mértékben a sóvágók 16-18 darab sótömböt ingyen termeltek ki. Ezen kívül a bányászok kis mennyiségben termelték a Miasszonyunk sóját, ami a többinél nagyobb darab volt (utóbbira az 1537. évi tordai elszámolásban látunk példát), s lelki célokra fordították. Elszámolásaink nem utaltak rá, ám tudjuk, némelyik kamara megváltotta.³⁷

Számadásaink a bányászott mennyiség mellett külön-külön feltüntették a fölsónak és a véssmáknak is a mennyiségét (százalékra pontosan annyit, amennyit a bányászoknak ki kellett vésníük), és a fölsó és a vésmáss a termelés 16-18%-át képezte.

Az értéktelen földes kockákat nem mindenütt jegyezték be a kivonatokba, ugyanis elvben megsemmisítették őket. Egy bizonyos hányadukat a termelés során az ép, törvényes darabok között vették nyilvántartásba (s utólag szerzünk róluk tudomást), míg másutt (pl. Szék, Dész, Vízakna) nem foglalkozott velük a számtartó. 1532/33-ban Kolozson a kamarás rendelkezésére álló só 11,2%-a, Tordán 4,36%-a, 1537-ben pedig 2,73%-a (mindkét helyen a fel nem használt, és maradóként megmaradt termékbe lett beszámítva) tartozott ide. Arra, hogy nem megfelelő méretű darabok is kikerültek a bányákból (darabsó), egy helyen találtunk példát. Tordán 1537-ben 8890 kockát (0,82%) neveztek ilyennek. A földes, összetört, illetve nem megfelelő méretűre vágott darabok aránya óvatos becsléssel is legalább 15%-ot képezett. A terméket, miképpen a művelés során keletkezett törmelék, porsót (milye a neve), a miliaristák (millérek) vitték ki az aknákból. A termelésnek legalább a 10%-át sorolhatjuk ebbe a kategóriába.³⁸ Mivel 1532/33-hoz képest növekedett a kitermelés, természetesen eme sófajtáknak a mennyisége is gya-

³⁷ DERNSCHWAM 1984, 275.; ENGEL 1798–1801. II. 25. Tordán 1528-ban is ugyanannyi fölsót és vásmást bányásztak, mint 1532/33-ban, 1537-ben illetve 1552-ben. Désen 1537-ben $4+10=14$ kockát tett ki ez a mennyiség. 1552-ben Tordán $8+10=18$, Kolozson 16, Désen 4, Vízaknán pedig 16 kockát kellett még ezen a címen kivágni. (ENGEL 1798–1801. II. 25, 29, 30, 33.). A Miasszonyunk sójára vö. TAKÁTS 1906, 109–110. Az újonnan nyitott aknákból és a Miasszonyunk sója után nem kellett véssmást és fölsót adni.

³⁸ A milyét Máramarosban nyilvántartották és árusították. MOL MKA E 206. 31. csomó illetve E 210. 35. csomó. Noha a tömbök nagysága megváltozott, ám a bányász munka csak alig, s ezért az arányok érzékeltetésére némi támpontot nyújtanak az 1860-as évek adatai. Volt, ahol több melye vagy földes kocka, illetve darabsó került ki a föld mélyéből, volt, ahol kevesebb. Az alaksóhoz viszonyítva a földes kockák aránya 15-20%-ot ért el. A melye a szabályos tömbök mennyiségének a 12-14%-át tette ki. *Erdély földrajzi sotelepeinek földisme* V. táblázat.; *Über das Salz-Monopol* 6.

rapodott. A törvényes nagyságú kockákkal együtt alkalmanként a bányászok kicsempésztek s árulták.³⁹

A bányászok bérük mellé még saját maguk számára is termelhettek napon-ta egy-egy kockát (amit a kamara korábban 3 dénárért alkalmanként megváltott tőlük). Ennek a tételnek nincs nyoma elszámolásainkban. Ezzel szemben azt a mennyiséget, amit a vágók (vagy mások) subsidiumként kaptak, feljegyezték.⁴⁰

A termelés során keletkező porsót (millye), amelyről nem készítettek kimutatást, ugyancsak hasznosították. Tordán, Vízaknán a bányászok kaptak belőle. Vízakna 1491-ből származó (1528-ban megerősített) kiváltságlevele szerint a helyiek a nekik adott millyét a Hétszék és a Kétszék területén a Küküllőig szabadon árusíthatták, ám az itteni sókamara 1534/35-ös számadásai hallgatnak erről a tételről.⁴¹ A szebeniek ebben a városban olcsón jutottak hozzá a termékhez, aminek hasonlóképpen nincs nyoma az elszámolásban. Végül sehol sem könyvelték azt a mennyiséget, amit az erdélyi nemesek háztartási szükségleteikre ingyen kaptak, amennyiben szekereiken élelmiszert, zabot stb. hoztak a bányákhoz, s azt az officiálisoknak adták.⁴²

Számadásunk szerint 1532/33-ban a négy kamarában összesen 1430525 darabot vágtak. Ha az 1534/35. esztendei vízaknai adatokat is figyelembe vesszük, úgy az öt kamara termelése 1611465 sókocka (kerekítve 1700 ezer) lesz (lásd 1. sz. táblázat). A legtöbbet Désen (46,13% – 659852) illetve Tordán (29,02% – 415183) hozták a felszínre. Ez a két bányahely együttesen kockákban számolva a termelés kétharmadát (66,71%, 1075035 tömb) adta.

Az 1537. esztendőből sajnos csupán két bányászati körzetnek, a tordainak és a désinek a számadásai maradtak fenn. Tordán mintegy 29%-kal több kockát vágtak (537459), míg Désen csupán 15%-os emelkedés (764512 darab) tapasztalható (2. sz. táblázat).

Szék ebben az időben földesúri kézen volt, ám valamilyen mértékű kitermelést még folytattak itt. A termelés nagyságának a megállapítására sajnos csak egy támpontunk van. Ennek alapján hozzávetőlegesen legkevesebb százezer (120 –

³⁹ DENSWAM 1984, 278.; ENGEL 1798–1801. II. 25.

⁴⁰ DENSWAM 1984, 275.; ENGEL 1798–1801. II. 25. Az 1550-1552 közötti dési elszámolásokban azonban már precízen feltüntették, hogy azt a sót, amit munkások a maguk számára vágtak, visszaváltották. Egyedül az 1537. évi dési kivonatban olvashatunk arról, hogy a bányászoknak subsidiumként adott só egy részét megváltották. Ezenkívül megemlít, hogy hétvégén, ünnepnapokon bibalia címén is kősót kapott a bányász (WOLF 1990, 1635.)

⁴¹ HA. Handschriften Nr. 373. 64r.; ENGEL 1798–1801. III. 25. Az eljárás azért is furcsa, mert Máramarosban a millyét és a darabos sót hivatalosan árulták, a belőlük befolyt jövedelmet gondosan számon tartották. E 206. 31.csomó, E 210 65.csomó. Libri Instr. A 2226. k. Nr. 36, 37, 44, 45, 45 ½, 87, 97.

⁴² ENGEL 1798–1801. II. 35.

140 ezer?) tömböt hozhattak a felszínre. Ha véleményünk helytálló, úgy a Kendy Ferenc birtoklása idején – a kincstári ellenőrzés dacára – a kitermelés a felére esett vissza. A dési elszámolásban nincs nyoma annak, hogy a terméknek legalább egy részét a szokásoknak megfelelően a Szamos parti városba szállították volna.⁴³

Egy-egy kamarás (alkamarás) azonban nem csak azokkal a tömbökkel gazdálkodott, amelyeket hivatali működése során a hegy mélyéből a felszínre hoztak a bányászok, hanem azokat is felhasználta, amelyeket elődeitől örökölt. 1532/33-ban a négy bányahelyen így 1811520 kocka állt a rendelkezésükre, amelynek 80,88%-át működésük során termelték ki. A kép nem változik akkor sem, ha a vízaknai adatokról sem feledkezünk meg, 1992513 (illetve 2014636) sőtömbre (kerekítve 2 millióra) nő a mennyiség, amelynek a négyötödét (79%) a kamarai év során hozták a felszínre. A mintegy 2 milliárdnyi tömbből 340-380 ezer tömböt (a teljes mennyiség ötöde) hagyott az előző kamaraispán, Andreas Patavinus az utódaira.⁴⁴

A kibányászott ásványnak egy része szállítás, rakodás, számlálás során ment tönkre. 1515-ben a termelés 14%-át (2537916 tömbből 369500-at) írták le emiatt. Désen 1532/33-ban a regisztrum szerint a teljes mennyiség 16,49%-a (167080) tört darabokra vagy semmisült meg (valószínűleg több ment tönkre). Torda elszámolása meglepő módon erről a körülményről nem tett említést. 1537-ben Désen 17 hajó rakodásakor a rakomány 15,2%-ának megfelelő mennyiség ment veszendőbe. Tordán ugyanebben az esztendőben azonban csupán a teljes sémennyiség 4,64 %-áról állították azt, hogy a szállítás során tört apróra.

A só egy részét helyben adták el, helybelieknek vagy idegeneknek. 100 darabnak az ára 3 forintot tett ki. Elszámolásaink tanúsága szerint azonban csupán 338451 darabra, az össz mennyiség 16,8%-ára akadt vevő. Az egyes kamarák között jelentős különbségek alakultak ki. Amit eladtak, annak több mint harmadát Tordán értékesítették (124498 darab, az ottani készlet 29,75%-a), míg a legkevesebbet Kolozson (20980, a helyi só 16,3%-a). Désen viszonylag sok tömb talált gazdára, ám a helyi készletnek alig egytizedét képezte ez a mennyiség. 1537-ben sem javult a helyzet.⁴⁵

⁴³ Az 1537. évi tordai kivonatban olvashatunk arról, hogy a széki kamarából 82,86 forintnyi „Senghpenzt” vagy másként lécpénzt utaltak át ide (HA. Handschriften, Nr. 373. 38v.). Mivel Désen 100 tömb után 6, Tordán 7 (1528-ban és 1532/33-ban még 10!), Vízaknán pedig 1534/35-ben 8 dénár volt, a hozzávetőleges eredmény kiszámítható. A lécpénzre: DERN SCHWAM 1984, 279. (illetve Tardy Lajos kiadásában 512. l.-on magyarázata)

⁴⁴ Az a gyanúnk, hogy a tordai kamarai készletnek egy része (amit Décsén illetve Alvincen raktároztak) hiányzik a rendelkezésünkre álló kivonatból. Vö. 1.sz. táblázat és a hozzá fűzött megjegyzés.

⁴⁵ Vízakna nélkül a 4 kamarában 285136 kockát adtak el 8554,08 forintért (amiből a pénzügyi esztendő során befolyt 8390,34 forint). A kamarák rangsora a következő: Torda (124498 kocka, 29,57%), Dész (108370 kocka, 13,74%), Vízakna (53315 kocka, 29,46%),

A középkorban az erdélyi termelés javát Magyarországra szállították.⁴⁶ Mivel kortársi vélemény szerint Erdélyben a kamarák kevés sót tudtak értékesíteni, az eladott (és valamilyen címen kiutalt) kockák túlnyomó része feltehetően ekkor is Magyarországra került.⁴⁷

1529-ben és 1530-ban még szállítottak sót a Maroson.⁴⁸ Minden bizonnyal az olasz kamarás 1531-ben is gondoskodott arról, hogy a folyón az erdélyen kívüli fogyasztókhoz eljusson a kősó, ugyanis Tordán mindössze 120 kockát hagytak utódaikra (Kolozsra pedig semmit sem).

Észak-Erdélyben már korántsem sikeredett ilyen kedvezőre Patavinus gazdálkodása. Széken 251775 Fuggernek nevezett sókockának nem találtak gazdát, míg Désen 79100 tömböt hagyományozott két utódjára, pedig 1531-ben sem szünetelt a hajóforgalom a Szamoson és a Tiszán.⁴⁹

Nem állíthatjuk azt, hogy Pestyéni és Sarlai ne szándékoztak volna ezt a fontos cikket Magyarországra eljuttatni. A tordai kormányosok megvizsgálták a folyót, (10,25 forintot kaptak), majd sor került megtisztítására (Tordán erre 10 forintot költöttek). Ellenőrizték a décsei kikötőt (2,97 forintba került).

Midőn 1532-ben átvették hivatalukat, lefoglalták a celleristáknak Décsén és Tordán lévő savát, amiből nagy felzúdulás támadt, úgyhogy a hajósok panaszt

---

Szék (31288 kocka, 6,5%), Kolozs (20980 kocka, 16,3%). 1537-ben Désen eladtak 111800 darabot (14,5%), míg Tordán megvettek 75277-et (6,9%). Ezen kívül Alvincen még 930 kockának akadt gazdája, ám itt százát már 4,5 forintért árusították.

⁴⁶ 1397-től kezdve Máramaros látta el a Tisza-Zagyva által határolta országrészt, amely jórészt a kassai pénzverőkamara körzetét illetve a nagybányainak egy kisebb darabját foglalta magában. Megfelelt a 16-17. századi Felső-Magyarországnak. Vö. HÓMAN 1921, térképmelléklet, SZŰCS 1990, 7. A királyság nagyobbik hányada Erdélyből jutott hozzá ehhez a létfontosságú cikkhez. Vö. KUBINYI 1991, 263.

⁴⁷ DERNSCHWAM 1984 azt állította, a fuvarosok a terméket Magyarországra vitték. ENGEL 1798–1801. II. 35.

⁴⁸ PÖLNITZ 1958, 190.; 1529 tavaszán Lippáról János hajón küldött ebből a cikkből Nándorfehérvárra. Az ügylet Pestyéni Gergely adott 160 forintot kölcsön. Pestyéni Gergely kölcsöneiről készült regisztrumban (TT 1898, 174.) a Lippán folyósított pénzek között találjuk az említett összeget. A jegyzéknek ez a része János 1529. évi itteni tartózkodására datálható. A következő esztendőben az uralkodó mind több sótömböt vitetett hajón és szekéren Szeged felé. Lippán júniusban 24 hajónyi rakomány várakozott. (MOL MKA E 185. Missiles. Szentiványi Ferenc.)

⁴⁹ HA. Handschriften Nr. 373. fol. 22r, 26r.; MOL MKA E 185. Missiles. Nagyváthy János. 1531. augusztus 14. Dernschwam, midőn a 16. század közepén Isztambulba utazott, Szendrőn dési gályákat látott, amelyekkel hajdan – állítása szerint – a Fuggerek savát szállították a Duna parti városba (DERNSCHWAM 1984. – magyar fordítás 142–145.). Vagyis Désről 1529 után is vittek Fuggersót a Balkán félszigetre. Véleményünk szerint a Tordáról elindított szállítmányok egy részének ugyancsak a Balkán félsziget lett a végállomása.

tettek az uralkodónál. Ahhoz, hogy a hajókat Désről el lehessen indítani, kezdetként 600 forint készpénz kellett volna. Tordán ugyanehhez 650 forintra lett volna szükség. Az esőzések, amelyek tönkretették az utakat, a celleristáknak a kamaraispánokkal támadt vitája, a pénzhiány (ha hihetünk elszámolásainknak) és nem utolsósorban az 1532. esztendő hadi eseményei magyarázhatják, hogy 1532/33-ban Tordáról a kincstár nem vitetett sót Magyarországra. 1534/35-ben Vízaknáról sem jutott hivatalosan „fehér arany” az anyaországba.⁵⁰

Az 1532/33-as pénzügyi évben Tordával szemben Dész került előnyösebb helyzetbe. A kikötőben 369700 darabot (36,5%, értéke 11091 forint) hajóztak be, amiből 189833 (18,74%) kősót Szatmárban rakodtak ki. A különbség abból fakad, hogy a rakományt részben útközben értékesítették, részben továbbszállították, illetve rakodás, szállítás során a termék egy része tönkrement. A nagy alföldi kereskedővárosban vontatottan haladt a raktárkészlet értékesítése vagy elszállítása, hisz 128244 kősónak (67,56%) a gondja a következő kamarispánra, Dobó Ferencre maradt.⁵¹ Ugyancsak neki kellett gondoskodni még három másik településen kirakott tömbökről (48152 darab).⁵² A széki kősónak Dészre való szállítása akadózhatott, ugyanis 187287 kocka (javarészt Fuggersó) az itteni pajtákban maradt.⁵³

Ezeknek az adatoknak az ismeretében nem okozhat meglepetést, hogy a sókészletnek mintegy a fele (1011554) a kamarák raktáraiban maradt (Kolozson 83%!). Ez a tény nem dicséri a két kamaraispán tevékenységét.⁵⁴

Érdeemes felidézni a máramarosi adatokat. Az 1530. március 4. és 1531. február 6. közötti időszakban a Nádasdy Tamás kezén lévő máramarosi hivatal 1103216 tömbbel gazdálkodott, amelyből 237350 (21%) maradt az előző időszaktól meg. 1531 februárjában az új kamarás 207900 kockát (18,84%) kapott meg maradványként az elődeitől.⁵⁵

⁵⁰ 1532-34. között nagy esőzések, hatalmas árvizek keserítették meg az emberek életét, 1535-36-ban pedig a rossz termés okozott gondot. (RÉTHLY 1962, 67–69.). Am 1532-ben a Szamos tavaszi áradásával mégis elindították a hajókat, pedig Désen pestis dühöngött. Vö. MOL R. 284. 6. csomó Pestyéni. Vö. BARTA 1979, 45–46.

⁵¹ Szatmárban a kamara 3700 darabot adott a helyi szekereseknek, hogy a kikötőből a városban fekvő kamaraházba szállítsák a terményt. Vagyis 100 kockánként 2 darabba került a szállítás. (fol. 26v.) Gyanúnk szerint a rakomány jórészét széki Fugger-só illetve helyi maradék hajósó képezte. Az alföldi településen a celléreket illetve a kikötőből a kamaraházba való szállítás bérét a dési kamara fizette.

⁵² A három Szamos melletti faluból kettő, Inó és Szélszeg Közép-Szolnok megyében, a harmadik, Berencemező Szatmár megyében (CSÁNKI 1890-1913, I, 471, 557, 564.) fektült. Berencemező Csánkinál Berendmező néven is szerepel.

⁵³ HA. Handschriften. Nr. 373. 22v.

⁵⁴ Ezt a megállapításunkat különösképpen aláhúzza az a körülmény, hogy ők az előző időszakból (beleértve a Fugger-korszakot is) csupán mintegy 380 ezer kockát örököltek.

⁵⁵ MOL MKA E. 210. 65. csomó Sal. 7. tétel 2.sz. fol. 10v.

II. Lajos 1521-ben ígéretet tett arra, senkinek sem ajándékoz vagy ad fizetésképpen ebből a termékből, felülvizsgáltatja a töményesek kiváltságait. János király nem tartotta magát ehhez a rendelkezéshez.⁵⁶ Elszámolásaink szerint 1532/35-ben 268484 darab (13,33%, ára a bányahelyeken 8064,52 forint) sorsáról intézkedett közvetlenül az uralkodó. Ha csupán Tordának és Désnek a számaint vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy erről a két helyről 161597 tömböt (11,29%, ára 4847,91 forint) adományozott a király. A két kamarának az 1537. évi kivonataiból eltérő kép bontakozik ki. Kiváltságok alapján 115492 kősó (6,23%, ára 3464,76 forint) lett magánszemélyeké. Úgy látszik, Fráter György takarékos gazdálkodásra törekedett.

Meglepő, hogy a harmincas évek első felében az egyháziaknak kiváltságlevél alapján járó sóról Torda, Kolozs elszámolásában nem olvashatunk, ám a tordai kamarás pénzben teljesítette kötelezettségét (400,76 forint).⁵⁷ Désen az egyháziak 14566 tömbből részesültek (értéke 436,98 forint). Kétséges, hogy az egyház mindenütt megkapta-e járandóságát.⁵⁸

A kamarai gazdálkodás 1537-re megváltozott. Úgy tűnik, Dés kedvezőbb helyzetnek örvendett, mint Torda, hisz itt az előző időszakból alig 7506 tömb maradt, míg Tordán a megelőző 2-3 esztendő során 553760 kocka (4758,9 tonna, 16612,80 forint az értéke) halmozódott fel kihasználatlanul, ami több mint az itteni aknák egy esztendei termelése (537459 darab=4618,82 tonna). Az 1537. kamarai év lejáratá után a Szamos parti város körzetében megint csak jóval kevesebb kocka maradt meg, mint az Aranyos mellékén, ahol a sómennyiség majd egyharmadával „nem tudtak mit kezdeni”. Ez a körülmény azzal magyarázható, hogy Dés magyarországi kapcsolatai nem szakadtak meg, míg Tordáról (és Vízaknáról) egy ideig a kamara nem vitt terméket Magyarországra.

Az 1537. évi tordai elszámolás arról tanúskodik, hogy a cellérek az előző esztendőben is elindították gályáikat a Maroson lefelé.⁵⁹ Úgy látszik tehát, legké-

⁵⁶ IVÁNYI 1911, 109–110.; MOL P. 707. Zichy lt. 1. Fasc. 4. Nr. 1798, 1802.; a középkori gyakorlatra: KUBINYI 1988, 227–228. A töményesek királyi kiváltságlevél alapján jutottak sóhoz. (Vö. DERNSCHWAM 1984, 285.) Hol többet, hol kevesebbet utaltak ki nekik (pl. 1515-ben 24530, 1520-22-ben 175783 darab). A lécpénzt illetve a pecunia cisuralis-t fizették.

⁵⁷ Feltehetőleg ebben a pénzüsszegben benne volt pl. az a 100 forint értékű só is, amit 1498-ban II. Ulászló örök időkre adatott az erdélyi káptalannak (DI. 30943.)

⁵⁸ Pl. 1455-ben Hunyadi János örök időkre a kolozsvári domonkosoknak 50 forint értékű sót adatott Székről. Ennek a tételnek azonban nyoma sincs a széki elszámolásban (csupán a helybeli plébános jutott hozzá 1000 kockához, aminek a helyi ára 30 forint). Vö. JAKAB 1870. I. 191.; BALOGH J. 1935, 16–17.; JAKÓ 1990, II. 4362, 4559, 4561.sz.

⁵⁹ A cellérek hajóik salláriuma címén tavaly szintén kaptak sót, amiért fizetniük kellett. Eme összegnek a hátráléka csupán 1537-ben folyt be. (HA. Handschriften Nr. 373. fol. 38r.)

sőbb az évtized második felére helyreálltak a korábbi kapcsolatok, és mind több termék jutott el Szegedre, Lippára, Csanádra. Most többet költöttek a víz megvizsgálására, a folyók megtisztítására, mint korábban.⁶⁰ Az ásványt hajón szállították, ám Csanádra kocsival („Kochy” olvasható a szövegben) is vittek.⁶¹ 1537-ben 435928 kockát (a teljes sómennyiség 40,32%-a, 3746,71 tonna, értéke 13077,84 forint a bányáknál) fogadott a három helységben található sóhivatal. Egyedül Szegedre 340478 darabot (78%, 2926,34 tonna, értéke 10222,44 forint a bányahelyeken) szállítottak.⁶²

Désről sem került kevés termék az Erdélyen kívüli fogyasztóhoz. 17 hajóra 403830 tömböt raktak fel, vagyis a rendelkezésre álló sókészletnek több mint a felét (52,34%, kb. 2000 tonna, ára 12114,90 forint) indították vízen útnak. A két kamarából 839758 darabot (az értéke a bányáknál 25192,74 forint) vittek el jórészt magyarországi célpontok felé.

Miközben ennek a cikknek a Magyarországra való szállítása örvendetesen emelkedett, addig helyben jóval kevesebb kockát adtak el (188007), mint a két hivatalnál öt esztendeje (232868). Tordán a teljes készlet 7,05%-a, Désen valamivel több, 14,48%-a talált gazdára. Feltűnő, hogy ebben az esztendőben az egyháziak megkapták sójórándóságukat, amiképpen jótékonykodásra is jutott ebből a termékből (a két helységben összesen 28371 kocka, amelynek az értéke 851,13 forint).

Gyakran előfordult, hogy a kamarás sóval fizetett szénáért, faggyúért stb. vagy segélyként ezt a cikket utalta ki az alkalmazottaknak. Megesett, hogy a bért is

⁶⁰ A víz próbájáért a kormányosoknak fizettek 8,75 forintot, ám még kaptak 200 sót (értéke 6 forint). A fatörzsek eltávolítása 21,98 forintba került.

⁶¹ Lipppa gazdaságában a „fehér arany” kiemelkedő szerep jutott, ugyanis 1554-ben a szandzsákösszeíró szerint a sóból származó bevétel 65000 akcse (azaz mintegy 929-1083 arany forint, a teljes összeg 69, 71%-a, az áruforgalomból származó jövedelemnek pedig 89,35%-a!) volt. FODOR 1997, 321. A szerző szerint a város elfoglalása után hamar helyreállt a hagyományos kereskedelem (uo. 318.). A lippai sójövedelem a szegedinek kevesebb mint a negyede. Az aranyforintra való átszámításnál 1 aranyforint=60–70 akcse árfolyamot alkalmaztuk. BUZA 2001, 891–892.

⁶² 1530-ban Szentiványi litteratus Ferenc szegedi (egyben szolnoki és poroszlói) kamarásnak Máramarosból 203148 kősót vittek. Ez a kamarai készlet a 18,41%-ának felelt meg (MOL MKA E. 210. 65. csomó Sal. 7. tétel 2. sz. fol. 14v. illetve E 185. Archivum Familiae Nádasdy. Missiles. Szentiványi Ferenc.). A Tisza parti város töretlenül kiemelkedő szerepet töltött be a sókereskedelemben. A török hódítók 1546-ban csak a sóból 266666 akcse (azaz 4444-4848 aranyforint) bevételre számítottak, ami a reménybeli jövedelemnek az egynegyedével ért fel. *Szeged története* I., 509–510, 570–571, 575. (A vonatkozó rész SZAKÁLY Ferenc munkája). 1549-1550-ben a környező tiszai kikötőkben a kősó darabjára a török igen különböző vámokat vetett ki, ám mindenütt jelentős tételel képviselt ez a bevételi forrás. VASS 1979, 30. Az akcse átszámításánál 1 arany forint=55–60 akcse kurzust vettük alapul. (Vö. BUZA 2001, 891.)

– legalább részben – sóban fizették.⁶³ 1532/33-ban a mennyiségnek mindössze 1,8%-át (36105 tömb) fordították erre a célra. Ebből bérre, subsidiumra elment 31958 (88,51%, Szék, Dés és Vízakna, ára 958,74 forint), dologi kiadásokra pedig 4147 kocka (11,49%, Dés). 1537-ben a két sóhivatalban 198280 (15,56%) fordították bérre, üzemköltségre. Ám csupán 45171 darabot használtak fel (2,44%) tisztán erre a célra, mert a többiért bizonyos pénzt fizettek a kamarák.⁶⁴ Az alkalmazottak bérére, subsidiumára 39980 (88,51%, 1199,40 forint az értéke) kockát szántak, a dologi kiadások 5191 kockát (11,49%, 155,73 forint az értéke) tettek ki. Tehát az öt esztendővel ezelőtti állapothoz képest a helyzet csupán azért változott meg, mert a szállítást stb. lényegében természetben fizették meg.⁶⁵

Midőn az országbíró és kamarástársa elbúcsúzott 1533 februárjában sóhivatalától, rosszabb helyzetben adták át a kamarákat, mint ahogy átvették. Ugyanis egymillió tömböt meghaladó készletet (50%) hagytak örökül. A két főbb kamaránál (Torda és Dés) 45-46 százaléknyi sómennyiség maradt raktáron.

Sajnos nem tudjuk, hogy midőn Orosztonyi Bálint átvette a bányákat, milyen állapotokat talált. Az azonban megismerhető, hogy az 1537. királyi évet mekkora raktári készlettel kezdte. Mint már utaltunk rá, Tordán 553760, Désen pedig mindössze 7506 kocka állt halomban. Az elszámolásból kiviláglik, hogy ezen az utóbbi helyen a teljes maradék, míg a kamaraispán székhelyén még 61200 tömb (a maradvány 11,05%-a) az Orosztonyi Bálint előtti évekből maradt 1537-re. Az a körülmény, hogy nem csupán Dobó Ferenc időszakából, hanem a Telegdi-Sarlói korszakból is eladatlan készleteket örökölt, azt sejteti, hogy a só értékesítése illetve Magyarországra való szállítása korábban sem ment könnyen, és 1536-ban a barát emberének egyik fontos feladatát képezhette, hogy a megörökölt raktári készletnek a sorsát rendezze.⁶⁶

A kérdés megoldása nem mehetett könnyen. Ugyanis amíg Désen az 1536. évi készlet egészét (tehát az esetleges maradványt és a termelést) hasznosítani tudták, addig Tordán majd félmilliónyi kősó felhasználatlanul halmozódott fel. Ebből

⁶³ 1532/33-ban és 1550-ben ismét Désen könyveltek bizonyos szatmári vonatkozású kiadásokat.

⁶⁴ A rakodás során összetört kockákért cserébe például Tordán 2692, Désen pedig 4546 darabot kaptak a szekeresek. Ám az alkamarások ezek darabjéért egy dénárt felszámítottak (a szabott ár 3 dénár volt), így 72,38 forint a kamarát illette. Tordán a cellérek hajóik salláriumára címén hozzájutottak 145871 kősóhoz, ám a hivatal ennek fejében 5105 forint és 18 s fél dénár bevételt könyvelt el (vagyis 3,5 forint/100 darab). A szekeresek, a cellérek a kősót saját tetszésük szerint adhatták el.

⁶⁵ Máramarosban szívesebben fizettek sóval. Vö. KUBINYI 1988, 231.; MOL MKA E. 210. 65.cs. Sal. 7. tétel 2–4. sz.

⁶⁶ 38075 Dobó Ferenc, 23125 kősó Nagysarlói Miklós /és Telegdi/ időszakából származott. Eme két utóbbi kamaraispán hivatali idejéből Orosztonyinak kellett 86 forint 19 dénárnyi hitelt (ami 2873 kősónak az ára) behajtani.

a tényből ugyan közvetlenül nem következik, ám nem is zárható ki, hogy Erdély központjában lassan növekedett a termelés. Ugyanakkor bizonyosnak látszik, hogy 1536-ban ez a hivatal még nem lábalt ki válságából, személyzete nem tudta megfelelően hasznosítani a kamarai készletet. Nem véletlenül kapott ez a kamara majd 5000 forintot a kamaraispántól vagy más királyi jövedelmek terhére.

A változást az 1537. esztendő hozta magával, amely ígéretesen alakult. 30%-kal többet termeltek, mint öt esztendeje. Az 1081213 kockából mindössze 342804 (31,71%) maradt meg,⁶⁷ vagyis a rendelkezésre álló mennyiség 70%-át (738409 kockát) fel tudták használni. Másképpen úgy fogalmazhatjuk meg az eredményt, hogy sikerült helyet találni mind a termelés, mind pedig a korábbi készlet nagyobbik hányadának (az eladás csökkent ugyan, de jelentős mennyiséget vittek Magyarországra felé – Szeged, Lippa, Csanád).

Dés sorsa másképp alakult. A maradvány ugyan nagyobb lett, mint amit az előző időszak hagyott örökül, ám nem beszélhetünk jelentős raktári készletről. Többet adtak el, többet indítottak útnak mint öt esztendeje. Ezen a téren a fejlődés nyilvánvaló. A termelés is nőtt, ha nem is olyan mértékben, mint Tordán. Ám tegyük hozzá, a dési kockák – sejtésünk szerint – kisebbek voltak a tordaiaknál.⁶⁸

Összefoglalóan azt mondhatjuk, Orosztonyi (és Fráter György) arra törekedtek, rendbe tegyék a bányák zilált viszonyait, növeljék a kitermelést, hogy a kincstár ismét több pénzt lásson belőlük.

A kivonatok pénzbevételekről szóló oldalai arról tájékoztatnak, hogy mekkora összeggel gazdálkodtak a kamarások, és a pénz honnan származott. Elszámolásainknak ezek a részletei nem egyformák, szemmel láthatóan tételek hiányoznak. Ez a körülmény befolyásolja következtetéseinket. Az 1530-as évek első felének kamaráit bemutató számadásokból hiányzik a korábban be nem hajtott pénzek számbavétele (kivételnek tekinthető Vízakna). Tehát (ha hihetünk a kivonatoknak) az előző, pénzügyekben járatos olasz kamarás (Gritti embere) nem bízott semmit sem a véletlenre, nem hagyott kintlevőséget. Eljárása érthető, hisz ő nem hivatalnok volt, hanem kamarabérlő.

Utódai ugyancsak serényeknek mutatkoztak a pénzek behajtásában, azonban munkájuk már korántsem sikerült tökéletesre. A lécpénzt sehol sem jegyezték fel, csupán Tordán találjuk meg ezt a bevételi forrást a még beszédre váró hátrálékok között. Nem tudni, mivel magyarázható ez a hiányosság. Az eladott sónak az árát a hivatalnokok éves működésük során jóformán maradéktalanul be-

---

⁶⁷ Ebből 50139 még a hajók rakodásakor tört össze, 29441 földes volt, 8890-t pedig kicsire vágtak. Tehát 254334 ép darabbal számolhatunk.

⁶⁸ 1534. augusztusában Nádasdy Tamás átpártolt Ferdinándhoz, s ezzel a máramarosi bányaavidék elveszett János király számára. Ez a körülmény bizonyára javított az erdélyi termék értékesítési lehetőségein. BARTA 1971, 321.

szedték, pedig a vevők (ill. szállítók) hitelben vették át a terméket.⁶⁹ A vásárlók Désen 163,74 forinttal maradtak adósak (ami az ebből származó bevételnek mindössze 5%-át képezte), míg Tordán csupán 10,96 forintot nem sikerült tőlük behajtani. Ha arra gondolunk, hogy Pestyeni Gergely országbíró társa, Sarlai Miklós már Mohács előtt alkamarásként működött Désen, az eredményesség magyarázható.

Vízaknáról érdemes külön is megemlékeznünk, ugyanis az itteni kivonat az 1534/35. kamarai évből származik. A kamarás bevételei között olyan hátrálékokat találunk, amelyeket Székről illetve Kolozsról korábban kellett volna ide átutalni (300 forint). A következő tisztségviselőre pedig a lécpénz beszédése maradt.

Ebben az időszakban a kamarai bevételek tulajdonképpen két forrásból származtak. Egyrészt a kitermelt, illetve a korábbi időszakból megmaradt só eladásából jutottak a kamarások pénzhez (100 darabot 3 forintért). Az árat a szállítás növelte meg. Így esett például, hogy 1537-ben Alvincen százat már 4,5 forintért árult a kamara.⁷⁰ A sóeladás az 1530-as évek első felében az öt erdélyi kamarában az összbevételek tekintélyes hányadát, 70% -át képezte. Mint láttuk, viszonylag kevés tömbnek akadt gazdája, így nem csoda, ha egy esztendő alatt alig tízezer forint (9978,83) folyt be.

A kamarai üzem nem nélkülözhetette a más királyi jövedelemforrásokból, a sókamaraispánoktól származó pénzeket, amelyek az összbevételek 30%-át tették ki. Különösen sok pénzt kapott Dész. Nem volt szokatlan ez a megoldás, a középkorban is alkalmazták.⁷¹

A bányászat és a szállítás megszervezése szempontjából a legnagyobb gondot a pénzhiány okozta. Andreas Patavinus kamaraispán 1531 tavaszán a királynak írott levelében azt állította, hogy a kamarákat oly leromlott állapotban találta, hogy 10 ezer forintot vagy még kicsivel többet kellett rájuk, hajók építésére költenie. A Pestyeni titkáranak szóló, 1532 tavaszán készített feljegyzés írója szintén a pénzszűkéről panaszkodott.⁷²

A kamarások ebben az esztendőben több helyről vettek fel kölcsönt. Például Balassa Imrétől 500 forintot, amit tulajdonképpen az adóbevétel fedezett. 1532. február 24-én Beszterce 18 forintot adott a dési bírónak, Seryeni Miklósnak

⁶⁹ A hitelt II. Lajos király tiltotta, ám mégis éltek vele. Példa rá az az 1526 előtti vonatkozású lista, amit 1530/31 táján készíthettek (DI. 32680.)

⁷⁰ HA. Handschriften. Nr. 373. fol. 38r., 39v, 41v. Tordán a bányáktól Décsére 1000 kockát 2 dénárért, Alvincről Lippára 1,21 forint (?) készpénzért szállítottak. A celleristáknak természetbeni juttatás is járt. Brassóban 1528-34 között a kósó darabját 3-3,5 asperért (6-7 dénár) vették (RECHNUNGEN 1886-1889, II. 116, 363. 1 asper 2 dénárért).

⁷¹ HA. Handschriften Nr. 373. 1515. évi és 1520-22. évi elszámolások, Arhivă oraşului Braşov. Priv. et Instr. Nr. 342, 370.(=DF. 247158, 247189.), Arhivele Statului Judeţul Sibiu, Colecţia documente IV. 277, 280, 281.(=DF. 245836, 245839, 245840.), Documente privitoare I/15. i. m. 242 (1520) stb.

⁷² MOL MKA E. 200. 19. csomó, 70 tétel: Zápolya. 14.; MOL R 284. 6. csomó Pestyeni.

(aki egyben Dés alkamarása is). Augusztus 22-én Pechy Miklós széki kamarás 100 forintot vett fel a szász várostól az azévi adó terhére.⁷³

Különösen sok pénzt kölcsönzött Pestyéni. 1532. február 18. és július 25. között 1775 forint 62 dénárt hitelezett meg a sókamarák ispánja. A pénzt elsősorban posztóra, illetve más árucikkek vásárlására fordították. Az árukért Kolozsvár városát keresték fel.⁷⁴

Érdeemes fellapozni a 4 kamara (Torda, Kolozs, Szék és Dés) 1532/33. évi elszámolásait is. Ha az összegeket összeadjuk, akkor kölcsönképpen a 4 kamara elszámolása szerint 3951 forint 29 és fél dénárt folyósítottak a működtetésükre (amennyiben a Pestyéni fenti elszámolása szerint adott összeget vesszük számításba, 4707 forint 91 dénárt kapunk). Pestyéni felülmúló mértékben hitelezett a másik ispán, Sarló Miklós, aki összesen 1864 forint 35 és fél dénárt adott (47,18%). Rajtuk kívül Seryeni Miklós dési alkamarás tekintélyes summával (459 forint 94 dénár) támogatta meg sóhivatalát. Megtudjuk azt is, hogy az erdélyi adóból 500 forintnyi összeget (12,65%) folyósítottak a kamaráknak (Désnek 400, Széknek 100 forint).⁷⁵ A kölcsönök végösszege igen tekintélyes, ugyanis a 4 sókamarának az elszámolás szerinti 12330 forintra s 67 és fél dénár rúgó készpénz bevételéből majd minden harmadik forint (32,04%) kölcsönökből származott. Már maga ez a tény is jelzi, hogy milyen jelentős pénzhiánnyal küszködtek eme bevételi forrásnak a kezelői. Ha a vonatkozó pénzügyi évből nem hiányozna Vízakna számadása, a hitel nagyobb lenne. A település a két király közötti frontvonalon feküdt, így bányászata rászorulhatott a segítségre. Az 1534-es elszámolás szerint korábban – mint írtuk – a széki és a kolozsi kamarák bevételéből rendeltek ide pénzt. Vízakna összbevételének (1899 forint 45 dénár) ez a „segély” mindössze 15,79%-át képezte, ami az itteni alkamarásokat dicséri.⁷⁶

Kivonataink tanúsága szerint az 1530-as évek első felében az öt erdélyi kamarából 14230,13 forint készpénzbevétel származott. Ha a mintegy 531,68 forintnyi hátrálékot is hozzászámítjuk, amelynek a behajtása a következő esztendőre maradt, akár 14761,81 forintnyi készpénznek is örvendhettek volna a kamarások.

⁷³ MOL R. 284. Pestyéni 2. sz.; Archvă Oraşului Bistriţa. Städtische Rechnungen IV. A. Nr. 21. 56, 70.1. (MOL Filmtár 295. tekercs)

⁷⁴ MOL R. 298. Erdélyi iratok. 8. tétel. Figyelemre méltó, hogy két esetben asperokat adott Pestyéni ember, ami a déli fizetőeszköz hazai elterjedtségére mutat.

⁷⁵ HA. Handschriften Nr. 373. passim. Érdekes, hogy a beszerceiek által adott 18 forintot egyetlen számadásban sem könyvelték el. Pestyéni neve alatt csupán 1127 forintot jegyeztek fel (Désen és Széken, 28,52%), pedig az országbíró többet adott. Torda hozzájuttott 1258 forint és 79,5 dénárhoz (25,21%), Kolozs kapott 192,70 forintot (23,44%), Széknek juttattak 390,60 forintnyi összeget (29,4%), míg Désre igen tekintélyes summa érkezett máshonnan (2109,20 forint – 41,91%).

⁷⁶ Vízaknára. HA. Handschriften Nr. 373. fol. 33. A kolozsi pénz Dobó Ferenc idejéből származott, a székit nem tudtuk megállapítani.

A legtöbb bevételt a dési kamara könyvelhette el (5196,56 forint, 36,52%), míg Torda a második helyre szorult (4982,77 forint, 35,02%). Ami a sóeladást illeti, Tordán lényegesen többet értékesítettek ebből a cikkből, s ha Dész nem jutott volna több pénzhez más forrásból, Erdély központi kamarája megelőzte volna őt. A két hivatal együttesen 10179,34 forintnyi összeggel gazdálkodhatott, s az összbevétel 71,53%-a származott tőlük.

Más kép bontakozik ki előttünk az 1537. évi két kivonatból. Az elszámolások bővebbek mint a korábbiak. A bevételek továbbra is a hátrálékok beszédéséből, a só eladásából, más királyi jövedelemforrásokból származtak. Ám növekedett a lécpénznek és más egyéb bevételi lehetőségeknek (*pecunia cisuralis* és *gyralis*) a szerepe.

1537-re nőtt a kamarák jövedelmezősége. Tordán (14661,47 forint) és Désen (5661,56 forint) együttesen 20323,03 forintnyi bevételt regisztráltak, tehát Fráter György kamaraispánja a két helységben – nehezen hihető módon – majdhogynem megduplázta a jövedelmet. Kettejük közül a désiak lehettek a kevésbé büszkéek, hisz csak 10%-kal növelték jövedelmüket. Ezzel szemben Tordán az öt esztendővel ezelőtti eredménynek majd a háromszorosát tudták felmutatni. A két hivatal teljes bevételének háromnegyedét (72,14%) az erről a kamaráról szóló oldalakon olvashatjuk.

A két erdélyi bányahely ismert számai alapján valószínűsíthetjük, a kincstári bányák ekkor 22-24 ezer forint körüli összeggel gazdálkodtak, azaz 60-70%-kal többel, mint öt évvel korábban.⁷⁷

Érdemes azonban a számok mögé pillantanunk. Mind a két helyen a legtekintélyesebb tételt a só közvetlen árusításából származó bevétel képezte, holott Désen alig többet, Tordán azonban helyben lényegesen kevesebbet adtak el (befolyt 2258,35 forint), mint korábban. A bevételt növelte, hogy Erdély központi helyén a celleristáknak hajóik szálláriumá fejében adott sónak száz darabját 3,5 forintos áron számították fel (5105 forint és 18,5 dénár).⁷⁸ Amint tehát megindultak a hajók, a hivatal rögvést sava egy részét úgy tudta értékesíteni, hogy maga számára megtakarította a szállítási költséget.

Ebben az évben a korábbinál jelentősebb (négyeszeres!) „tőkeinjekcióban” részesült Torda, s ez a körülmény magyarázatot ad ennek a kamarai hivatalnak a feltűnő eredményességére. Különböző tételekből 4946 forint 35 dénárt juttattak a kamarának, ami az összbevétel 33,73%-ával volt azonos. Eme pénznek a fele

⁷⁷ Szék nélkül a négy kamara korábban 12330,68 forint bevételt mutatott fel, amelynek 82,56%-a származott Désről és Tordáról. Ez az arány képezte becslésünk alapját.

⁷⁸ Ama kockák után, amelyeket az összetört darabok helyére adtak a szekereseknek, egyenként 1-1 dénárt kértek (26,92 forint). Az Alvincen eladott 930 kocka (száza 4,5 forintba került) ára 41,85 forint volt. Ezt a tételt a hátrálékok között ismét feljegyezték.

(2462,87 forint) az adóbevételekből (ötvened, 99 dénáros adó) származott.⁷⁹ A kamaraispán egymaga adott több mint másfélezer forintot (1587,94). A subák árát (54 forint) Désen fizették ki, Székről pedig 82,86 forintot küldtek.

Dés sem panaszkodhatott, ugyanis a kamaraispántól 1457 forint 60 dénárt kapott (sajnos a kimutatás nem részletezte, hogy milyen forrásból származott a pénz), ami az itteni összbevétel 25,75%-ának felelt meg. Igaz, ez az összeg csupán kétharmada annak, amit öt esztendővel ezelőtt a kamarának átutaltak. A két sóhivatal összesen tehát 6403,95 forintnyi (31,51%) külső segítségben részesült.⁸⁰

A jövedelemnek egy tekintélyes hányada abból származott, hogy a kamarásoknak sikerült olyan pénzeket beszedniük, amelyeket korábban kellett volna a hivatalba befizetni. A kamarák hatékonysága ezen a téren feltűnően romlott. Désen eme hátrálék (637,70 forint, a bevétel 11,26%-a) egésze a két esztendővel ezelőtti időszakból (1534/35-ös kamarai év) maradt meg. Tordán ebből a korszakból csupán jelentéktelen összeget (86,19 forint) kellett behajtani. Ennél a hivatalnál a hátrálék maradéka, ami az itteni bevétel 14,64%-nak felelt meg (2145,72 forint) Fráter György kamaraispánjának illetve helyi embereinek a tevékenysége nyomán halmozódott fel. Eme summának majd 90%-a (1904,12 forint) abból keletkezett, hogy az előző esztendőben értékesített só (benne a celleristák ismert sallárium) árával a vevők adósak maradtak.

A kincstartó embereinek működését 1537-ben sem kísérte több szerencse. Feltételezhető, hogy a valóságban kevesebb pénz folyt be az év során a kamarai pénztárba, mint amit a bevételek tételei alapján egyszerű összeadás révén kiszámoltunk. Ezt a tényt a következő királyi évre maradó hátrálékokat tartalmazó rovat elemzése világítja meg. Ebben a rovatban ugyanis olyan pénzeket könyveltek el hátrálékként, amelyek a bevételek között is szerepeltek. Mellettük természetesen olyan összegeket is találunk, amelyeknek másutt nem akadunk a nyomára.⁸¹

Amíg az 1532/33. évi elszámolások készítője ebben a rovatban jelentéktelen összegeket jegyzett fel, addig 1537-re változott a helyzet, ugyanis helyenként komoly summát könyveltek. Kiderül, hogy Tordán a lécpénz jelentős hányadát (550,75 forint) nem sikerült behajtani, így a hivatal vezetői elvben 15212,22 forintnyi jövedelemre számíthattak. Ám az is kiviláglik a rovat tételeinek az átnézése után, hogy az eladott só árának tekintélyes részét (1602,03 forintot) még sem sikerült beszedni. Összesen 1723,13 forinttal csökkentenünk kell tehát a tordai bevételeket.⁸² Gyanúnk szerint 12938, 34 forinttal gazdálkodhatott az itteni két

⁷⁹ A juhötvened 510,55, a nyolcvanöt és kilencvenkilenc dénáros adó 1952,82, különböző erdélyi jövedelmek 758,18 forinttal segítették a tordai hivatalt.

⁸⁰ HA. Handschriften Nr. 373. fol. 37v-38v., 47r-v. Torda részesült a 85 dénáros adóból is, ám elszámolásunk nem tüntette fel az összeg nagyságát.

⁸¹ Elképzelhető, hogy a hiányt akarták így eltüntetni.

⁸² Végző soron 1602,03 forinttal maradtak adósak a vásárlók (ebből az összegből 94,50 forint a két esztendővel ezelőtti restanciából maradt meg). Az ispán 55,33 forintot nem

alkamarás.

Ha a dési elszámolás bevétel és hátrálék rovatait párhuzamba állítjuk, azt tapasztaljuk, hogy a hátrálékok között akadnak olyan tételek, amelyeknek megfelelőit hiába keressük bevételek számai között (287,39 forint), vagyis elvben a kamarások annál több pénzre (összesen mintegy 6000 forint) számíthattak, mint amennyit a „bevétel” rovaton nyilván tartottak.⁸³ Mivel a bevételek között található 440,93 forintot nem sikerült beszedni, végső soron a hivatal bizonyosan csupán 5220,63 forintot használhatott fel. Következésképpen a két kamaránál az esztendő során összesen 18158,47 forintnyi pénz állt biztosan a kamarások rendelkezésére.

Fráter György embereinek a munkáját ellentmondásosan értékelhetjük. Egyrészt elismerés illeti meg őket azért, hogy arra törekedtek, hogy növeljék a termelést és eljusson Magyarországra az erdélyi bányák fehér aránya. Ugyanakkor a pénzügyi fegyelem megromlott, és viszonylag jelentős kintlevőség halmozódott fel. A két kamara hivatalnokai közül a désiak talán jobban dolgoztak. Tordához viszonyítva az 1536-os és 1537-es pénzügyi évben kevesebb hátrálékot halmoztak fel. Sőt! A számadás alapján arra következtethetünk, hogy el tudták azt érni, hogy az eladott só árát a hivatal megkapja, s hogy viszonylag csekély készlet maradjon raktáron. Tegyük hozzá, már 1532/33-ban is Dés bizonyult jobbnak. Ezzel szemben Tordán sok só maradt a következő esztendőre, az alkamarások pedig jelentős restanciát halmoztak fel, ami a bevételként számon tartott jövedelem 15%-ának (2272,72 forint) felelt meg.

Az 1532-37 közötti időszak mérlegének a megvonásához nem elegendő csupán a sóval való gazdálkodást, a jövedelem alakulását megvizsgálunk, hanem meg kell ismernünk azt is, mire fordították a bevételeket.

Az 1530-as évek első feléből származó kimutatások alapján 13733,59 forintnyi kiadásból Désen költötték a legtöbbet (5196,44 forint, 37,84%), míg Torda a maga 4629,39 forintjával a második helyre került (33,71%).

Az 1537. évi kivonatokból más kép bontakozik ki. Közös kiadásaik mintegy 50%-kal emelkedtek (9825,83 forintról 14997,24 forintra). A két bányahely viszonya is megváltozott. Amíg 1532/33-ban Tordán költöttek kevesebbet (kettejük összkijárából 47,11% esett Tordára), most már Erdély központi kamarájában használták fel közös kiadásaik négyötödét.

A kamarák kijáráit négy részre bontottuk. Az elsőbe azokat a tételeket osztottuk be, amelyek a személyzet, a celleristák és a fuvarosok bérezéséhez, javadalmazásához sorolhatók. Ebbe a rovatba vettük fel tehát a kamarások, sókamara-

---

fizetett meg, és nem sikerült beszedni 22,77 forintnyi lécpénzt, és még két hajóról 42 forintot (nem tudni, milyen pénzről van szó).

⁸³ 323,99 forinttal az alkamarás maradt adós, 169,83 forintnyi pecunia cisuralis és gyalis befizetése pedig elmaradt.

ispánok, magulátorok stb. díjazására vonatkozó feljegyzéseket.⁸⁴ A másodikba soroltuk a kamarák dologi kiadásait.⁸⁵ A harmadik csoportba az a pénz került, amit alamizsnálkodásra fordítottak, vagy amit az egyház kapott. Végül utoljára hagytuk azokat a kiadásokat, amelyek nem kapcsolódtak a kamara működéséhez.

A negyedik rovat tükrözi a kincstárnak a középkorban jól ismert jövedelemkezelési módját. Azt történt ugyanis, hogy az uralkodó illetve a kincstartó nem közvetlenül fizetett, hanem a kamarákat utasította, hogy egyik vagy másik személynek vagy valamilyen célra pénzt adjanak át. Előfordult, hogy a kincstartónak kellett pénz.⁸⁶ 1532/33-ban Tordán és Désen a pénznek mindössze 8,73%-át (az öt bányahelyen 10%), öt évvel később pedig alig 6,5%-át tették ki az ilyen típusú kiadások. Ekkor még 1000 forintot sem ért el az egyéb rovatban található pénzeszség. (Természetesen korántsem ilyen kedvező a kép, ha hozzászámítjuk annak a kősonak az értékét, amit a király természetben utalt ki.) Vele együtt az uralkodó majd 10 ezer forint bevételről mondott le 1532/33-ban.⁸⁷

Változás az egyházi, kegyes célokra fordított tételek területén csak látszólag következett be. Feltételezhető, hogy a váradi püspök, György barát jobban figyelt az ilyen típusú juttatásokra. Ám ha az elszámolást figyelmesen átolvassuk, kiderül, jótékonykodásra elsősorban sótt használtak fel, és ritkán pénzt. Kiviláglik, öt esztendő alatt alig változott a helyzet.⁸⁸

⁸⁴ A csoportosítás során ide soroltuk a sóvágók fürdőjére, posztójára, borára vonatkozó kiadásokat, a különböző segélypénzeket.

⁸⁵ Pl. viasz, kötél, vaseszközök, lovak s más állatok vásárlása, zab, széna beszerzése stb. De ide kerültek pl. Seryeni Miklós dési kamarásnak és szolgáinak szatmári tartózkodásakor felmerült költségek stb.

⁸⁶ 1532/33-ban a tordai kamara 13,68 forintnyi összeget könyvelt el azon a címen, hogy vendégül látta a kormányzót. A vízaknai számadásból kiderül, hogy az itteni kastélyra, a puskások fizetésére 176,06, Maylád István vajdának 143 forintot utalt át a hivatal. Az 1532/33-as pénzügyi évben Tordáról 287,16 forintot folyósítottak az offenbányai bányákra. 13,41 forintért pedig nemcsak a tordai, hanem a vízaknai sótt is összeszámolták. Vízaknáról ekkor kellett volna Désre küldeni 100 forintot, ám végül csak 1534/35-ben tudta az itteni kamara ezt a kötelezettségét teljesíteni. 1537-ben Tordáról 16 forintot aranybeváltásra szántak, 423, 40 forint a kincstartó ügyeire ment el.

⁸⁷ 1532/33: 268448 kőso, értéke 8053,44 forint; ebből Tordára és Désre esett 161597 darab, ára 4847,91 forint. 1537-ben ennél az utóbbi két kamaránál 115292 kősoott használtak fel az uralkodó utasításai alapján, aminek az értéke 3458,76 forint volt, vagyis 30%-kal javult a helyzet.

⁸⁸ 1532/33-ban Tordán pénzt (410,02 forint), Désen 14566 tömböt (=436,98 forint) szántak egyházi célra. Öt évvel később Tordán alamizsnára elment 7,61 forint, ám 2158 kocka is. Kegyes célra ugyanitt 9732 kősoott fordítottak. Désen alamizsna címén 1314, egyházi járandóság megnevezés alatt pedig 15167 kockát illetve 6,26 forintot könyveltek. A sómennyiség a bányahelyeken 851,13 forintot ért, és a pénzzel együtt kegyes célokra ösz-

A kamara működéséhez szükséges kiadásokat az első és a második csoportban találjuk meg. Az 1530-as évek első felében mintegy 12032,07 forintot (87,61%) áldoztak erre a célra. A két fő kamaránál a működési költségek tetemesen megnövekedtek, úgyhogy az összköltségen belül 1537-re 87,61%-ról 93,44%-ra emelkedett az aránya (8548,38 forintról 14010,88 forintra). Figyelemre méltó, hogy az üzemeltetési kiadások oroszlánrésze az alkalmazottak, bányászok, celleristák illetve a szekerészek díjazására ment el.

A dolginak tekinthető pénzkidadások általunk elemzett két kamarai évben az összköltségeken belül sajnos azonos arányt mutatnak (14%), ám 1537-ben mintegy 60%-kal többet szántak erre a célra, mint korábban. Désen az összeg mintegy 20%-kal nőtt, míg Tordán dupla annyi lett. Érthető ez a változás, hisz ha jobb eredményt akart a kamaraispán elérni, a bányászat befektetést igényelt.⁸⁹

Bármelyik sóhivatalnak az elszámolására pillantunk, első helyen a személyi kiadások állnak. A költségek majd háromnegyedét teszik ki. Különösen magas Désen és Kolozson a különböző illetményeknek az aránya. Kolozson a viszonylag szerény költségeket különösen az alkamarás és magulátor fizetése (150 és 31 forint), illetve a nekik folyósított egyéb összeg (220,25 forint) terhelte meg.

Más helyzettel találkozunk Désen. A személyi kiadások között a szállításra fordított pénzek vezetnek. Érthető, hisz Székről Désre, a bányáktól a kikötőbe vitték a terméket. Különösen sokat fizettek a celléreknek. Szállításra itt 1607,29 forint ment el (a kamara teljes költségének 30,33, a személyi résznek pedig 36,65%-a).⁹⁰

A két fő bányahelyen – akárcsak öt esztendeje – 1537-ben ugyancsak a személyi jellegű kiadások vezettek. Ám akkor alig érték el az összköltségek 3/4-ét, most pedig a 4/5-ét tették ki. A változás azzal magyarázható, hogy Tordáról ismét szállítottak sót Magyarországra. Itt 8455,8 forintot (a személyi kiadások 85,49%-át,

---

szesen 865 forintot szántak. Az összeg tehát alig emelkedett, csupán a juttatás mikéntje módosult.

⁸⁹ Ebben a csoportban találjuk azokat a pénzeket, amelyeket különböző élelmiszerek, állatoknak zab, széna vásárlására fordítottak. Gyakran kellett lovat venni a kepelisták munkájához. Désen öt ló 38, Vízaknán hét ló 45 forintba került. Jelentős tételt képviselt a faggyúnak a beszerzése (Tordán 1532/33-ban 167, Széken 54, Désen 166,1, 1537-ben Tordán 168,39, Désen 149,73 forint). A bányáknak kötélre, bőrre, fára mindig szükségük volt. A legdrágább kötelet a tordaiak vásárolták meg 1532/33-ban – 49,89 forintért. Az új aknák létesítése pénzt emésztett fel. A széki kamarának csupán 13,49 forintja bánta (itt két kötélre többet – 41,50 forintot – áldoztak), ám a tordaiak ugyanekkor 48,48 forintot költöttek erre a célra. Az új bánya még 1537-ben is csak vitte a pénzt (64,34 forint).

⁹⁰ Azok, akik a bányákról a dési kikötőbe vitték a terméket, 171,62 forintot (100 kockára 6 dénárt), akik pedig Székről szekerezték a sót ide, 326,56 forintot (100 tömb után 16 dénárt) kaptak. A celleristáknak 1091,70 forint járt. Az egyébként az erdélyi városból származó hajósokat Szatmárban is Désről fizették. 1550-ben Técsőig mentek, ott ugyancsak anyakamarájuk térítette meg a szállítás költségét (HA. Handschriften Nr. 373. fol.54v.)

az összes költségek 70,45%-át) folyósítottak a szállítóknak.⁹¹

Ám meglepő, hogy Désen milyen keveset költöttek a termék továbbítására. Különösen keveset kaptak a cellérek.⁹²

A vezetők jövedelmét elvben a sókamarai szervezet teremtette elő, és a középkorhoz képest alig változott. A fizetésük mellett még külön pénz illette meg őket háztartásuk céljaira. A magulátori jövedelemmel együtt kaptak 5249,02 forintot (38,22%, a személyi rész 52,26%-a). Tordán az alkamarások (kamarások) bére 400 forint volt, Széken, Kolozson 150-150, Vízaknán 300 forint járt nekik (Tordán és Vízaknán 2-2 fő tölthette be ezt a pozíciót). Háztartásukra jutott 1339,22 forint (akadt, ahol a magulátor, akadt ahol a kamarispán ilyen típusú pénzével vonták össze). Vízaknán például 324,27 forintot kaptak még. Désen a javadalmazása 455,84 forintot tett ki (ám beleértették a széna és zab vásárlására fordítható summát is), továbbá 6666 kocka kősót kapott (=199,98 forint).

Meglepően kevés pénz jutott a két sókamaraispánnak: 1703,75 forint (ha hozzászámítjuk a Tordán a konyhájukra járó 425,68 forintnyi összeget, akkor sem kapunk többet 2130 forintnál). Vízaknáról 1534-ben a két sókamaraispánnak 2416 kocka sót utaltak ki (72,48 forint). Pontosán tudjuk, milyen szerződés kötött Werbőczy István Pestyéni Gergellyel 1532 januárjában. A főúrnak országbírói és kamaraispáni tisztsége fejében járt 4000 forint, 50 lovas után 2200 forint, és ha Budán volt, konyhájára havi 100 forint. Eme megegyezés ismeretében joggal tehetjük fel, hogy ebben az évben a két kamaraispán illetményét más bevételi forrásokból kellett kiegészíteni.⁹³

⁹¹ Ebből 691,65 forintot tett ki az az összeg, amit azok kaptak, akik a terméket Tordáról a décei kikötőbe vitték (100 darabért járt 20 dénár). A cellérek, mint írtuk, szabott áron (3,5 forintért százát) sóban is részesültek, ám még 7764,15 forintnyi illetmény járt nekik!

⁹² Nem tudjuk okát adni. A dolog annál is meglepőbb, hisz 403830 tömböt raktak fel 17 hajóra, 1532/33-ban 369700 kősót indítottak innen útnak. A dési celleristák kaptak 11165 kocka sót (értéke 334,95 forint) és még 398,5 forintot hajóik jövődjé sálláriumaként. Legalább 700-800 forint szállítási költség hiányzik. A szekereseknek, akik a bányáktól Désre vitték a termést, 280,99 forint és fél dénárt fizettek ki. 100 kocka szállításának a díja nem változott.

⁹³ MOL R 298. Erdélyi iratok. 8. tétel. Véleményünk még akkor is megállja a helyét, ha arra gondolunk, hogy Pestyéni – nem tudni milyen célból (talán királyi adósság rendezésére) – 40 ezer sókockát kapott (értéke a bányánál 1200 forint). A Werner-Bornemissza jelentés szerint a kamaraispán a középkor végén évi ezer forint fizetésre és lovasonként (100-200-at fogadhatott szolgálatába) havi 2 forintra számíthatott, és természetesen élelemre, ellátásra is jogosult volt. Tordán az alkamarás (kinek 6 lovas lehetett a szolgálatában) fizetése 200 forintra rúgott, amit kiegészített újabb 200 forint és élelmiszerek természetben. Ha két alkamarás működött, egyforma fizetést igényelhettek, ám közös háztartással kellett megelégedniük (1528-ban is így volt). Kolozsi és széki társa az ellátásához szükséges pénz mellett 100-100 forintban részesült (3-3 lovast tartottak). 1528-ban Kolozson és Széken a 2-2 alkamarás 12-12 lovast tartott, egyik helyen 150, másikon 100

Az 1537. esztendei kivonataink mostohán bántak a kamaraispánnal. Tordán különböző címeken mindössze 362,4 forintot írtak a sókamaraispánnak jóvá. Az alkamarások bérére 4800 kocka (=144 forint) ment el, illetve a nekik vásárolt gabona 132,10 forintba került. A dési hivatal vezetői jobban jártak, ugyanis bér fejében 8666 kősót (=259,98 forint), konyha ellátmány címén pedig 271,18 forintot kaptak. Ha összehasonlítjuk eredményünket mindazzal, amit az alkamarások, illetve a sókamaraispán járandóságáról tudunk, úgy látszik, vagy más forrásból pótolták a hiányzó összegeket, vagy Fráter György nem fizette rendesen vezető hivatalnokait.

A sókamarák kiterjedt személyzettel rendelkeztek. Az 1532/33. esztendei és az 1537. évi illetmények alig tértek el egymástól. Hasonló összegeket olvashatunk DERNSCHWAMNÁL vagy az 1552. évi felmérésben.

A magulátorok legfontosabb feladata az volt, hogy a felszínre hozott kősót összeszámlálják. A bérük bányahelyek szerint változott, Tordán és Désen 60 forintot tett ki (de Kolozson 31, Széken 1000 kocka=30 forint, Vízaknán ketten voltak, 60 forint). A pénz mellett ellátásra is igényt tarthattak. Désen ezen a címen 448 forintot, Tordán 151,20 forintot fizettek ki (1532/33).⁹⁴

Minden kamaránál alkalmaztak kovácsot. Tordán és Vízaknán heti 50 dénár, együttesen 26 forint illetve meg őt (1552-ben ugyancsak ennyi volt a bére). Désen 56 forint járt kettejüknek (1537-ben 53 forint, ám ezt kiegészítette 66 sónyi=1,98 forint ruhapénz). Kolozson és Széken elegendőnek bizonyult eme mesteriség művelői közül egy is (12 illetve 22,40 forint illetmény járt nekik).⁹⁵

Fontos szerepet töltöttek be a gépelyesek (vagy kepellisták), akik lovaikkal azt a szerkezetet üzemeltették, amely a bányából felszínre hozta a kitermelt sót. A kamarák több embert alkalmaztak ebben a funkcióban. Széken, Kolozson összesen 12-12, Désen 24 forint járt nekik. Tordán a faggyúosztóval együtt könyvelték az illetményüket (27,5 forint). Vízaknán a négy kepellista (lovaik ellátmányával, öltözetükre járó pénzzel együtt) 103 forintot keresett. 1537-ben sóban folyósították illetményüket (Tordán 1400 darab és még lovaikra 300, összesen 1700 kősó, ami 51 forintot ért, Désen 900 kocka, amelynek az értéke 27 forintot tett ki.).

---

forint volt az illetményük. A vízaknai vezető (1528-ban ketten voltak 200 forintért, 12 lovasnak parancsoltak) ezzel szemben 150 forintnak és az ellátását biztosító pénznek örülhetett. Igaz, ő 5 vagy 6 lovassal büszkélkedhetett. ENGEL 1798-1801. II. 25-37.; Vö. OBORNI 2002, 87-88. Az 1528-as helyzetre DERNSCHWAM 1984, 287.

⁹⁴ Désen 1528-ban a két magulátor 6 lóval 120 forintban részesült. 1532/33-ban ugyanitt kettejüknek 4000 kősót, azaz 120 forintot fizettek. 1528-ban és 1552-ben a magulátorok 60 forint (Vízaknán 1528-ban 60, 1552-ben 30) fizetést húztak, és élelemre, itatra tarthattak igényt. DERNSCHWAM 1984, 287.; ENGEL 1798-1801. II. 25-37.; OBORNI 2002, 87-88. 1537-ben Tordán sószámlálásra 218,76 forintot költöttek.

⁹⁵ Az 1552-es leírás szerint Tordán heti 50 dénár volt a bére, fürdőre heti egy dénárt, egész esztendőre 9 vég posztót és egy ködmönt kapott. (ENGEL 1798-1801. II. 25.)

A bányáknak (alkalmanként a csűröknek is) a tisztítását, a só kihordását a milliaristák végezték. Általában azokra a napokra kaptak bért, amikor dolgoztak. Ha bérüket a kitermelt só mennyiségével összevetjük, úgy tűnik, hogy 100 sókocka után a törmelék- illetve a porsó stb. kihordásáért stb. 1-2 dénárnyi (Tordán 3 illetve 4 dénár) illetményre számíthattak.

A számadásokból megtudjuk, hogy sóbíró, bányabíró, révbírákat (Décse, Újvár), sáfárt, számtartót, pénzosztót, kulcsárt, szakácsot, faggyúosztót, a bányáknál és réveknél öröket alkalmazott egy-egy kamara. Természetesen gondoskodni kellett a szekeresek és a cellérek díjazásáról, illetve arról, hogy az utóbbiak a folyók megtisztításáért, a kormányosok pedig a vízpróbáért a járandóságukat hiánytalanul megkapják. 1532/33-ban Dész kamarája biztosította azt a 3700 kockát, amiért a kikötőből a raktárba szekerezték Szatmáron ezt a terméket (100 kősóra adtak 2 darabot). A szatmári örök 3141 darab sótömbbel lettek kifizetve. Arról, hogy a sót Szatmárban számba vegyék, Désen 16,38 forinttal gondoskodtak.⁹⁶

Igen tekintélyes összeget költöttek a sóvágók díjazására. 1532/33-ban az öt kamaránál 2362,36 forintot (a személyi kiadások 23,52%-át, a teljes költségeknek pedig 17,2%-át tette ki ez az összeg). Ez a kiadási tétel a legmagasabb arányt Désen képviselte (1165,77 forint, a személyi rész 40,8%-a, az összes elköltött pénz 25,18%-a). Tordán összesen 409,55 forintot folyósítottak különböző címen a bányászoknak.⁹⁷ Öt esztendő múlva Désen 634,90 forintot (a személyinek nevezett rovatba került pénzek 31,42%-a), és támogatásképpen 2487 kockát (74,61 forint) képviselt a részesedésük, vagyis tulajdonképpen 700,67 forint lett az illetményük. Tordán rosszabb helyzet alakult ki, ugyanis 482,11 forinttal (4,87%) és 1897 (56,91 forint) kockával kellett megelégedniük a munkásoknak. Végző soron tehát a kamara 539,02 forintot adott nekik.

Kétféle sóvágó volt, helybeli illetve az alkamilag felfogadott idegenek, akik csak ideig-óráig dolgoztak. A helyiek egy esztendőre szegődtek el, és ezért meghatározott nagyságú posztó járt nekik. Számadásaink sajnos nem tájékoztatnak

⁹⁶ Előfordult, hogy a járandóságokat más tételekkel összevontan jegyezték meg. Ahol megállapítható volt, az illetmények forintban a következőképpen alakultak: sóbíró 3 (Kolozs) vagy 6 (Szék, Dész, utóbbi helyen 1537-ben 240 só=7,20 forint); bányabíró: 12 (Kolozs); révbírák: 20 (Tordán a decsei és újvári); sáfár: 6 (Dész); számtartó: 12 (Szék, Dész, itt 1537-ben többen vannak, bérre és ruhára 1800 kősó=54 forint); pénzosztó 12 (Torda); kulcsár: 8 (1537-ben Dész, fizetésre és ruhára); szakács: 12 (Dész, 1537-ben itt 900 kősó=27 forint és ruházatra 3,12 forint); bányáörök 78 (1537-ben Torda, ellátásukra) illetve 200,81 forint ellátásra, öltözékre valamint 3300 sótömb (=99 forint, Dész 1537-ben); alvinci révör 25,45, decsei révörök 13,50 (Torda 1537-ban). A kamarák személyzetére és feladataikra újabban összefoglalóan OBORNI 2002, 71–90.

⁹⁷ Másutt a következőképpen néztek ki a számok: Kolozs: 192,72 forint (29,33 illetve 24,01%), Szék: 355,51 forint (36,28% illetve 27,07%), Vízakna: 132,96 (18,6% illetve 13,13%). Az utóbbi helységben nem olvasunk a subsidiumról.

bennünket arról, hány helyi, hány alkalmi bányász dolgozott a kamaráknál, sem arról, miben különbözött a díjazásuk. A sóvágók száma hullámzott. Egyik nap többen, máskor kevesebben szálltak le a mélybe. Elvben a fürdőjükre fizetett díj tájékozthat bennünket (ami Tordán 1528-ban és 1552-ben egyaránt személyenként heti egy dénárt tett ki) a számukról.

Meglepő, hogy Tordán 1532/33-ban alig fordítottak kevesebbet erre a célra, mint 1537-ben. Désen már többet költöttek fürdőre, és az összeg valamelyest emelkedett (14%-kal). Ez a körülmény egyrészt azt sejteti, hogy a Szamos vidékén többen dolgoztak, mint az Aranyos partján, másrészt pedig arra utal, hogy a sóvágók közössége az 1530-as években általában keveset gyarapodott, miközben többet termeltek. A két jelentősebb bányahelyen többen dolgoztak, mint a kisebb kamaráknál.⁹⁸

A posztójárandóságukra felhasznált pénzek vizsgálata meglepő eredménnyel jár. Vízaknán nyolc vég⁹⁹ trotteniért (ennyi rőf trauttoni járt 1552-ben) fizettek 48 forintot. 1552-ben Tordán (itt 1528-ban is) és Désen ugyanebből a németalföldi posztófajtából (vagy a rövid nürnbergiből) 9-9 rőfnyi illetve meg a vágókat, így feltehetően a 30-as években sem változtattak ezen a szokáson.¹⁰⁰ 1532/33-ban Erdély központi kamarájánál mégis csupán 18,10 forintot költöttek erre a célra, amíg Désen 356,70 forintnyi kiadást találunk eme tétel alatt. A számok arra mutatnak, hogy Tordán a vágóktól eme járandóságuk nagyját elcsalták (vagy gyengébb minőségű áruval voltak kénytelenek megelégedni?), miközben a Szamos partján fejedelmi ellátásban részesültek. Alighanem mások posztójárandóságát itt ezen a címen számolták el. 1537-ben mind a két helységben ennél a tételnél hihető, egymáshoz közelítő számokat találunk (Torda: 122,48 forint, Dész: 135,50 forint).¹⁰¹

⁹⁸ Torda – 1532/33: 29,75 forint, 1537-ben 30,28 forint.; Dész: 1532/33: 57,28 forint, 1537: 65,19 forint, Kolozs: 27,06 forint, Szék: 17,80 forint, Vízakna: nincs adat. Vö. DERNSCHWAM 1984, 275.

⁹⁹ Bizonyosan rőf helyett írtak tévedésből véget.

¹⁰⁰ A közepes minőségű Trautten (St. Trond Németalföldön, a mai Belgiumban található) végjének vámértéke a nyugat-magyarországi hamincadon 1542-ben 5 forint volt, ugyanúgy mint a rövid nürnbergié. A hosszú nürnbergit dupla ennyire taksálták, míg a boroszlóit 4, az iglavit (Jihlava) 3 forintra becsülték. (EMBER 1988, 77.). Ugyanekkor Brassóban a hosszú nürnbergi a vámon már 13 forintot ért. (MANOLESCU 1965, 153.) Trauttennel nem találkozunk a brassói számadások között. Hosszú nürnbergivel annál inkább, amelynek a rőfje (átszámítva) az 1530-as években a városban 40 dénárért kelt el. A boroszlói rőfjét 16-21 dénárért árulták. (Rechnungen 1886–1889, II. 298, 319, 428, 446.). Eme adatok alapján fogalmat alkothatunk a Trautten értékéről. Kolozson 1552-ben a kamara a posztójárandóságot két forinton váltotta meg (ENGEL 1798-1801, II. 28.), ami nagyjából megfelelhetett 8-9 rőfnyi Trautten piaci árának.

¹⁰¹ Ha a két forintos kulcsot alkalmazzuk, akkor az 1537. esztendő adata alapján Dészre 67, Tordára 61 (a fürdőpénz alapján 58) posztós sóvágót számolhatunk ki. Mivel (mint lát-

A vágóknak még bor járt. Néhol azt is megtudjuk, hogy a pénzt mennyi italra költötték. Vízaknán például egy hordó dukált (ára 5,26 forint), Kolozson kettő (18,20 forint, azaz hordónként 8,1 forint), Széken három (19, 5 forint, azaz egy hordót 6,5 forintért vettek). Désen négy hordó borra a hivatal 48 forintot fizetett. 1537-ben látszólag kevesebb innivalóval kellett beérniük a bányászoknak, hisz erre a célra csupán 23,09 forintot költöttek. Ugyanakkor még vásárolt a kamara 112,82 forintért bort. Tordán ebben az esztendőben egy hordóra 6,60 forintot adtak ki. Öt esztendővel korábban több nedű jutott a sóvágóknak, 13,25 forintért (feltehetően két hordó).¹⁰²

Segélyképpen, hogy jobban dolgozzanak, vagy sót adtak vagy pénzt fizettek a sóvágóknak. Ennek összege kamarák szerint változott. Kolozson vagy Széken szépen fizettek (14,50, illetve 16 forint), ellenben Tordán s Désen a kamarások a termelés nagyságához képest szűkmarkúbbaknak bizonyultak (17,95 forint és 20,48 forint). 1537-re sokat javult a helyzet, ugyanis a pénz (Tordán 5,95 forint) mellett feltüntették a bányászoknak adott sókockák számát is. Ekkor itt 1897 darabot (értéke 56,91 forint) kaptak, míg Désen csak sónak örvendhetett a bányásznép. 2487 tömböt (74,61 forint) használhattak fel saját céljaikra, ám ebből valamennyit (291 darab?) 8,74 forintért megváltott tőlük a hivatal. Ezen kívül, mint írtunk róla, a bányásznép a maga számára vágathott sót, aminek azonban nem találtuk nyomát a kivonatokban.¹⁰³

A bányászok munkájuk után bért kaptak. A bérek a Fugger-korszak óta

---

tuk) ebben az utóbbi helységben a fürdő járandóság összege alig változott 1532 és 1537 között, joggal vélekedhetünk úgy, hogy itt a sóvágók száma 60 körül mozoghatott.

¹⁰²A kamarák végeredményben többé-kevésbé annyi bort juttattak a vágóknak, mint amennyit az 1552-ben készült jelentésben olvashatunk. Tordán karácsonykor, az új kamarás beiktatásakor egy-egy hordó bor illette meg őket. Ugyanez a szabály érvényesült Kolozson illetve Désen (ám itt a két bánya miatt dupla annyit kellett venni). Mindenütt még járt valamennyi – meg nem határozott – innivaló a bányásznépnek. ENGEL 1798-1801, II. 25, 28, 31. A bor árában mutatkozó nagy különbség a helyi viszonyokon túlmenően feltehetően az ital minőségétől, a hordók nagyságától függött. BOGDÁN 1991, 181. az erdélyi hordók méretére.

¹⁰³DERNSCHWAM 1984, 273–275. és a Werner-Bornemissza jelentés részletesen tájékoztat a sóvágók bányahelyek szerint változó illetményeiről (ENGEL 1798-1801, II. 25–41.) 1552-ben a 100 kocka vágásáért kifizetett béren felül eltérő volt a helyiek és az idegenek díjazása. Például Tordán a helyiek 100 kő után négyet kaptak, az idegenek nyolcat (amit Sáksoonak mondtak) és ezrenként még 100-t. Állításuk szerint a bányászok szombatontként egy vagy két tarisznya törött (darabos) sót hazavihettek, illetve ki hogy dolgozott, vasárnaponként innivalóra, segélyre tarthatott igényt. A járadékok szerkezete másutt is ehhez hasonló volt, legfeljebb a mértékében akadt különbség. 1528-ban Vízaknán egy kalap törmelék járt nekik hetente. Vö. OBORNI 2002, 72–90. Az újonnan nyitott aknáknál a vágókat kedvezőbb díjazás illette meg. Így történt, hogy a széki új vágatban 16, a tordainál pedig 1537-ben 10 dénárt kerestek a bányászok 100 tömb kivétele után.

csökkentek. A tordai aknáknál a korábbi 20 helyett 10 dénárt (1537-ben, Fráter György idején 7 dénárt!), Vízaknán 18 helyett 10 dénárt! (1534/35), Kolozson és Désen 16 helyett 12 dénárt tett ki a sóvágók alapbére (1537-ben már 6 dénárt!), amit 100 tömb kocsisó kitermeléséért kaptak. Széken ezzel szemben 10-ről 16 dénára nőtt a díjazás. A Werner-Bornemissza jelentés szerint akadt, ahol János király idején 14 dénárt fizettek csak (az erről szóló regisztrum füzetünkéből hiányzik). A kamaraispánok láthatóan leszorították ezt a tételt (így természetesen a kamarai bevétel emelkedett), ám nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Tordát leszámítva mindenütt kisebbek lettek a kockák. A tömbök nagyságának a változása azonban nem állhatott arányban a bérek zuhanásával.¹⁰⁴

Hogy Fráter György politikáját megértsük, érdemes megnéznünk, miként változtak a bérek és az egyéb juttatások. Természetesen csak a két legjelentősebb hivatalt van módunk összevetni. 1532/33-ban a sóvágóknak juttattak 1596,67 forintot, amiből a bér 1035,16 forintot (64,83%) tett ki. Ezzel szemben 1537-ben a két kamarában a bányászok összesen csupán 1239,78 forintban részesültek, amelyből 718,17 forintot képviselt a bér (57,93%).¹⁰⁵

Az alacsony béreket csak részben egyenlítették ki a nem bérjellegű juttatások. Mivel Tordán a sóvágók posztójárandóságának és a subsidiumuknak az összege növekedett, a kamara többé-kevésbé pótolta a kieső bért. Ugyanerre a következtetésre nem adnak lehetőséget a dési számok, ugyanis itt mind a bér, mind pedig az elkönyvelt egyéb juttatások nagysága csökkent. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a bányászok olyan egyéb juttatásokban is részesülhettek, aminek nem maradt nyoma az elszámolásokban. György barát mindenesetre láthatóan arra törekedett, hogy amit lehet, a személyi jellegű járandóságokon megtakarítson. Ennek a politikának lettek az áldozatai a sóvágók, akiket csak részben kárpótolt.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Vö. táblázatunk. ENGEL 1798-1801, II. 38. A Mátyás- és a Jagelló-korban 10 dénárt kaptak (HA. Handschriften Nr. 373. 1515, és 1520-22. évi számadások illetve 58r, 61r, 63v.). Arra, hogy a bányászok a kisebb kockákat jobban kedvelték DERNSCHWAM 1984, 276. A hihetetlenül alacsony 1537. esztendei bérek számszaki szempontból pontosan beépültek a kiadások közé.

¹⁰⁵ 1532/33-ban kamarák szerint így alakultak az összegek. Torda: 430,9 (bér: 351,85 – 81,65%), Dész: 1165,77 (bér: 683,31 – 58,61%), Kolozs: 192,72 (bér: 132,96 – 69%), Szék: 355,51 (bér: 245,21 – 68,97%), Vízakna: 217,46 (bér: 164,20 – 75,51%). Összesen 2362,36 forint, amiből bér 1577,53 forint (66,78%). 1537-re (a sóban kiutalt járandóságot is figyelembe véve) a következőképpen alakult a helyzet: Torda: 539,02 forint (bér: 315,80 – 58,59%), Dész: 700,76 forint (bér: 402,38 – 57,42%).

¹⁰⁶ Az Aranyos partján a régi bér alapján 448,55 forintot kellett volna a vágóknak 1537-ben kapni, ám csak 315,80 forinttal kellett megelégedniük. A különbség 132,75 forint. Ugyanakkor az öt esztendővel korábbi állapothoz képest az egyéb járandóság 138,14 forinttal emelkedett. Hozzá kell azonban tennünk, hogy mint írtuk, véleményünk szerint 1532/33-ban itt a vágók nem jutottak hozzá az őket megillető posztóhoz, borhoz.

A kamarai gazdálkodás pénzügyi mérlege nem kedvező.¹⁰⁷ Kivonataink alapján azt mondhatjuk, hogy a harmincas évek első felében alig 500 forintnyi felesleg keletkezhetett (496,54 forint), míg 1537-ben Tordán és Désen együttesen 3162,23 forint (935,86 + 2994,26) nyereség rekonstruálható. Ám eredményünk hitelességét kétségessé teszi, hogy feltehetően a másolás során tételek maradtak ki (pl. Désnél hiányos mindaz, amit a cellérek járandóságáról megtudunk, véleményünk szerint 700-800 forint hiányzik).¹⁰⁸ Torda és Dész adata alapján az öt kamarából mintegy 4000 forintnyi nyereséget könyvelhetünk el. Ezt a kedvezőtlen pénzügyi mérleget a rossz gazdálkodás, a szerény kiadások (pl. dologi rész) ellenére is magas költségek magyarázzák. Vízaknán pl. 1535-ben Orosztonyi Bálint mindössze 12 forintot talált.

A sóhivataloknak vannak olyan kiadási tételei, amelyek nem kapcsolódtak az üzemköltséghez, ama összegekhez, amelyeket kegyes célokra fordítottak. Az egyéb kiadások között található pénzeket kiváltságok alapján, uralkodói, illetve kincstartói utasításra fizették ki, azaz az esetleg keletkező felesleg terhére. 1532/33-ban mindössze 1313,5 forint sorolható ide. A kivonatokat követve, ha nem fizették volna ki őket, az erdélyi kamarai szervezet velük együtt sem tudott volna ekkor többet, mint 1700-1800 forintnyi nettó jövedelmet kitermelni. 1537-ben az egyéb rovat pénzeivel (972,49 forint) egyetemben Torda és Dész nettó nyeresége 4100 forint fölé emelhető. Ám ha a dési celleristák (véleményünk szerint) hiányzó fizetését levesszük, 3300-3400 forintra módosul az összeg. Mivel eme két sóhivatal bruttó bevétele – mint írtuk – az összes sókamara bruttó jövedelmének a 71%-át tette ki, úgy sejtjük, 1537-ben mintegy 5000 forintnyi tiszta nyereséget termelhetek ki a sóbányakamarák.

A nehézségekre gondolva, az eredményt nem tekinthetjük rossznak. Az 1537. esztendei nyereség több tényezővel magyarázható. Nőtt a termelés, igen jelentős külső segítséget kaptak a kamarák. Csökkentették a béreket, javult a tisztviselők munkája. Ám a számokat látva felébred a gyanú, hogy a sóhivatalok tisztviselői 1532/33-ban (de akár 1537-ben is) korántsem könyvelték precízen a termelést, a bevételeket. Tételeket (tán nem véletlenül) kihagytak, s csupán arra vigyáztak, hogy a könyvelési mérleg többé-kevésbé egyensúlyban legyen.

Láttuk, II. Lajos király idején Pestyeni Gergely több mint négyezer forintot kölcsönzött a sókamara céljaira. Az 1530-as években sem nélkülözhatték az erdélyi sóhivatalok a több ezer forintra rúgó külső segítséget (ami számításaink szerint felülmúlta a tiszta nyereséget), igaz előfordult, hogy a kamarák segítettek ki más pénzügyi hivatalt. Mindebből az következik, hogy ezen pénzek nélkül az erdélyi

¹⁰⁷ A kétmillió sókocka ára a kamaráknál (100 darab 3 forint) 60 ezer forint lenne. 1532/33-ban a kockák fele raktáron maradt, s mintegy 20-25% veszteséggel számolva, elvben a bruttó bevétel akár 21-23 ezer forint is lehetett volna.

¹⁰⁸ Az 1532/33. esztendei szállítási költségek alapján következtettünk erre.

bányászat és értékesítés súlyos nehézségekkel találta volna magát szembe. Mint láttuk, 1537-ben a külső segítség fele az adókból folyt be, ám magának az ispánnak is mélyen a pénztárcájába kellett nyúlania.

1552/53-ban, Haller Péter kincstartósága idején a sókamarák (ekkor a kincstartó 900 forintot utaltatott át ide más jövedelemforrásból) 5590 forint nettó eredményt tudtak előteremteni.¹⁰⁹

A kamarák veszítettek azon, hogy az uralkodó illetve a kincstartó sóval jutalmazott, a töményesek kősót kaptak. Az 1532/33-i számadások alapján 268484, az 1537. évek alapján pedig 115292 kockát sorolhatunk ide, amelyeknek az értéke 8054,52 illetve 3458,76 forint lenne. Ugyancsak hátrányt okozott a kincstárnak, hogy sóban fizettek, engedték, hogy a bányászok a maguk számára kitermelt kősót elvigyék.

Kérdéses azonban, hogy ha ez a sótömeg a hivataloknál marad, tudtak volna-e vele mit kezdeni a tisztviselők. Ugyanis helyben – láttuk – kevés terményt adtak el. Megoldást kínált volna, ha a kamarák képesek lettek volna arra, hogy a termelés minél nagyobb hányadát juttassák el a magyarországi (vagy külföldi) fogyasztókhoz (a szállítás nem kevés pénzt emésztett fel). Désen – úgy látszik – kedvezőbb volt a helyzet, mint Tordán, s ennek köszönhetően itt mindig kevesebb termék maradt a következő kamaraispánra. Nem csupán a pénzhiány, hanem az értékesítési problémák, a kamarai szervezet nehézkessége magyarázzák azt a megoldást, hogy alkalmanként sóval fizettek, jutalmaztak. Az eladási nehézségeken segíthetett volna, ha kevesebb kősó kerül kézen-közön forgalomba. Sajnos maga a kitermelés sem fejlődött eléggé (az új aknák létesítése vontatottan haladt).

Számadásaink csupán az erdélyi bányákról adtak képet, a magyarországi helyzetről nem. Egyedül a dési kivonatokban bukkan fel néha Szatmár neve, ugyanis alkalmanként ez a hivatal fizetett ki ottani feladatokat (szatmári szekerezés, ottani kamaraház). 1532 tavaszán Seryéni Miklós dési alkamarás hosszabb időn át felügyelte itt a só kirakodását. Vagyis a magyarországi elosztóközpontok külön vezették elszámolásaikat a hozzájuk került só sorsáról, költségeikről. Fontos lenne tudni, hogy milyen sikeresen tevékenykedtek ezek a sóhivatalok.¹¹⁰ Az erdélyi számadások elemzése alapján úgy látszik, elsősorban az ő eredményességükön múlt, hogy a kincstárnak mekkora tiszta nyeresége származott ebből az élet szá-

¹⁰⁹ OBORNI 2002, 55–56. 112–114, 209–210, 236. Úgy véljük, eme összeg mögött nem egy esztendő, hanem 18–22 hónap pénzügyi mérlegét kell látnunk, ugyanis az összegzésnél részletesebb elszámolás nagyjából ezt az időszakot öleli fel. HA. Hofkammerarchiv. Nr. 372. fól. 49–64. (Vö. DRASKÓCZY 2002, 191.) A kitűnő pénzügyi szakember nagy nehézségekkel küszködött, ám hatékonyabban dolgozott, mint elődei. Pedig működése idején a bányák termelése elmaradt a harmincas évek szintjétől. Úgy számoltak, hogy 20 arany forint 28 forinttal azonos: Uo. 62r.)

¹¹⁰ OBORNI 2002, 85.; EMBER 1946, 499.

mára nélkülözhetetlen cikkből.¹¹¹

Az 1460-as években Mátyás király a magyarországi bányászat és értékesítés monopóliumából 80-100 ezer aranyforintra számíthatott. Egy 1476-ból származó jelentés szerint az összeg még mindig 80 ezer aranyforintot tett ki.¹¹² A bányászatból és értékesítésből származó haszon a Jagelló-korban csökkent radikálisan. Közrejátszhatott ebben az is, hogy a máramarosi kamarák sorsa elvált az erdélyiekétől.¹¹³ Ám a hanyatlást elsősorban az okozta, hogy a kincstár tisztségviselőket, katonaságot sóval fizetett, romlott a kamarai alkalmazottak munkája. Minden bizonynyal a termelés úgyszintén csökkent. Nem lehet véletlen, hogy 1494/95-ben a kincstartó a só vágására több mint 10 ezer forintot volt kénytelen költeni. A bányakamarák – mint utaltunk rá – a Jagellók idején később sem nélkülözheték a „segítséget”. 1516-ban így már csak 25 ezer, 1519-ben pedig mindössze 14 ezer forint tiszta jövedelem folyt be a sóból.¹¹⁴

Midőn 1528-ban a Fuggerek átvették az erdélyi sóbányákat, arra számítottak, hogy esztendőnként 28000 forint tiszta bevételre tesznek szert. Mivel az augsburgiak már évtizedek óta Magyarországon tevékenykedtek (üzlettársuk, Thurzó Elek kincstartó volt), ismerték a hazai viszonyokat, az elképzelés nem tűnhetett kivihetetlennek. Végül az üzlet a bankház számára veszteséggel zárult. Hajdan Gustav Gündisch úgy látta, hogy az öt nehéz helyzetben lévő erdélyi kamarára a cég rövid idő alatt 22491 forintot költött, amivel szemben állt a 4894 forintnyi nyereség. A vállalkozás tehát 17597 forint veszteséggel zárult.¹¹⁵

Gritti ugyancsak sok pénzt remélt a sóüzletből. 1529. október 26-án – nem keveset tódítva – azt írta a velencei signoriának, hogy az erdélyi határvidékre megy, ahol reményei szerint a sóból származó királyi járandóság beszedésével 300 ezer dukátra tesz szert.¹¹⁶ Később már kevesebbel is beérte volna. Laski Jeromos

¹¹¹ Az 1515. évi kivonat, illetve az 1520-22. esztendei elszámolás is csupán Erdélyről szólt.

¹¹² KUBINYI 1988, 227.; FÜGEDI 1990, 44, 53.

¹¹³ Máramaros a hozzátartozó kamarákkal egyetemben királynéi birtoknak számított (BERZEVICZY 1908, 270.; HEIß 1976, 86–87.). 1506 után a királyi gyermekeké lett, ám 1508-1511 között Szalkai László és Sárkány Ambrus bérelték. Az uralkodó 1511-ben Perényi Gábornak zálogosította el. 1516-tól Perényi és a kincstár képviselője közösen irányították a vidéket. Várdai Pál kincstartó 1521-ben váltotta csak vissza, s lett ismét a királynéé. (DI.71119, 71121, 71127, 71145, 71168.), *A máramarosi sóbányák* 1897, 139–141., FÖGEL 1917, 11.; KUBINYI 1994, 104, 106. Mária királyné 1540-ben a kamara és a hozzátartozó huszti uradalom bevételét 14 ezer forintra tartotta (vele szemben Ferdinánd környezete csupán 8 ezer forintot tartott elfogadhatónak). HEIß 1976, 86–87.

¹¹⁴ FÖGEL 1913, 15.; KUBINYI 1988, 227–231.

¹¹⁵ WENZEL 1883, 160–166.; GÜNDISCH 1987b, 150–152, 165–166.

¹¹⁶ ALBERI 1846, 151. A 300 ezres szám összecseng azzal az összeggel, amennyi Werbőczynek 1514-ben készített, realitást nélkülöző elaborátuma szerint a sómonopóliumból befolyhatna a kincstárba. HERMANN 1981, 111–119. Ugyanakkor az olasz levelében arról

1531-ben azt állította, hogy a várt 80 ezer forint helyett legfeljebb ha 10 ezer jön ki belőle.¹¹⁷ Pestyéni országbíró és társa esztendejében – mint láttuk – ennél az összegnél alig tett ki többet a bányák bruttó bevétele, s csupán Orosztonyi idején javult a helyzet.¹¹⁸ Mindezzel szemben a Szapolyai környezetéhez tartozó Verancsics Antal úgy vélte, a magyar királyoknak nagy jövedelmük van belőle.¹¹⁹

Kérdéses, hogy a számadásaink által kimutatott termelés milyen mértékben fedezte a hazai igényeket. A kérdés ma még alig válaszolható meg, hisz keveset tudunk arról, mennyi sót fogyasztottak az emberek, használtak fel tartósításra stb., mennyire volt szüksége az állattartásnak.¹²⁰ A hazai szükségletet – az európai szakirodalom véleményét követve – óvatosan 24-30 ezer tonnára becsüljük (ezen belül Erdélyé mintegy 3-4 ezer tonna lehetett).¹²¹

A következő oldalakon megkockáztatjuk (legalább a nagyságrend érzékeltetése

is írt, hogy az egri püspökség jövedelme évi 22 ezer dukát, ami többé-kevésbé megfelelt a valóságnak (Vö. 1981, 98, 111–112.). Ez az utóbbi körülmény arra utal, hogy Gritti valamilyen tájékoztatást kapott a hazai helyzetről.

¹¹⁷ PÖLNITZ 1958, 237.: A kormányzó emberei, Andreas Patavinus 1531 januárjában az erdélyi és a máramarosi bányák bérleti díjának esedékes 10 ezer forintnyi első részletének a felét fizette meg. MOL MKA E 185. Missiles. Patavinus. illetve Uo. fasc. 40. Nr. 27, 31. (Nádasdy elismervényének a kiadása: HORVÁTH 1951-52, 62.)

¹¹⁸ Erdéllyel szemben Máramarosban az 1550-es évek elején 8500-10800 forint tiszta bevétel keletkezett. Pedig a sókészlet 40-45%-a ott is a bányáknál maradt. TAKÁTS 1899a, 192–195. HA. Handschriften Fasc. rote 80. fol. 118-121. A részletes máramarosi számadás a MOL MKA-ban (E. 210. 65.csomó, 7. tétel. Sal.) lelhető fel. Vö. OBORNI 2002, 92–94. Érdemes lenne az 1530-as évek máramarosi számadásait elemezni.

¹¹⁹ VERANCSCICS 1945, 41. Reicherstorffer szerint, aki ugyanekkor az ellenpárthoz tartozott, a tordai sóaknákból az uralkodóknak „annuum maximam pensionem” származik. REICHERSTORFFER 1994, 28. Ezek a vélemények arra utalnak, a sóüzlet valóban komoly haszonnal kecsegtetett.

¹²⁰ Kubinyi András egy számítása szerint sokat. KUBINYI 1991, 270.

¹²¹ Számításunk során hárommillió lélekszámot (Erdély esetében félmillió) vettünk alapul. KUBINYI 1996, 159. Európa-szerte több sót fogyasztottak a 15-17. sz-ban, mint manapság: igen óvatos becsléssel 6-8 kg-t tett ki. WYROZUMSKY 1968, 136.; HOCQUET 1988, 39.; PIASECKI 1987, 55–57. Vannak, akik ennél többre becsülik a középkori éves sófogyasztást, és a 15 kg/fő mennyiséget sem tartják elképzelhetetlennek. Vö. VOLK 1984, 15, 27–33. Érdemes más történeti korszak példáit is felidézni. Franciaországban (17. század) egy paraszti gazdaság évi igénye alapján legalább 11 kg./fő értékkel lehetne számolni. HOCQUET 1985, 369–377. Az Alpok vidékére ugyanő 8 kg/fő fogyasztást számolt ki. HOCQUET 1991, 22–23. Az 1780-as évek Erdélye mintegy másfélmilliónyi lakosa a tartomány bányáinak a termeléséből legkevesebb 220-230 bécsi mázsányi (=12-13 ezer tonna) sót fogyasztott. Az itteni viszonyokat kiválóan ismerő szakember szerint ez a szám az állattartással magyarázható, s ha a sós vizeket, sós kutakat is figyelembe vesszük, tovább növelhető. Vagyis egy főre legkevesebb 8,5 kg. esik. Vö. FICHTEL 1780, 128, 214. Erdély 18. század végi lakosságára: ERDÉLY TÖRTÉNETE II. 978–979.

érdekében), hogy számadásaink alapján az erdélyi termelést tonnára számítsuk át. Pillanatnyi ismereteink alapján aligha fogunk sajnos pontos eredményre jutni. A megoldást nehezíti, hogy a kockák súlya bányahelyek szerint változott, és attól is függött, hogy hajón vagy szekéren kívánták-e a felhasználókhöz eljuttatni. Ennek megfelelően vágtak a középkorban hajósót és kocsisót.

A sókockák nagysága minden bizonnyal a középkorban sem lehetett állandó, s bányahelyek szerint különbözött egymástól. Az, hogy a középkor végén mekkora volt a kétféle só súlya, az 1552-ben készített Werner-Bornemissza jelentésből derül ki. Ám a biztosok sajnos a régi méretek közül csak a vízaknai illetve a tordai daraboknak a nagyságával ismertetnek meg bennünket. Tordán a hajósó 5,5 magyar fontot (=2,7 kg.), míg a kocsisó 17,5 fontot (=8,5938 kg.) nyomott. Vízaknán az előbbi súlya 10 fontnyi (=4,9108 kg), az utóbbi pedig 22 fontnyi (=10,8036 kg) volt.¹²²

1521-ben II. Lajos király szabályozta a sókockák nagyságát, s elrendelte, hogy többé ne vágjanak hajósót. 100-100 tömb árát az uralkodó 3 arany forintban rögzítette. Mivel ezen az áron számolták a bányahelyeken a kocsisót, feltételezhetően az elképzelt új királyi sőtömb közel hasonló súlyú lehetett. A király által megígért törvényes méretet bizonyára megállapították.¹²³ Nem szüntették be azonban sem a hajósó, sem a kocsisó termelését, amiképpen a kockák nagysága sem lett egyforma. A hajósót (nevezték máglyasónak is) – miként a Werner-Bornemissza jelentésből kiderül – nem árulták Erdélyben, hanem a király számára vágták, és a végvárakba vitték, hogy az ottani katonaságot fizessék. A só ára 100 darabonként

---

¹²² ENGEL 1798-1801 II. 30, 38. A magyar (budai) font 0,49107558 kg-t tett ki. HÓMAN 1916, 115, 122. (Eredményét elfogadta BOGDÁN 1991, 445, 447.). Dernschwam szerint régebben egészen apró sót bányásztak, mégpedig százát 10 dénárért. Amikor nagyobb méretre (kocsisó) tértek át, lett 20 dénár a bér (DERNSCHWAM 1984, 279.). A neves szakember eme véleményét részben valóban alátámasztják középkorvégi források. Mátyás 1471. esztendei (többször megerősített) kiadványa szerint a tordai sóvágók 100 sókockáért 10 dénárt kaptak. 1515-ben az ásvány 84,5%-át 10, a többi 8 illetve 12 dénárért termelték ki, és ebből a szempontból nem tettek különbséget a hajósó és a kocsisó között. 1520-22-ben a bányászok alapbére Kolozson 8, másutt 10 dénár volt, függetlenül attól, épp milyen kockát vágtak. (HA. Handschriften Nr. 373.) Véleményünk szerint 1515-ben már a jól ismert tordai és vízaknai súlyok szerint vették az ásványt (DRASKÓCZY 2002, 195.). Kérdéses, mikor alakult ki a két sófajta közötti valóban jelentős súlykülönbség.

¹²³ IVÁNYI 1911, 107–113, 190–195. Az 1515. illetve 1520-22. évi elszámolások szerint 100 tömbönként a hajósó kamarai ára 1,1 forint, míg a szekérsóé 3 forint volt. (HA. Handschriften Nr. 373.). Máramarosban, ahol ekkor emelte az uralkodó a sóvágóknak 100 tömb után járó bérét 20 dénárra, az 1498-as szabályozás szerint a sókocka darabját már 3 dénáros áron számították a bányászoknak (OKLEVELEK 2000, 91.)

három forint lett. A véghelyeken 5 forintjával számolták.¹²⁴

Az idők során a tömbök formája ugyancsak változhatott. Egy, a 16. sz. közepéről származó híradás szerint négyzetes darabokat hoztak a felszínre. A Fuggerek idején alkalmazott forma, amit az 1530-as években is irányadónak tekintettek, ettől némileg eltért.¹²⁵ A kockák nagysága rendszeresen vita tárgyát képezte, ráadásul a bányászok korántsem tudtak pontosan dolgozni. Dernschwam (1528) azt állította, hogy midőn megvizsgálta az erdélyi viszonyokat, Tordán egy mázsából 4 és $\frac{1}{2}$, 5 vagy éppen 6 darabot vágtak. A bányásznép a nagyobb darabok helyett egyébként a kisebbeket jobban kedvelte. Sajnos semmi közelebbit nem tudunk meg arról, hogy milyen mázsára gondolt a szakember.¹²⁶ Amikor az augsburgi cég vette át a bányákat, új méretre tértek át, amely kisebb lett a korábbinál, ám a hajósónál valamelyest nagyobb. Tehát az 1521. esztendei szabályozás szellemében az egységes méretet tartották fontosnak. Százát Dernschwam 12 dénárért akarta kitermelteni, és 3 forintért árulni, ami nyilvánvalóan a termék drágulását hozta magával.

A Fugger-számadás átnézése után az a benyomás alakul ki, mintha nagy-szabású reformra nem került volna sor. Továbbra is hajósót és kocsisót vágtak, a bányászok alapbére sem változott meg. A helyi ár 3 forint volt. Mégis, változás fedezhető fel. Ugyanis – úgy látszik – Széken a teljes mennyiséget, Désen és Kolozson a termelés majdnem egészét hajósó képezte, míg velük szemben Vízaknán és Tordán kocsisót vágtak. Nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a kocka méretét sikerült valamelyest (ha nem is mindenütt) megváltoztatni.¹²⁷

A Fuggerek távozása után új korszak kezdődött. Patavinus egy leveléből (1531. április 12.) arról értesülünk, hogy a királyi jövedelmek kezelője, Nádasdy Tamás nemcsak azzal volt elégedetlen, hogy a sókamaraispán keveset szállított a

¹²⁴ Egyetemi Könyvtár (Budapest) Kézirattár LEO 35.sz.; DERNSCHWAM 1984, 264, 267, 270, 275.; ENGEL 1798-1801. II. 26, 38–39; IVÁNYI 1911, 108.

¹²⁵ „...das salcz wiert zu Dornberg, Desh, Salzburg und andern mer orthen wie zimblich quadratten stain gegraben...” – olvassuk Castaldo hadi titkárának a jelentésében. Bécs, Nationalbibliothek, Nr. 7234. Codex Vindobonensis Patavinus fol. 74r. (MOL Mikrofilmtár W 3496. tekercs). A titkár személyére és művére SZEKFŰ 1914, 17–26.; MOL R. 284. 6. csomó Pestyáni.

¹²⁶ DERNSCHWAM 1984, 275. Az általánosan elterjedt 120 fontos mázsa (=58,93 kg) szerint a kockák 26,7 – 24 – 20 fontosak lennének (azaz 13,13 – 11,7858 – 9,8215 kg). Ha 100 fontos mázsában (=49,11 kg) számolunk (Budán ezt a mázsát szintén ismerték), 22,2 – 20 – 16,7 fontnak (azaz 10,9019 – 9,8215 – 8,201 kg) megfelelő értékeket kapunk. Az utóbbi sor közelebb áll a Werner-Bornemissza jelentés 17,5 fontjához. BOGDÁN 1991, 445, 455–457.

¹²⁷ DERNSCHWAM 1984, 264, 276–279.; HA. Handschriften Nr. 369. A vonatkozó, igen alapos Fugger számadásokon marosvásárhelyi kutató, Simon Zsolt dolgozik. Lelőhelyük: HA. Handschriften Nr. 366, 367, 368, 369. E sorok írásakor Magyarországon csupán az Nr. 369. alatti kötet kutatható (MOL Mikrofilmtár).

királynak, hanem azt is kifogásolta, hogy kicsik a kockák. Az olasz szabadkozott, hogy kevés idő állt a rendelkezésére a termelés fokozásához. Tehát korábban sem volt minden rendben a sóbányák körül. Ami a kockákat illeti, szerinte megfelelő a nagyság és a forma, ám kívánatos lenne kicsivel nagyobb, csak hogy a munkásokat nem lehet nagyobbra szorítani, mint amilyen szokásban volt, mert inkább itt hagyják a munkát. A levélből arra következtethetünk, hogy a hagyományostól eltérő feltételek kialakításához a sóvágók ellenállását kellett leküzdeni.

A Pestyéni titkárának szóló 1532 tavaszi jelentés szerint a tordait leszámítva állítólag a tömbök kisebbek (mihez viszonyítva?), ám Fugger formára vágták őket. Ha arra gondolunk, hogy eme kisebb méretű kocka ugyanúgy 3 forintot ért, mint korábban, nem lehetetlen, hogy a kincstár burkolt áremelést hajtott végre, miképpen azt 1528-ban Dernschwam tette.

1532-re már a bányahelyeken kocsisót termeltek, és csupán elvétve olvassunk hajósóról, vagyis az 1521-ben elindított reformot legalább részben meg tudták valósítani. Mivel az előző kamaraispán, Andreas Patavinus idejéből (illetve korábbról) Désen és Széken maradt még hajósó, az a gyanúnk, hogy a reform Pestyéni és Sarlói működésére fejeződött be. Ám arra nem futotta erejükből, hogy egész Erdélyre egységes sóméretet vezessenek be. A bányászok között természetesen nem mentek feledésbe a régi szokások. Olyannyira nem, hogy 1552-ben a biztosokat részletesen tudták tájékoztatni.¹²⁸

1532/33-ban Désen legalább két különböző méretű sókocka állt a kamarások rendelkezésére. Andreas Patavinustól megmaradt 89100 darab hajósó. Székről átszekerezték a Fugger-féle termék négyötödét (amit ott hajósónak is mondtak), és ezzel együtt 293200 ún. hajósó továbbításáról kellett gondoskodni. Az a körülmény, hogy a Fugger-féle kockákat a hajósóval azonosították, arra mutat, hogy rokonítható egymáshoz a kétféle sófajta.

Megkíséreltük a dési sókockák nagyságának kiszámítását. Ehhez a hajók befogadóképességéből indultunk ki. Számításunk szerint a dési nagyobb darabok 4,44 – 5,33 kg-t (átlagosan 4,88 kg), míg a kisebbek 2,33 – 2,8 kg-t (átlag 2,6 kg) nyomtak. Másképpen 9,04 – 10,9 (kb. 10), illetve 4,75 – 5,7 (átlag 5 – 5,5) fontot tennének ki ezek a sókockák, ha feltevésünk helyes. A kisebb darabok a tordai hajósóval (2,7 kg=5,5 font) rokoníthatók, ám nem állíthatók párhuzamba a dél-erdélyi vízaknaival (4,9108 kg=10 font). Úgy gondoljuk, hogy a nagyobb darabok tekinthetők kocsisónak, míg az apró kockák a tulajdonképpeni hajósóval azonosíthatók.¹²⁹

¹²⁸ MOL MKA E 185. Missiles. Andreas Patavinus.; MOL R. 284. 6. csomó Pestyéni.; ENGEL 1798-1801, II. i. m. passim. Megjegyezzük, a bérek is csökkentek.

¹²⁹ A dési nagyobb vízi szállítóalkalmatosságon (elfogadva a Werner-Bornemissza jelentés adatait) magas vízállás idején 93,3 – 112 (átlagosan 102,65) tonna árut lehetett szállítani (lásd később). Az 1532/33-as számadások tanúsága szerint egy itteni hajóra 21000 na-

Mivel 1532-ben Tordát leszámítva, a Pestyéninek szóló beszámoló szerint mindenütt kisebb sótömböket vágtek, mint korábban, felvethető, hogy Désen (és Széken) előzőleg súlyosabb volt a kocsisó.¹³⁰

Úgy látszik, a méretek 1537-ben sem változtak.¹³¹ Ekkor már bányahelyek szerint csupán egyféle sót termeltek. Az 1550 előtti évek valamelyikében Fráter György a tömböket alaposan megnövelte. Így lett Vízaknán 33 fontos (=16,2055 kg), Tordán 32 fontos (=15,7144 kg), és Kolozson 21 fontos (=10,3126 kg) a hiva-

---

gyobb vagy 40000 kisebb sókocka fért rá. Egy hajónyi sóért Désen 61 forint 33 dénár és Szatmárban ugyanennyi járt a hajósoknak. A nagyobb tömbök esetében egy tömény (10 ezer darab) szállítási díja tehát 29-29 forint lenne, míg a kisebb darabokból ugyanennyit 15,33 forintért továbbítottak egy-egy folyószakaszon. Óhatatlanul felmerül Mátyás 1471. évi rendelkezése (amely Ozorai Pipo 1406. évi szabályozásával rokonítható), amely szerint a dési hajósoknak egy töményért, amennyiben Szolnokig viszik, 46 forint és 200 kocka só járt. A járandóságot három részletben fizették ki, harmadát Désen, harmadát Szatmárban, a maradékot pedig Szolnokon, azaz egy-egy alkalommal 15,33 forintot (és természetesen kősót). Dernschwam szerint csupán 46 forint a díj, amit három részletben fizetnek (Dés lt. 51.sz. =DF. 253347.; DERNSCHWAM 1984, 267.). Az 1515. esztendei és az 1520-22. évi elszámolások szerint 3 tömény hajósó továbbításának a díja Szatmárig 46-46 forint (HA. Handschriften, Nr. 373. fol. 5r, 12r.), amit Désen illetve Szatmárban fizettek ki, azaz töményenként 15,33-15,33 forint járt. Vagyis eme sófajta szállítási tarifája (hacsak a számokat nézzük) majdhogynem megfelelt annak a szabályozásnak, amelyet nagy királyunk 51-52. esztendeje hozott, s csak bizonyos esetekben tapasztalható emelkedés. Werner György és Bornemissza Pál 1552. évi tájékoztatója szerint ugyancsak 61-61 forintot adtak a celléreknek egy hajónyi rakományért Désen, Szatmárban s ha Szolnokig mentek, Szolnokon. Mindezek alapján kockáztatjuk meg azt a feltevést, hogy a kisebb darabok többé-kevésbé a hajdani hajósónak feleltek meg. Ugyanakkor 1532/33-ban másfajta díjazást is alkalmaztak, mégpedig nem kis mennyiségről (348700 tömb) volt szó. 3 tömény továbbításáért Désen 52, Szatmárban ugyancsak 52 forintot fizetett a kamara (azaz 17,33-17,33 forintot töményenként). Ez a díjazás még közelebb állt a mátyási rendelkezéshez, hisz a 15,33 forintra rátett 2 forint nem más, mint a 200 sókocka kamarai árának (=6 forint) az a hányada, ami Désre illetve Szatmárra esett. Megjegyezzük, akadtak dési bárkák mind 1532/33-ban, mind pedig 1537-ben, amelyekre 21000-nél több tömböt raktak rá. A dénár értékváltozását figyelembe véve, Mátyás király idején jobban fizették a celléreket, mint az 1530-as években.

¹³⁰ Furcsa, bár az azonos ár magyarázza, hogy miképpen lehetett 40 ezer tordai só ugyanennyi désire cserélni, holott az utóbbi helyen az általánosan alkalmazott méret kisebb volt.

¹³¹ Désen ekkor egy bárkát ugyanúgy terheltek meg, miként 1532/33-ban. Tordán 1000 kocsisót 18 forintért szállítottak hajón. A Werner-Bornemissza jelentés szerint a Fugger-időkben a cellérek 21 forintot kaptak ennek a sófajtának a Szegedig való szállításáért. A díjat János király idején csökkentették 18 forintra. A celléreknek még természetbeni juttatás is járt. (ENGEL 1798-1801, II. 26, 40.; HA. Handschriften Nr. 373. fol. 39v. Vö. Füg-gelék I.)

talos méret. A barát egyúttal megemelte a kamarai árat is. Vízaknán, Tordán a korábbi három forint helyett 5 forintért adták a terméket, miközben Kolozson csupán 4 forintra emelkedett az eladási ár. Mint látható, a kincstartók mindegyike arra törekedett, hogy a tömbök nagyságát emelje.¹³²

Más eljárást követett György barát Dés esetében. Mint kiderült, itt nem változtatott a kocka súlyán. A Werner-Bornemissza jelentésből azt is megtudjuk, hogy az itteni 19 fontnyi (=9,3304 kg) darabok közepes nagyságúak (valóban a hajdani hajósó és a 16.század közepi kocka mérete közé helyezhetők), és akkorák, mint amelyeket hajdan Erdélyben általánosan vágtak („qui sunt mediocres, et ea quantitate, qua olim communiter apud fodinas sunt excisi Transylvaniae”). Nem csodálkozhatunk ezek után azon sem, hogy a három forintnyi korábbi ár itt változatlanul megmaradt. A dési kockákra vonatkozó információt megerősíti Haller Péter kincstartónak egy 1552 decemberében írott levele.¹³³

Amennyiben az 1530-as évekbeli dési súlyról írott véleményünk helytálló, joggal vetődik fel a kérdés, mikor lehetett „hajdan” a dési sómérethez többé-kevésbé hasonló tömb Erdélyszerte „communiter”. Azelőtt bizonyosan általános volt, mielőtt Fráter György az 1552-ben érvényes nagyságúvá nem változtatta meg a tömbök nagyságát. Mivel azonban a Szamos parti bányászok által vágott kocka (19 font) közbülső helyet foglalt el a tordai (17,5 font) és a vízaknai (22 font) kocsisó között, s mivel Erdélyben 1515-ben, 1520/22-ben egyaránt 3 forintot tett ki ebből a nagyobb fajtából 100 darabnak a kamarai ára, miközben a hajósót a bánya-helyeken eme két esztendő kivonatának a tanúsága szerint 1, 1 forintért árulták, joggal vethető fel az a gyanú, hogy a rendszer még a középkorban alakult ki.¹³⁴ Ha

¹³² A fejedelemség idején a sőtömbök mérete tovább nőtt. 1671-ben cca. 60 fontot tett ki, ám nehezen lehetett elérni, hogy a bányászok egyforma darabokat vágjanak. „Vágasson egyenlő quantitasu sókat” – szölt egy utasítás. Idézi: KULCSÁR 1991, 421. Az utasítást nemigen tarthatták be, ugyanis egy jelentés szerint bányahelyektől függően 50-90 font között ingadozott a súly a 17. század végén. Ekkor növelték a kockák nagyságát, de az új méretből 70-160 font közötti darabokat mértek le az ellenőrök. MOL F 234. Scr. V. Lit. H. Nr. 357.

¹³³ DRASKÓCZY 2002, 194–196. Haller levelében arról is beszámolt, hogy tudomása szerint hajdan az erdélyitől a máramarosi sóméret sem különbözött. Az utóbbi tájon ugyancsak 3 forintot ért 100 kősó. OBORNI 2002, 154–155. Dés és Máramaros termékei versenyeztek egymással (tán épp ezért nem lett 19 fontnál nagyobb a dési méret.) Erdélyi terméket csempészték a Tisza másik partjára, miképpen gyakran az is előfordult, hogy a szállítók azon a címen, hogy máramarosit visznek, valójában erdélyi kősót szállítottak. Ilyesmire akkor lehetett könnyen hivatkozni, ha a kétféle kocka között nem volt nagyságrendnyi különbség (MOL MKA E. 136. Libri Instructionis A. 2216. k. 174v., 178v, A 2219.k. 48v-50r.)

¹³⁴ Az 1520-22 időszakban Désen Drágffy János egy alkalommal kapott egy teljes hajónyi kocsisót és még más bárkákról is ebből a fajtából, összesen 14600 darabot. A 19 fontos (=9,3304 kg) súlyt alkalmazva, a fenti mennyiség 136,22 tonna lenne, vagyis a dési hajó

valóban így történt, akkor a dési kocsisó hajdan körülbelül 19 fontot nyomott, s erről az értékről csökkenthették le kb. 10 fontra. Majd valamikor 1537 után állhattott vissza – vélekedésünk szerint – a régi állapot.¹³⁵

Az 1532-34 közötti számaink értelmezéséhez a már ismert súlyokat (Torda: 17,5, Vízakna: 22 font) illetve azt a mértéket, amit Désre kiszámoltunk (10 font) használjuk fel. A széki és a kolozsi kockák súlyának az alakulásáról semmit sem tudunk (még) megállapítani, amiképpen arról sincs információnk, 1532-ben mennyivel lett könnyebb a vízaknai méret. Ám eme utóbbi helységeknek a termelése elmaradt a másik két kamara mellett (ahol a tömbök kétharmadát hozták a felszínre). Mivel Szék terményét Désre,¹³⁶ Kolozsét pedig rendszerint Tordára vitték és onnan szállították tovább, jobb híján feltételelesen Székre a dési, Kolozsra a tordai méretet alkalmazhatjuk. Ugyanakkor a Székkal, Kolozssal és Vízaknával kapcsolatos bizonytalanság miatt számítási eredményünk a valóságosnál valamivel magasabb lesz.¹³⁷

Az öt kincstári bányahelyen, ha csak a számadások tételeire támaszkodunk, számításunk szerint összesen 10986,46 tonna sót termeltek (4. táblázat). A kamaraispánok hivatali ideje 1532/33-ban egy évig és három hétig tartott, 1534/35-ben pedig csak 51 hétig. Ezért a termelést átszámítottuk naptári évre. Ezen időszakban 10532, 14 tonna ásványt hoztak a bányák mélyéről a felszínre. A legtöbb „fehér aranyat” Tordán termelték, de rögtön utána Dés következett. Ez a két helység adta a termelés 61,97%-át (6828,40 tonnát). Óvatosan 10 ezer tonnányi termelésről beszélhetünk.¹³⁸ 1537-re a mutatók javultak. Ekkor Erdély két legjelentősebb bányahelyén 8373,19 tonnát bányásztak, és ennek alapján 13-14 ezer tonnányi terme-

---

teherbíró képességének az ismeretében egy fahajóra valóban nehezen fért volna rá. Vö. Függelék 1.

¹³⁵ DRASKÓCZY 2002, 196–198. A 3 forint átlagár, hisz a kockák különbözőek voltak. A tordai hajósó súlya az itteni kocsisónak 31,43%-a volt, míg Vízaknán a kisebbik tömb a nagyobbiknak 45,45%-át tette ki. Mivel 1515-ben, 1522-ben a hajósót a kocsisó árának 36,67%-áért árulták, az ár a kétféle kockanagyság átlagának felelt meg. Feltehető, a vevők nehezen fogadták el, hogy kisebb tömbökért ugyanazt az árat fizessék, mint a nagyobbért. A Fugger-számadások részletes elemzése új szempontokat hozhat!

¹³⁶ Széken a hajósó és a Fuggersó kifejezést egymás szinonimájaként alkalmazták. Désen pedig a széki hajósót az itteni könnyebbik tömbökkel vették egynek.

¹³⁷ ENGEL 1798-1801, II. 32. Ha feltesszük, hogy a méret Déshez hasonlóan másutt is a korábbiak nagyjából majdnem a fele lett, úgy az erdélyi termelés nagyságára mintegy 10%-kal alacsonyabb értéket számolhatunk ki. Ám korántsem bizonyos, hogy mindenütt egyszerűen megfelezték a korábbi kockákat. Ha mégis így történt, akkor Vízaknán majd-hogynem a hajdani hajósónak megfelelő tömböket vágta kocsisó elnevezéssel.

¹³⁸ Mivel Vízaknát Szapolyai csupán 1531 tavaszán hódította meg, korántsem biztos, hogy 1532-ben ez a kamara azt az eredményt tudta felmutatni, mint amit a két esztendővel későbbi számadásokban látunk.

lést feltételezhetünk.¹³⁹

Fentebb már szóltunk arról, hogy milyen tételek maradhattak ki a számadásból. Láthattuk azt is, hogy néhol a földes kockákat (legalább részben) a megfelelőekkel együtt könyvelték. Hozzátehetjük, hogy ama kockáknak a számáról is bajos fogalmat alkotnunk, amelyeket még az említettekén kívül nem könyveltek, illetve elloptak.¹⁴⁰ Mindezek alapján bizonyos, hogy az általunk becsülnél több sót (2-3 ezer tonna?) hoztak fel a bányák mélyéről.¹⁴¹

Erdély termelése nem csak a királyi kamarákra támaszkodott. Szék 1534-től földesúri kézre került, ám feltettük, valamilyen mértékű termelés folyt itt. A görgényi uradalomról illetve Beszterce birtokáról, Fejéregyházáról sem feledkezhetünk meg. Innen a Szamoson szállították ki a terméket. Görgény vidékéről rendszeresen csempészték ebből az ásványból a tartomány belsejébe. Náluk jóval nagyobb mennyiséget hozhattak felszínre a Székelyföldön. A székelyek saját savukat szabadon felhasználhatták. Joguk volt arra, hogy Erdély bizonyos tájaira szállítsanak belőle. II. Lajos ezt a lehetőséget 1521-ben megtiltotta. 1536-ban Maylád István vajda elismerte, hogy Udvarhelyről Segesvár- és Kőhalomszékek területére lehet sót szállítani. A székely terményből részesült azonban Brassó vidéke is. Az 1521. évi tiltás ellenére a töröcsvári uradalom számadásaiban ugyanis rendszeresen fellelhetjük a székely föld kincsét. Ferdinánd biztosainak tájékoztatása alapján felvehető, hogy Fogaras vidékére is került székelyföldi só. Ezen kívül a székelyek rendszeresen csempészték ebből a termékből Erdély belsejébe.¹⁴² A Székelyföld sótermelését minimálisan mintegy 1000 tonnára becsülhetjük.¹⁴³ Nem lehetetlen tehát, hogy Erdélyben 1532/33-ban 12-13 ezer, 1537-ben 15-17 ezer tonna „fehér aranyat” bányásztak.

1552/53-ban, Haller Péter kincstartósága idején az erdélyi kamarák egy

¹³⁹ Számításunk alapját az a körülmény képezte, hogy Szék nélkül Dés és Torda együttes aránya mintegy 70%-ot képezett. Korábbi tanulmányunkban nagyobbban véltük eme kor sótermelését (DRASKÓCZY 2002, 198.). Désen nyomon követhető, miként alakult a kamarai évek során a kitermelés az 1532-1552 közötti időszakban. 1532/33: 659852 kocka (=3240 tonna), 1537: 764512 kocka (=3754,37, tonna), 1550: 425800 kocka (=3972,89 tonna), 1551/52: 311854 kocka (=2909,72 tonna). Láthatóan a bányászat folyamatosan javult, s csupán az 1551-52-es esztendő válsága hozott hanyatlást.

¹⁴⁰ Sólopásra vö. DERNSCHWAM 1984, 273–275.; JAKÓ 1990, II. 3254, 3897.sz.

¹⁴¹ A főlsó és a wessmás aránya (16-18%) alapján nem elképzelhetetlen eredményünk.

¹⁴² ENGEL 1798-1801, II. 35.; III. 105., IVÁNYI 1911, 191–193.; RECHNUNGEN 1886–1889, I. 132, 141, 159, 468, 538, 583, 626, 678, II. 470-471, III. 467 stb.; SÓFALVI 2001, 151–160.

¹⁴³ A Székelyföld, Kőhalomszék és Segesvárszék lakosságához a rendszeres szállítások miatt hozzászámítjuk Brassó vidéke népességét (együttesen 120-130 ezer fő). Figyelembe vehető még az állattartás igénye is. A népességre: KUBINYI 1996, 159.; DRASKÓCZY 1999, 25.

esztendei termelése véleményünk szerint minimálisan mintegy nyolc és félezer tonnát tett ki. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ő jobb pénzügyi eredményt tudott felmutatni, mint 15-20 esztendővel korábban elődei.¹⁴⁴

Az 1530-as évek első feléből származó számadásaink szerint a korábbi maradvánnyal (mintegy 1000 tonnára becsülhető) egyetemben 12000 tonnányi só állt a kamaraispánok rendelkezésére. Utódaikra rossz gazdálkodásuk következtében maradt becslésünk szerint 5707 tonna, vagyis 6293, kerekítve 7000 tonnányi kősót használtak fel.¹⁴⁵ A Székelyföld termelésére és a számadásokból kimaradt tételekre gondolva, mintegy 10000 tonna kősó kerülhetett a fogyasztóhoz. Az erdélyi igényekre gondolva, s arra, hogy Erdélyben nehéz volt a kincstári kockákat értékesíteni, eme mennyiség nagyobbik hányada a Királyhágón túlra került. Az 1537-es esztendőben a két fő kamarahelyen a korábbi évek maradványaival együtt mintegy 13082,95 tonna só állt a kamarások rendelkezésére, és számításaink szerint mintegy 2695,2 tonna maradt a következő évre. Ha arra gondolunk, hogy Tordán és Désen kívül is folyt bányászat a tartományban, jóval több mint 10 ezer tonna só (12-15 ezer?) került be – különböző módokon – a forgalomba, nagyobbik hányada a kincstár hajóival vagy magánemberek, az egyház szállító eszközeivel eljutott Magyarországra.

Igencsak kérdéses, hogy ez a mennyiség sok-e vagy kevés. Ha a feltételezhető országos igényre gondolunk, azt a választ adhatjuk, hogy az erdélyi és a máramarosi termelés kevésnek bizonyult. A két király között dúló belháború miatt a 30-as évek első felében a két bányavidék termékeiből elsősorban Szapolyai János országreszébe juthatott.¹⁴⁶ Nádasdy Tamás átállása után változhatott meg a helyzet. Megjegyezzük, a korszak hazai szükségletét részben az import (Ausztria, Lengyelország) fedezte.¹⁴⁷ Ugyanakkor számolnunk kell azzal is, hogy az erdélyi bányák savának egy bizonyos hányada a Balkánra került.¹⁴⁸

¹⁴⁴ DRASKÓCZY 1999, 197.; Vö. OBORNI 2002, 111 skk.

¹⁴⁵ Számításunk szerint a maradvány tonnában (zárójelben közöljük azt a mennyiséget, ami elődeiktől maradt meg). Torda: 1497,246 (1,031); Kolozs: 800,1 (-); Szék 939,566 + 124,02 (Fuggersó)= 1063,586 (654,15); Dész: 2262,124 (231,660+?195,2=426,86 ?).

¹⁴⁶ Ma még nem ismerjük eléggé a máramarosi kamara viszonyait, ám a számadások azt sejtetik, a kitermelés az erdélyivel vetekedett. Mint írtuk, 1530-31-es pénzügyi évben 1103216 kockával gazdálkodtak, amiből 237380 az előző időszakból maradt meg, vagyis a termelés 865836 tömböt tett ki. A következő kamaraispán 207906 kősót vett át, tehát mintegy 900 ezer darab bekerült a forgalomba. MOL MKA E. 210. 65. csomó. Sal. 7. tétel. 2. sz. fol. 10r. Az 1530-as évek első fele termelési adatai ismeretében elmondhatjuk, biztos piacot talált Szapolyai országreszében is az itteni termék.

¹⁴⁷ A kor sóhiányra panaszkodott. DRASKÓCZY 1999, 187–188. A váradi béke előírása szerint Máramaros savát Ferdinánd királyságában használhatták. GOOSS 1911, 79.

¹⁴⁸ DERN SCHWAM 1984, (Tardy Lajos fordítása) 145, 197, 484. Az alföldi sókereskedelmet a század második felében a török hódítás sem tudta megakasztani. Mi sem mutatja ezt

FÜGGELÉK

I. Sószállító alkalmatosságok a 16. század közepén

A következőkben a Werner-Bornemissza jelentés alapján határozzuk meg az egyes szállítóeszközök nagyságát. A kősó szállítására különböző nagyságú és fogatolású eszközöket használhattak.¹⁴⁹ A biztosok szerint az erdélyi sót szállító szekérre a 32-33 fontos tordai illetve vízaknai tömbökből átlagosan 100 darabot tudtak elhelyezni, vagyis erre a szállítóeszközre 15,7-16,2 métermázsa terhet lehetett rakni. Utóbb az uralkodónak készített előterjesztésükben avval érveltek a 20 fontos (9,8215 kg) tömbök bevezetése mellett, hogy belőlük akár 150 is ráfér egy szekérre (14,7 métermázsa). Vagyis azok, akik ennek a terméknek a fuvarozásával foglalkoztak, olyan szállítóeszközzel rendelkeztek, amelyik legalább 15-16 métermázst bírt ki.

Ez az alkalmatosság a közönséges paraszti szekénnél valamivel nagyobb, vasalt alkotmány lehetett.¹⁵⁰ Ám országosan akadtak olyan járművek, amelyek ennél több terhet is kibírtak.¹⁵¹

Az 1552. évi felmérés szerint más hajókat építettek Tordán és másokat Désen. Tordán háromféle bárkát készítettek. A legnagyobb itteni vízi szállítóalkalmatosság 30 láb (=kb. 9,4 m) hosszú és 15 láb (=kb. 4,7 m) széles volt, s mintegy 22 ezer hajósó (=59,4 tonna), illetve 7-8 ezer, maximum 9 ezer (=60,2/68,8 – 77,3 tonna) kocsisó fért rá (Dernschwam szerint a kisebb kockákból 2 tömény). Vagyis magas vízállás idején, amikor elindították a hajókat, átlagosan kb. 60 tonna

---

jobban, hogy a magyarországi oszmán területre rendszeresen eljutott az erdélyi termék. Vö. pl. SZAKÁLY 1973, 81.; KÁLDY NAGY 1982, 21, 164, 211.; KÁLDY NAGY 2000, 18, 148–149., 159.; FODOR 1997, 321, 327.

¹⁴⁹ Désen 1528-29-ben egy-egy szekérre 100-600 kősót (javarésze ún. hajósó lehetett) helyeztek. HA. Handschriften. Nr. 367. 111v-114v. A 18. sz. utolsó harmadában a tartományt jól ismerő Fichtel szerint a kocsikra 10-30 akkori sötömböt (80-90 font, azaz 450/500 – 1350/1500 kg) rakodtak. FICHTEL 1780, 127. Ebben az időben 6-10 ökröt fogtak a sót szállító szekér elé. MOL F 234. Scr. XII 1/2. Fasc. 31. B. Nr. 747.

¹⁵⁰ ENGEL 1798-1801, II. 38. A parasztszekér átlag 13-14 mázsát bírt el. Vö. SZŰCS 1984, 19–22.; BALOGH I. 1966, 75. szerint az alföldi város közepes nagyságú vasalt járműtípusa 15-18 métermázsanyi terhet tudott elszállítani.

¹⁵¹ Oláh Miklós szerint Máramarosban a sószállító alkalmatosságok elé 16 ökröt fogtak be. (OLÁH 1933, 33.) A 16. sz. közepi máramarosi számadások arról tanúskodnak, hogy a szekeresek járműveiken 200-260 tömböt vittek a külső kamarákba (MOL MKA E 206. 31. csomó 2.sz.). Feltételezve, hogy egy itteni kocka 10-11 kg-t nyomott (KUBINYI 1991, 270.), a teher meghaladhatta a 2,5 tonnát is. Vö. MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON III. 517, IV. 463.; TAKÁTS 1961, 223. A szekerek vasalási tarifája az öt máramarosi városban (1569): P. Innocentii Simonchicz: Noctium Marmaticarum Vigiliae. Tom. II. 1803.e. OSZK Kézirattár. Quart. Lat. 273. 97r.

áruval lehetett őket megterhelni. 1537-ben egy tordai vízi alkalmatosságra 6043 (=51,9 tonna) tömböt halmoztak fel. A só mennyiségéhez képest a vízi szállítóalkalmatosság kicsinek tűnik.¹⁵² Ahhoz, hogy veszély nélkül lehessen velük hajózni, 1532-ben a tordai cellérek úgy vélték, legalább 66 cubitus (=kb.40 m) szélességű szabad hajóút szükséges.¹⁵³

Számadásaink és a Werner-Bornemissza jelentés egyaránt arra mutatnak, hogy a 16. sz. közepén meglepően nagy befogadóképességű hajók közlekedtek a Szamoson. A dési bárka, miként azt 1552-ben előadták a biztosoknak azok az emberek, akik már János király idején a kamarákat igazgatták, hegyes orrú volt, s legalább kétszer olyan szélesre, négyszer olyan hosszúra készítették, mint tordai társát. A hossza 61 erdélyi rőföt (=kb. 36,6-38 m), míg a szélessége 18/19 erdélyi rőföt (=kb. 10,8/11,4-11,3/11,9 m) tett ki. Mintegy 10-12 ezer itteni sőtömböt raktak rá, vagyis a biztosok jelentését követve 93,3 – 112 t árut (átlagosan 102,65 tonnát) lehetett rajtuk szállítani. A hajó terjedelmére gondolva, az eredmény nem is tűnik meglepőnek.¹⁵⁴ Feltehetően lapos fenekű, fenyőfából készült dereglyéről

¹⁵² 1515-ben, 1520/22-ben, 1528-ban a tordai hajósóból egy töményt 42 forintért vittek Szegedre. Erről a tarifáról tájékoztattak Ferdinánd biztosai is. DERN SCHWAM 1984, 271–272.; ENGEL 1798-1801, II. 26, 39–40.; HA. Handschriften Nr. 373. fol. 5r, 12r, 36v. A 18. században a hajók a Maroson Marosújvártól Marosportoig 450-500, onnantól Zámig 500-600, majd Aradig 1000, végül innentől Szegedig 1500 korabeli mázsa terhet tudtak átlagos körülmények között magukkal vinni (EPERJESSY 1933, 145–147.). A 18.sz.-ban és a 19. sz. első felében nagyobb és más formájú hajók jártak a Maroson (18-22 m hosszúak és 5,6 m szélesek, 1,2-1,3 m mélyek), mint a középkorban, s évente háromszor is megjárhatták a Marosváradja és Szeged közötti utat. Jó vízkor akár 1000 mázsányi (56 tonna) terhet is elvittek. KÖVÁRY 1853, 148. A 19. sz. közepén árvízkor a Maros vízszintje a Décsétől feljebb, a folyó bal partján fekvő Marosújvár és Gyulafehérvár között 10-12 lábat (3,16-3,8 m) ért el, míg Gyulafehérvártól lejjebb már 12-15 lábnyi magasságig jutott el (3,8-4,74 m). Gyulafehérvárnál egyébként a közepes vízálláskor 1,2-1,9 m mély volt a folyó. A folyó szélessége a marosújvári 94 méterről (50 öl) az erdélyi határig 133 méterre (70 öl) növekedett. BIELZ 1857, 42. A lábat 31,6 cm-rel, az ölet pedig 1,896 m-rel számoltuk. Vö. BOGDÁN 1991, 148, 177.

¹⁵³ HA. Handschriften Nr. 373. 59v. A cubitusra vö. BOGDÁN 1978, 105–106. A vízi szállítóalkalmatosság értékére vet fényt, hogy 1537-ben három hajó elkészítése, vásárlása és elindítása a tordai kamarának 105,60 forintjába került.

¹⁵⁴ ENGEL 1798-1801, II. 31, 40 (HA. Handschriften Nr. 374. 1. könyv fol. 16r.). A tudósítást megerősítik az 1550-51-es dési számadások. 1550-ben például 11 bárkára 131500 tömböt (11955/hajó) raktak. (HA. Handschriften Nr. 373. fol. 48r, 53r.). 60-62 cm-es erdélyi rőffel számoltunk. BOGDÁN 1990, 195–196. szerint 1540-től 62,54 cm lett a hossza. Ezzel szemben a Quellen 412. cca 60 cm hosszúnak tartotta. 1537-ben 17 dési bárkára 403830 kősót raktak fel (darabja véleményünk szerint 10 fontot nyomott), azaz egyre mintegy 23754 került (=kb.116 tonna). Ez a híradás azzal magyarázható, hogy a tömböket nem mindig sikerült egyformára vágni. Ezzel szemben 1530 júniusában három dési

lehetett szó,¹⁵⁵ amit terjedelme miatt valóban legfeljebb magas vízállás idején tudtak elindítani. A született erdélyi kortárs, Reicherstorffer szerint ugyan hajózható a Szamos, ám kanyargós és keskeny. Nagy gondot kellett tehát fordítani arra, hogy a hajók útját ne akadályozzák az elsodort fatörzsek, hulladék, malomgátak, vagy a vizet elvezető fokok, csatornák.¹⁵⁶

A Kis- és a Nagy-Szamos Dés felett egyesült, s bővizű folyóvá vált (a 19. sz. közepén a városnál 113-114 m szélességgel rendelkezett), ám kis vízálláskor medre többnyire sekély vagy legalábbis változatos mélységű volt. A száraz időszak 0,6 méteres medermélysége a 19. sz. közepén árvízkor Erdélyben a három métert is meghaladhatta. A szatmári részen az 1780-as évekből származó leírás szerint hol keskenyebb (pl. Nagysikárló 63-75 m), hol ugyanakkora mint Désnél (pl. Szatmár). Alacsony vízálláskor a mélysége a torkolati szakaszt leszámítva 0,6 – 1 méter között váltakozott. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az Alföldön sok helyütt magas parttal rendelkezett. Szatmárnál pl. a part 3-4 öl magas (5,6-7,5 m), amit még ugyanekkorra töltéssel tovább magasítottak. Mégis, nagy árvízkor szinte mindent elöntött. A 18. században gondot okozott, hogy a folyón gyakran nem lehetett közlekedni.¹⁵⁷

A Werner-Bornemissza jelentés alapján tehát dereglyéket, uszályszerű al-

bárkán 87450 kőszót (feltehetően hajósót / 5-5,5 font) küldtek Szegedre (MOL MKA E 185. Missiles. Szentiványi Ferenc. 1530. jún. 12.). Ez esetben egy hajó 29150 darabot (azaz kb. 75-76 tonnát) fogadott be.

¹⁵⁵ MAGYAR NÉPRAJZ 2001, 990–992.; Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a 17-18. sz.-ban a Szamoson egy-egy szállítóalkalmatlanság kisebb terhet vitt magával. Egy, az erdélyi bányákról készült 1695. évi elaborátum szerint az április-májusi időszakban Désen 100 hajóra 134 ezer darab akkori kockát raktak, ami 100 ezer mázsának felelt meg. Eszerint 56 tonna lehetne egy-egy hajó terhe. Ám ebben az időben ezen a vidéken (Dés, Szék) a tömbök nagysága 70-160 erdélyi font között ingadozott, így nem lehetetlen, hogy 60 tonnát is kibírtak ezek a gályák. MOL F 234. Scr. V. Lit. H. Nr. 357. A súlyokra: BOGDÁN 1991, 445, 456. A 18. században a Szamoson tutajon csak 700 mázsát (39 tonna) tudtak szállítani. Vö. TAKÁTS 1898, 553, 576.

¹⁵⁶ REICHERSTORFFER 1994, 50.; TAKÁTS 1898, 550–553. II. Lajos rendeletet adott ki 1516-ban a Szamos és a Maros tisztításáról (Dés lt. 102. = DF. 253396.). A folyók tisztántartásáért a kamarák fizettek. 1530-31-ben Máramarosban egy-egy tiszai bárkát 2700-3950 sőtömbbel terheltek meg (E. 210. Miscellanea. 65. csomó, Sal. 7 tétel. Nr. 2.).

¹⁵⁷ BIELZ 1857, 43.; PÓK 1998, 67, 113 stb. A 18. században töltésépítéssel és mederszabályozással kísérleteztek, hogy védekezzenek az árvizek ellen, illetve hogy a folyót hajózhatóvá tegyék. Vö. TAKÁTS 1898, passim illetve BOROVSZKY é. n. 279–280, 293. Árvízkor az ecsedi láp a Szamosból is kapott utánpótlást (TAKÁTS 1899b, 1–34. Hogy mennyi vizet szállít a folyó árvízkor vö. VITUKI Adattár (Csenger,) illetve Anuarul Hidrologic kötetei ugyanott. Fenti adataink arra utalnak, hogy nem lehetetlen, magas vízálláskor ezt a hatalmas terhet elbírtá a folyó. Ugyanakkor felvethető az a gondolat, hogy már a középkorban magasították a partját.

kotmányokat képzelhetünk magunk elé, amelyeket az árhullám levonulta után természetesen igen nehéz lehetett visszajuttatni Erdélybe.¹⁵⁸

Mindannak, amit a szamosi hajókról elmondtunk, ellentmond Possevinonak 1584-ből származó híradása, amely szerint a folyón az év bizonyos időszakaiban kis hajókon továbbították a sót Magyarországra. A bárkák azonban csak akkor tudtak visszahajózni kiinduló állomásukra, ha a víz megnőtt. Hitelt adva a szerzőnek, fel kell tennünk, hogy 1550 után megváltozott a szamosi vízi szállítóalkalmatosságok mérete. A jezsuita atya arról is beszámolt, hogy a Maroson hajókaravánok szállították ezt a terméket Magyarország felé. A szerzőnek arról szintén volt tudomása, hogy az Olton tutajokkal vitték ki a sót az országból.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ Ausztriában ugyancsak nagy szerep jutott a különböző típusú, lapos fenekű, kisebb merülésű vízi járműveknek abban, hogy a só eljutott a fogyasztókhoz. Különösen jól beváltak az Alpok hegyi folyóin a különböző nagyságú Zille-k. Ez a típus akár 30 m hosszát is elérhetett, viszonylag keskeny (2-4,5 m), hegyes orrú alkotmány volt. A 30 m hosszú, 4, 5 m széles és 1,24 m mély Trauner-nek nevezett hajó a dunai szakaszon akár 70 tonnát is elvitt, míg a Traun folyócskán csupán eme mennyiségnek a felét. Vö. NEWEKOWSKY 1952, 185–215. A Zille-vel kapcsolható össze egyébként a csille és a sóhajósokat jelentő cellér szavunk. MOLLAY 1982, 219–220.; KISS 1987, passim. Középkorvégi sószállító hajóink tehát kevéssé hasonlíthattak a Zille-re.

¹⁵⁹ POSSEVINO 1913, 10. Figyelemre méltó, hogy tutaj szavunkat 1568-73 között egy 1551-ben Tordán született kolozsvári diák jegyezte fel (VISKI 1906, 223.). A Calepinus szótár szerint latin megfelelője (ratis) „barona bol rot haio, tsillye haio” (CALEPINUS 267.). Vö. PALKÓ 1993, 89. skk.

II. Táblázatok

1. A kamarások rendelkezésére álló só mennyisége (kockában)-1532/33

Név	korábról maradt	bányá- szott mennyi- ség	fölsó	vessmás	teljes kibá- nyászott mennyiség	Összes só
Torda	120 0,03%	351850	28148	35185	415183 99,97%	415303 20,84%
Dés	89100 (+40000?) 16,36%	569425	22777	67650	659852 83,64%	748952 +40000=788952 39,6%
Együtt	89220 (+ 40000?) 11,56%	921275	50925	102835	1075035 89,27%	1164255 +40000=1204255 60,44%
Kolozs	-	110800	14296	4547	129643 100%	129643 6,51%
Szék	251775 52,71%	194850	11691	19306	225847 47,29%	477622 23,97%
Összes	340995 (+40000?) 21%	1226925	76912	126688	1430525 79%	1811520 90,92%
Vízak- na 1534/3 5	50 0,03%	164200	16420	320	180943 99,97%	180993 9,08%
Együtt	341045 (+40000?) 19,12%	1391125	93332	127008	1611465 80,88%	1992513

2. Torda és Dés termelése 1537-ben

Név	Korábbi maradt só	Bányászott só	Fölsó	Véssmás	Teljes bá- nyászott mennyiség	Összes só	Maradék
Torda	553760	458550	35884	43025	537459 49,25%	1091219	342804 31,42%
Dés	7506	670625	26825	67062	764512 99,03%	772018	36673 4,75%
Együtt	561266	1129175	62909	110087	1412058 71,56%	1973324	379477 19,23%

Magyarázat az 1-2.sz. táblázatokhoz:

1. A kockák különböző nagyságúak voltak, Továbbá Széken Fugger-féle sókockák képezték a korábbi megmaradt mennyiséget.

2. A maradvány között találjuk a földes (s így elvben fel nem használandó) kockákat Tordán (8098) és Kolozson (14563), míg Széken, Désen és Vízaknán ezt a sófajtát nem tüntették fel. Désen a maradvány számlálásakor az összetört kockákat (11352) vették számításba. Ugyanakkor a rakodás során tönkrement darabokat (155728) a sófelhasználás tételei között jelölték. Feltehetően másutt sem voltak pontosabbak, mint Désen, ám a számlálásakor tönkrement kockákat nem regisztráltak külön. Tordán a földes nélkül 174234, Kolozson 93100, Széken 240234 (ebből 47100 a Fugger-korszakból maradt), Désen az összetört nélkül 463550 kocka maradt. Vízaknán a maradványt 7775 tömb képezte.

3. A dési sorban a megmaradt kockákat tartalmazó rovat értelmezéséhez tudni kell, hogy Székről Dése átszállítottak 204100 darab Fugger-féle sót, valamint a kamarás még elszámolt 40000 kockát, amit a király pénzért Pestyéninek adott, ám végül visszavett és a tordai sóhivatal terméséből adta oda a főúrnak (mi egyéb támpont híján a korábbi megmaradt só tömbök közé soroltuk). Így a kamarás 993052 kockával gazdálkodhatott, s ebből a mennyiségből maradt a következő kamarásra 474902 kocka (47,82%), amelyben Székről átszállított, ám megmaradt tömbök is lehetnek.

4. Midőn a regisztrumok arról adnak számot, mire fordította a kamarás a sót, illetve mennyit hagyott utódjára, az összeadások nem mindig pontosak. Így Tordán 418427, Kolozson 128643, Désen 1013051 tömbről olvashatunk. Széken és Vízaknán nem tapasztaltunk különbséget. Így végeredményben csekély mértékben 2014636-ra növekszik a sómennyiség. Az eltérő eredményeket a másoló rovasára írhatjuk.

5. 1537-ben Tordán nyilvántartották a Décsén illetve Alvincen tárolt mennyiséget. Ugyanitt Tordán az előző időszakról elkönyvelt maradvány között találunk 81525 Kolozsról átszállított kockát. Így a korábbról megmaradtak között 472235 (76,25%) lesz a tordai eredetű kocka. Az 1537. évi maradvány között számolták el egyrészt a nem megfelelő méretű darabokat (8890), a földes sót (29441) illetve a hajók rakodásakor összetört kockákat (50139). Nélkülük (88470) 254334 (23,31%) ép kocka maradt Tordán a következő kamarásra.

3. Az 1532/33 - 1537. kamarai évek termelése (tonnában)¹⁶⁰

Név	1532-35	1537	Naptári év 1532-35	Naptári év 1537
Torda	3568 -32,48%	4618,82 - 55,16%	3373,38	4618,82
Dés	3240,40-29,49%	3754,37 - 44,84%	3063,65	3754,37
Együtt	6808,40-61,97%	8373,19	6437,03	8373,19
Kolozs	1114,13 - 10,14%	?	1053,36	?
Szék	1109,09 - 11%	?	1048,58	?
Vízakna	1954,84 - 17,8%	?	1993,17	?
Összesen	10986,46	?	10532,14	?

¹⁶⁰ A széki és a dési számokat úgy is kiszámoltuk, hogy a kocsisó nagyságát 19 fontosnak (9,3304 kg.) tekintettük. Így 1532/33-ban Désen a termelés 6156,68 tonna, míg Széken 2107,24 tonna lenne. Ezen a módon a 4 erdélyi kamara termelése 12946,05 tonna, Vízaknával együtt pedig 14907,29 tonna lenne. 1537-ben hasonló elv alapján a következőképpen módosulnak dési adataink: termelés 7133,2 t. Torda és Dés sótermelése 11752,02 tonnát tenne ki.

4. A só hasznosítása (1532-35)¹⁶¹

Név	Eladás	Király	Egyház	Kamara	Magyarország felé vittek	Tönkrement	Maradt	Összes
Torda	124498	101597	?	?	?	?	192332	418427
Dés	108370	60000	14566	23089	176397?	155728	474902?	1013051
Együtt	232868	161597	14566	23089	176397?	155728	667234?	1431478
Kolozs	20980	?	?	?	?	?	107663	128643
Szék	31288	?	1000	1000	?	?	240234	273522
Vízakna	53315	106887	1000	12016	?	?	7775	180993
Összesen	338451	268484	16566	36105	176397?	155728	1022906	2014636

5. A só hasznosítása 1532-1535 (százalékban)¹⁶²

Név	Eladás	Király	Egyház	Kamara	Magyarország felé vittek	Tönkrement	Maradt	Összes
Torda	29,75	24,28	?	?	?	?	45,97	20,77
Dés	10,7	6	1,44	2,28	17,41	15,37	46,88	50,2
Együtt	16,27	11,29	1,02	1,61	12,32	10,88	46,61	71,05
Kolozs	16,41	?	?	?	?	?	83,59	6,4
Szék	11,44	?	0,37	0,37	?	?	87,83	13,58
Vízakna	29,46	59,06	0,56	6,64	?	?	4,3	8,98
Összes	16,8	13,33	0,82	1,8	8,76	7,73	50,77	100

¹⁶¹ A táblázat az „Exitus salium” rovat bejegyzésein alapul. Tordán 3000 tömbbel többet könyveltek, mint amennyi az „Introitus salium” rovat szerint rendelkezésre állt. A Székről Désre szállított 204100 kockát Széken is, Désen is könyvelték. Mivel az utóbbi helyen használták fel, az előző kamaránál nem vettük számításba. A dési kamara „Exitus salium” rovata elszállított terméként csupán azt tüntette fel, ami Dobó Ferencre maradt, így ez az adat szerepel táblázatunkban, holott bizonyos, hogy ennél a mennyiségnél többet hajóztak be.

¹⁶² Amennyiben Széken vesszük figyelembe a Désre vitt mennyiséget (42,73%), az adatsor a következőképpen fog alakulni: eladás: 6,6%, egyház: 0,21%, kamara: 0,21%, maradt: 50,3%.

6. A só hasznosítása 1537-ben

Név	Eladás	Király	Egy- ház	Kama- ra	Magyaror- szág felé vitt	Tönk- rement	Maradt	Összes
Torda	76207	11199	11890	160885	435928	92439	292665	1081213
Dés	111800	104293	16481	37395	403830	61545	36673	772017
Együtt	188007	115492	28371	198280	839758	153984	329338	1853230

7. A só hasznosítása 1537-ben (százalékban kifejezve)¹⁶³

Név	El- adás	Király	Egy- ház	Kama- ra	Magyarország felé vitt	Tönkrement	Maradt	Összesen
Torda	7,05	1,04	1,1	14,89	40,32	8,55	27,07	58,34
Dés	14,48	13,51	2,13	4,84	52,31	7,97	4,75	41,66
Együtt	10,14	6,23	1,53	10,7	45,31	8,31	17,77	100

8. A bevétel alakulása 1532-1535

Név	Hátrálék	Sóeladás	Lécpénz	Más forrás	Egyéb	Összes
Torda	?	3723,98	?	1258,80	?	4982,78
Dés	?	3087,36	?	2109,20	?	5196,56
Együtt	?	6811,34	?	3368	?	10179,34
Kolozs	?	629,40	?	192,70	?	822,10
Szék	?	938,64	?	390,60	?	1329,24
Vízakna	300	1599,45	?	?	?	1899,45
Összes	300	9978,83	?	3951,30	?	14230,13

9. A bevétel alakulása százalékban 1532-1535

Név	Hátrálék	Sóeladás	Lécpénz	Más forrás	Egyéb	Összes
Torda	?	74,74	?	25,26	?	35,02
Dés	?	59,41	?	40,59	?	36,52
Együtt	?	66,91	?	33,09	?	71,53
Kolozs	?	76,56	?	23,44	?	5,78
Szék	?	70,61	?	29,39	?	9,34
Vízakna	15,79	84,21	?	?	?	13,35
Összes	2,11	70,12	?	27,77	?	100

¹⁶³ Désen az „Exitus salium” rovat összesítésekor 1091214-t számoltak ki a helyes 1081213 helyett.

10. A bevétel alakulása 1537-ben

Név	Hátrálék	Sóeladás	Lécpénz	Más forrás	Egyéb	Összes
Torda	2231,91	7432,90	30,47	4946,35	19,84	14661,47
Dés	637,70	3396,46	169,80	1457,60	?	5661,56
Összes	2869,61	10829,36	200,27	6403,95	19,84	20323,03

11. A bevétel alakulása százalékban (1537)

Név	Hátrálék	Sóeladás	Lécpénz	Más forrás	Egyéb	Összes
Torda	15,22	50,70	0,21	33,74	0,14	72,14
Dés	11,25	60	3	25,75	0	27,86
Összes	14,12	53,29	0,99	31,51	0,1	100

12. A kiadások 1532-1535 között

Név	Személyi	Dologi	Egyházi	Egyéb	Összes
Torda	2851,63	540,48	410,02	817,26	4629,39
	61,6%	11,67%	8,86%	17,65%	33,71%
Dés	4385,45	770,82	0	40,17	5196,44
	84,39%	14,83%		0,79%	37,84%
Együtt	7237,08	1311,3	410,02	857,43	9825,83
	73,65%	13,35%	4,17%	8,73%	71,55%
Kolozs	657,09	144,01	0	0	801,10
	82%	18%			5,83%
Szék	980,12	306,12	0	27	1313,24
	74,63%	23,31%		2,06%	9,56%
Vízakna	1169,23	205,13	0	419,07	1793,43
	65,2%	11,44%		23,37%	13,06%
Össze- sen	10043,52	1988,55	410,02	1313,5	13733,59
	73,13%	14,32%	2,99%	9,56%	

13. A tordai és a dési kamara kiadásai 1537-ben

Név	Személyi	Dologi	Egyházi	Egyéb	Összes	Arány
Torda	9891,18	1131,70	7,61	972,49	12002,98	80,03
	82,41%	9,43%	0,06%	8,1%		
Dés	2020,70	967,30	6,26	0	2994,26	19,97
	67,49%	32,35%	0,21%			
Összes	11911,88	2099	13,87	972,49	14997,24	100
Arány	79,43	14%	0,09	6,48		100

14. A bányászok alapbére 1527-1552 (100 tömb vágásáért) dénárban¹⁶⁴

Név	1527/28	1528/29	1532/33	1537	1552
Torda	hajósó: 10 kocsisó: 20	hajósó: 10 kocsisó: 20	- kocsisó: 10	- kocsisó: 7(!)	- kocsisó: 20
Kolozs	hajósó: 10 kocsisó: 16	hajósó: 8 kocsisó: 16	- kocsisó: 12	- ?	- kocsisó: 16
Szék	hajósó: 10 kocsisó: 16	hajósó: 10 -	- kocsisó: 16	- ?	- -
Dés	hajósó: 10 kocsisó: 16	hajósó: 10 kocsisó: 16 egyéb: 12	- kocsisó: 12	- kocsisó: 6(!)	- kocsisó: 16
Vízakna (1534/35)	hajósó: 10 kocsisó: 18	- kocsisó: 18	- kocsisó: 10	- ?	- kocsisó: 20

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK (Rövidítések)

MOL DF=Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár
 MOL DL=Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
 MOL F=Magyar Országos Levéltár, Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak
 MOL MKA=Magyar Országos Levéltár, Magyar Kamara Archivuma
 MOL P=Magyar Országos Levéltár, Családi Levéltár
 MOL R=Magyar Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény
 HA.=Österreichische Staatsarchiv, Hofkammerarchiv
 OSZK=Országos Széchényi Könyvtár

BIBLIOGRÁFIA

ALBERI 1846

Relazioni degli ambasciatori veneti al senato. Edited a Eugenio ALBERI.
 II/3. Firenze, 1846.

A máramarosi sóbányák

A máramarosi sóbányák II. Lajos trónraléptekor. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 4 (1897) 139–141.

¹⁶⁴ Forrás: DERNSCHWAM 1984, 283.; ENGEL 1798-1801, II. 25, 29, 30, 33.; HA. Handschriften Nr. 369,373.

- BALOGH J. 1935
BALOGH Jolán: *Kolozsvár műemlékei*. Kolozsvár, 1935.
- BALOGH I. 1966
BALOGH István: Lófogatok Debrecenben a 18-19. században. *Ethnográfia* 77 (1966) 74–92..
- BARTA 1971
BARTA Gábor: Ludovicus Gritti magyar kormányzósága (1531-1534). *Történelmi Szemle* 15 (1971) 289–317.
- BARTA 1979
BARTA Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1979.
- BEKE 1898
BEKE Antal: A kolozsmonostori konvent levéltárából. *Történelmi Tár* 1898. 154.
- BERGER 1986
Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203-1570. Von Albert BERGER. Aus dem Nachlaß herausgegeben von Ernst WAGNER. I-II. Köln-Wien, 1986.
- BERZEVICZY 1908
BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné 1457-1508*. Budapest, 1908.
- BIELZ 1857
BIELZ, Ede Albert: *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1857.
- BOGDÁN 1978
BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a 16. század közepéig*. Budapest, 1978.
- BOGDÁN 1990
BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601-1874*. Budapest, 1990.
- BOGDÁN 1991
BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991.
- BOROVSKY é. n.
Szatmár megye. Budapest, é. n. 279–280, 293. (*Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. BOROVSKY Samu.)
- BUZA 2001
BUZA János: A magyar és török dukát árfolyama a 16. század közepén. *Századok* 135 (2001) 889–906.
- CALEPINUS
Ambrosii CALEPINI Dictionarium decem linguarum. Előszó MELICH János. Budapest, 1585. (MTA, Budapest, 1912.)

CSÁNKI 1890–1913

CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Budapest, 1890–1913.

DERNSCHWAM 1984

DERNSCHWAM, Hans: *Erdély, Besztercebánya, törökországi utinapló*. Közreadja TARDY Lajos. Budapest, 1984.

Documente privitoare 1911

Documente privitoare la istoria românilor. Culese Eudoxiu de Hurmuzaki, 15/1. Bucuresti, 1911.

DRASKÓCZY 1999

DRASKÓCZY István: Az erdélyi Szászföld demográfiai helyzete a 16. század elején. *Erdélyi Múzeum* 61 (1999) 1–30.

DRASKÓCZY 2002

DRASKÓCZY István: Erdély sótermelése a 16. század közepén. In: *Tanulmányok Erdély újkori történelméből. Magyar András Emlékkönyv*. Szerk. PÁL Judit–RÚSZ FOGARASI Enikő. Cluj-Napoca/Kolozsvár, 2002. 187–200.

EMBER 1946

EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története*. Budapest, 1946.

EMBER 1988

EMBER Győző: *Magyarország nyugati külkereskedelme a 16. század közepén*. Budapest, 1988.

EMBER 1990

EMBER Győző: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. *Levéltári Közlemények* 61 (1990) 63–143.

ENGEL 1798–1801

ENGEL, Johann Christian: *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer* II-III. Halle, 1798-1801. II.

EPERJESSY 1933

EPERJESSY Kálmán: Politikai és gazdasági elemek a Maros történetében. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933.

Erdély földrajzi sótelepeinek földisme

Erdély földrajzi sótelepeinek földisme és sóbányászata művelési viszonyainak rövid vázlat. Kolozsvár, 1873.

ERDÉLY TÖRTÉNETE

Erdély története I-III. Főszerk. KÖPECZI Béla. Budapest, 1987.

ERDÉLYI 1998

ERDÉLYI Gabriella: Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Szerk. TUSOR Péter. Budapest, 1998. 118–132.

FEJÉRPATAKY 1880

FEJÉRPATAKY László: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. *Történelmi Tár* 1880.

FICHTEL 1780

FICHTEL, Johann Ehrenreich: *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen II. Die Geschichte des Steinsalzes und der Steingruben im Großfürsten Siebenbürgens*. Nürnberg, 1780.

FODOR 1997

FODOR Pál: Lipca és Radba városok a 16. századi török adóösszeírásokban. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 313–334.

FÓGEL 1913

FÓGEL József: *II. Ulászló udvartartása (1490-1516)*. Budapest, 1913.

FÓGEL

FÓGEL József: *II. Lajos udvara 1516-1526*. Budapest, 1917.

FRAKNÓI 1882

FRAKNÓI Vilmos: Tomori Pál kiadatlan levelei. *Történelmi Tár* 1882.

FÜGEDI 1981

FÜGEDI Erik: A 15. századi magyar püspökök. In: Uő.: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorból*. Budapest, 1981. 89–113.

FÜGEDI 1990

FÜGEDI Erik: Mátyás király jövedelme 1475-ben. In: *Mátyás király, 1458-1490*. Szerk. BARTA Gábor. Budapest, 1990. 53–147.

GOOSS 1911

GOOSS, Roderich: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen*. Wien, 1911.

GREGOR 1938

GREGOR Ferenc: Nyelvtörténeti adatok. *Magyar Nyelv* 64. 1938.

GÜNDISCH 1981–1991

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. VI – VII. Hg. Gustav GÜNDISCH–Herta GÜNDISCH etc. Bukarest, 1981–1991.

GÜNDISCH 1987a

GÜNDISCH, Gustav: Winz und die Sächsische Nationsuniversität. In: Uő.: *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen*. Köln-Wien, 1987. 113–127.

GÜNDISCH 1987b

GÜNDISCH, Gustav: Die siebenbürgische Unternehmung Fugger 1528-1531. In: Uő.: *Aus Geschichte und Kultur der siebenbürger Sachsen*. Köln-Wien, 1987.

HEIß 1976

HEIß, Gernot: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen

- Besitzungen der Königin Maria (1505-1558) und ihre Verwaltung. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. 29. (1976) 316–331.
- HERMANN 1975
HERMANN Zsuzsanna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. *Századok* 109 (1975) 331–336.
- HERMANN 1981
HERMANN Zsuzsanna: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. *Századok* 115 (1981) 111–119.
- HOCQUET 1985
HOCQUET, Jean-Claude: *Le sel et le pouvoir*. Paris, 1985.
- HOCQUET 1988
HOCQUET, Jean-Claude: Handel, Steuer(system) und Verbrauch in Verona vom 13. bis zum 16. Jahrhundert. In: *Stadt und Salz*. Linz/Donau 1988. Hg. v. Wilhelm RAUSCH.
- HOCQUET 1991
HOCQUET, Jean-Claude: Les Alpes. Un marché des sels âprement disputé (XIIIe-XVIIIe siècles). In: *Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte*. Hg. v. Wolfgang Ingenhaeff. BERENKAMP, 1991.
- HÓMAN 1916
HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet*. Budapest, 1916.
- HÓMAN 1921
HÓMAN Bálint: *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Róbert Károly korában*. Budapest, 1921. (reprint: 2003.)
- HORVÁTH 1951-52
HORVÁTH Tibor Antal: Adatok a XVI. századi magyar pénztörténethez. *Numizmatikai Közlöny* 50-51. (1951-52).
- HORVÁTH 1959-60
HORVÁTH Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490-1710 között. *Numizmatikai Közlöny* 58-59 (1959-1960)
- HUSZÁR 1951-52
HUSZÁR Lajos: János király dénárjai. *Numizmatikai Közlöny* 50-51 (1951-52) 45–47.
- HUSZÁR 1975
HUSZÁR Lajos: *A Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657*. Budapest, 1975.
- IVÁNYI 1911
IVÁNYI Béla: Két középkori sóbánya-statutum. *Századok*, 45 1911. 187–195.
- IVÁNYI é.n.
IVÁNYI Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára*. II. 4945, 4959, 5269.sz. (Kézirat, ELTE Történeti Könyvtár)
- JAKAB 1870
Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Összegyűjtötte és szerkesztette

tette JAKAB Elek. Buda, 1870.

JAKÓ 1990

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556). Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. I-II. Budapest, 1990.

KÁLDY NAGY 1982

KÁLDY NAGY Gyula: *A Gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békéscsaba, 1982.

KÁLDY NAGY 2000

KÁLDY NAGY Gyula: *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged, 2000.

KAZIMIR 1964

KAZIMIR, Štefan: Vývoj realnej hodnoty drobných mincí na Slovensku v rokoch 1526-1711. *Numismatický Sborník* 8 (1964).

KISS 1987

KISS Lajos: A tutajfélék elnevezései a magyarban. *Magyar Nyelv* 108 (1987) 201–207.

KOVÁSSY 1975

Dr. KOVÁSSY Zoltán: Sóvágók sztrájkja 1551-ben. *Honismeret* 1975/5-6. sz. 96–100.

KÖVÁRY 1853

KÖVÁRY László: *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár, 1853.

KUBINYI 1957

KUBINYI András: A kincstári személyzet a 15. század második felében. *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 12 (1957) 38.

KUBINYI 1957-58

KUBINYI András: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. *Numizmatikai Közlemény* 56-57 (1957-58).

KUBINYI 1958

KUBINYI András: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. *Levéltári Közlemények* 28 (1958).

KUBINYI 1963-64

KUBINYI András: Die Nürnberger Haller in Ofen. Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*. 52 (1963-64).

KUBINYI 1988

KUBINYI, András: Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs im Mittelalter. In: *Stadt und Salz*. Hg. v. RAUSCH, Wilhelm. Linz/Donau, 1988.

KUBINYI 1991

András KUBINYI: Die königlich-ungarischen Salzordnungen des Mittelalters. In: *Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte*. Hg. v. Jean-Claude

- HOCQUET, Rudolf Palme. SCHWAZ, 1991.
- KUBINYI 1994
KUBINYI András: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. *Aetas* 1994/1. 102–119.
- KUBINYI 1996
KUBINYI András: A magyar királyság népeisége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38 (1996). 135–161.
- KUBINYI 1999
KUBINYI András: Beriszló Péter és budai szereplése. In: Uő.: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999.
- KULCSÁR 1991
KULCSÁR Árpád: Sóbányászat és sókereskedelem Erdélyben I. Apaffy Mihály uralkodása idején. *Századok* 125 (1991) 415–448.
- MAGYAR NÉPRAJZ 2001
Magyar néprajz. II. Gazdálkodás. Szerk. PALÁDI KOVÁCS Attila. Budapest, 2001.
- MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON
Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. ORTUTAY Gyula. I-V. Budapest, 1977-1982.
- MANOLESCU 1965
MANOLESCU, Radu: *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul, secolele 14-16*. București, 1965.
- MOLLAY 1982
MOLLAY Károly: *Német-magyar nyelvi érintkezések a 16.sz. végéig*. Budapest, 1982.
- NEWKOWSKY 1952
NEWKOWSKY, Ernst: *Die Schifffahrt und Flößerei im Raum der Oberen Donau*. I. Linz, 1952.
- OBORNI 2002
OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552-1556*. Budapest, 2002. /Fons könyvek 1./
- OKLEVELEK 2000
Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltárban 1300-1525. Összegejtötte, átirta BALOGH István, szerkesztette ÉRSZEGI Géza. Nyíregyháza, 2000.
- OLAHUS 1933
OLAHUS, Nicolaus: *Hungaria et Athila*. Ediderunt Colomanus EPERJESSY et Ladislaus JUHÁSZ. Budapest, 1933.
- PALKÓ 1993
PALKÓ Attila: Tutajozás a Maroson a 17. század végétől a 20.század első feléig. In: *VII. Kézműipari Szimpoziium*. Szerk. NAGYBÁKAY Péter. Veszprém, 1993.

PAULINYI 1936

PAULINYI Oszkár: Magyarország aranytermelése a 15. század végén és a 16. század derekán. In: *A gróf Klebersberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. 6. Szerk. MISKOLCZY Gyula. Budapest, 1936. 32–81.

PIASECKI 1987

PIASECKI, Peter: *Das deutsche Salinenwesen (1550-1650)*. Idstein, 1987.

PÓK 1998

Szatmár vármegye 1783-1785. Szerk. bev. PÓK Judit. Nyíregyháza, 1998.

POSSEVINO 1913

POSSEVINO, Antonio: *Transilvania (1584)*. Ed. Dr. Andreas VERESS. Budapest, 1913. /*Fontes rerum Transylvanicarum III.*/

PRAY 1806

PRAY, Georgius: *Epistolae procerum regni Hungariae I-II. Posonii 1806*. I.

PÖLNITZ 1958

PÖLNITZ, Götz Freiherr v.: *Anton Fugger*. I. Tübingen, 1958.

QUELLEN

Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt Bd. 9. Zunfturkunden 1420-1580. Bearb. Gernot NUSSBÄCHER und Elisabeth MARIN. Kronstadt/Brasov, 1999.

RECHNUNGEN 1886–1889

RECHNUNGEN aus dem Archiv der Stadt Kronstadt I-II. Kronstadt, 1886–1889.

REICHERSTORFFER 1994

REICHERSTORFFER, Georg: *Chorographia Transilvaniae. Chorographia Moldaviae 1550* (Kétnyelvű kiadás). Gondoza, fordította: SZABADI István. Debrecen, 1994.

RENSING 1933

Elfriede RENSING: Georg Wernher (1490?-1556), Präsident der Zipser Kammer. In: *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve III*. Szerk.: ANGYAL Dávid. Budapest, 1933. 31–58.

RÉTHLY 1962

RÉTHLY Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig*. Budapest, 1962.

SCHÖNHERR 1910

SCHÖNHERR Gyula dr. *Emlékezete*. Budapest, 1910.

SÓFALVI 2001

SÓFALVI András: A Sóvidék (székelyföldi) sóbányászatának kritikai története a kezdetektől 1562-ig. In: *Aeropolis. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok I*. Szerk. HERMANN Gusztáv Mihály–RÓTH András Lajos. Székelyudvarhely, 2001.

STRIEDER 1933

STRIEDER, Jacob: Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Dernschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528. *Ungarische Jahrbücher* 13 (1933) (nem teljes magyar fordítása: Hans DERNSCHWAM: *Erdély, Besztercebánya, törökországi utinapló*. Közreadja TARDY Lajos. Budapest, 1984.)

SZAKÁLY 1973

SZAKÁLY Ferenc: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a 16. sz. derekán. *Somogy megye múltjából*. 4. Szerk. KANYAR József. Kaposvár, 1973. 55–112.

SZAKÁLY 1976

SZAKÁLY Ferenc: Tomori Pál emlékezete. *Új Írás* 16/9.sz.(1976) 91 skk.

SZEGED TÖRTÉNETE

Szeged története I. Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szeged, 1984.

SZEKFŰ 1914

SZEKFŰ Gyula: Két historiográfus Castaldo seregében. *Századok*, 48 (1914) 17–26

SZÜCS 1984

SZÜCS Jenő: A gabona árforradalma a 13. században. *Történelmi Szemle* 27 (1984) 5–33.

SZÜCS 1990

SZÜCS Jenő: *A szepesi kamarai levéltár*. Budapest, 1990.

TAKÁTS 1898

TAKÁTS Sándor: A Szamos szabályozása a múlt században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 5 (1898) 545–576.

TAKÁTS 1899a

TAKÁTS Sándor: A máramarosi sóbányák jövedelme 1551/2 és 1600/1-ben. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 5 (1899) 192–195.

TAKÁTS 1899b

TAKÁTS Sándor: Az ecsedi láp eresztése a múlt században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 6 (1899) 1–34.

TAKÁTS 1906

TAKÁTS Sándor: A magyar sóvágók régi műszói. *Magyar Nyelv* 2. 1906. 22–29.

TAKÁTS 1961

TAKÁTS Sándor: *Művelődéstörténelmi tanulmányok*. Budapest, 1961.

Über das Salz-Monopol

Über das Salz-Monopol in Ungarn seit 1852/55 bis Ende 1864. Pest, 1865.

VASS 1979

VASS Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 3. Szerk. FARKAS József. Szeged, 1979.

VERANCICS 1945

WRANCIUS /VERANCICS/, Antonius Sibenicensis Dalmata: *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transylvaniam libri duo, de situ Tramssylvaniae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius*. Ed. Colomannus EPERJESSY. Budapest, 1945.

VISKI 1906

VISKI Károly: Tordai Tamás lapszéli jegyzetei a 16. századból. *Magyar Nyelv* 35 (1906)

VOLK 1984

VOLK, Otto: *Salzproduktion und Salzhandel mittelalterlicher Zisterzienserklöster*. Sigmaringen 1984.

WENZEL 1857

WENZEL Gusztáv: Kritikai fejtegetések Máramaros megye történetéhez. *Új Magyar Múzeum* 7 (1857) 2 kötet.

WENZEL 1883

WENZEL Gusztáv: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Budapest, 1883

WOLLMANN 1995

WOLLMANN, Volker: Steinsalzbergbau in Siebenbürgen und im südlichen Karpatenraum. *Der Anschnitt* 47 (1995). 135–147.

WERNHERUS 1746

WERNHERUS, Georgius: De admirandis Hungariae aquis hypomnemation. In: Joannes Georgius SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et genuini*. I. Vindobonae, 1746.

WOLF 1990

WOLF Rudolf: Adatok az erdélyi sóbányászok (sóvágók) fejedelemség korabeli helyzetéről. *Korunk* 1, 1990. 275–279.

WOLF 1996

WOLF Rudolf: Az erdélyi sóügyek az Apafi korszaknak a végén. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk.: KOVÁCS András–SIPOS Gábor–TONK Sándor. Kolozsvár, 1996. 549–569.

WYROZUMSKY 1968

WYROZUMSKY, Jerzy: *Panstwowa gospodarska solna w Polsce do schytku 14. wieku*. Kraków, 1968.

THE SALT PRODUCTION OF TRANSILVANIA IN THE 1530'S

ISTVÁN DRASKÓCZY

The descriptions from the first half of the 16. century's Transilvania dealt with the minerals, especially the salt accurately. The most important mining sites were in Dés, Szék, Kolozs, Torda and Vízakna and were directed by the royal chamber. With using several sources, it became possible to write down in detail the function of these mines. Thus we can get know the financial turnover, the division of incomes and expenses on the basis of the groups of costs. The most complete returns are on the 1532–33 years and these accounts provide the basis of this paper also. The researches revealed that the exploited salt was transported by carts and ships and the overseer of the salt estates tried to increase the size of the salt cubes. The appendix contains the description of the typical instruments of salt-transport also. Summerizing the data we can state that in the second half of the 1530's more than 10 million salt got into circulation from the salt mines of Transilvania and Máramaros. It couldn't satisfy the demands of Hungary, so that the further demands were covered with import from Austria and Poland. Functioning the salt estates was an important element of the royal incomes and was directed by the officers of the chamber, who had to give a serious account of the incomes.